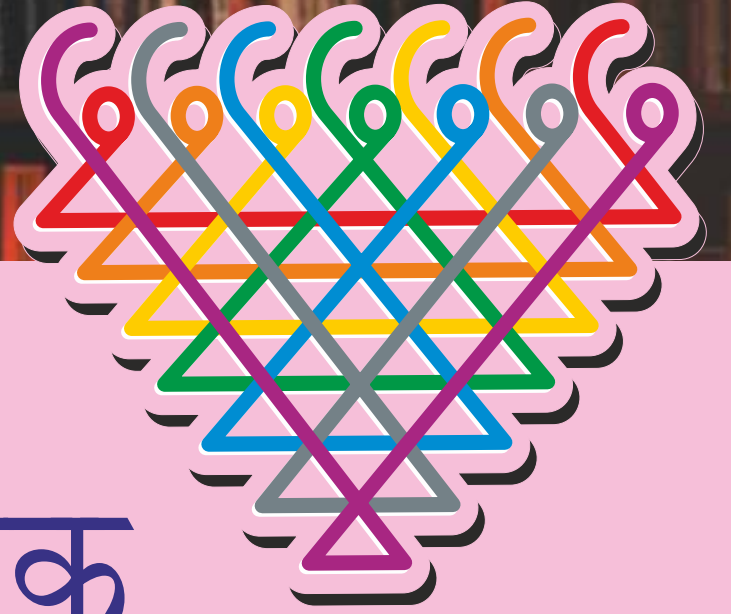

मेहता मराठी ग्रंथजगत

दीपावली २०२४
पृष्ठे १४४ । किंमत ₹ १००

कोण म्हणतं
मराठी वाचक
कमी झालाय!

मराठी भाषा समृद्ध करणारे 'मेहता पब्लिशिंग हाऊस'चे लेखक

रणजित देसाई । वि. स. खांडेकर । आनंद यादव । व. पु. काळे । पु. श्री. काळे । वसुंधरा काळे
शिवाजी सावंत । विश्वास पाटील । सुधा मूर्ती । एन. आर. नारायण मूर्ती । लीना सोहोनी । किरण बेदी
भा. द. खेर । राजेन्द्र खेर । विश्वास नांगरे पाटील । ओशो । शान्ता ज. शेळके । शंकर पाटील
द. मा. मिरासदार । व्यंकटेश माडगूळकर । वि. स. वाळिंबे । अपर्णा वेलणकर । मनोहर माळगांवकर

डॉ. सुनीती देशपांडे

उमा कुलकर्णी

निरंजन घाटे

यू. आर. अनंतमूर्ती

रत्नाकर मतकरी

अरुण शौरी । गुलज़ार

रवीन्द्रनाथ टागोर

तसलिमा नासरिन

माधवी देसाई

विजया राजाध्यक्ष

स. शं. देसाई

लक्ष्मण माने

महादेव मोरे

राजन गवस । अनंत पै

श्याम भुर्के । ध्रुव भट्ट

स्वाती चांदोरकर

मंजुश्री गोखले

डॉ. बाळ फोंडके

डॉ. संजय ढोले

संजीव परळीकर

दिनकर जोषी

ना. रा. वडनप

आर. के. लक्ष्मण

सुरेशचंद्र नाडकर्णी

रवींद्र ठाकूर

रश्मी बन्सल

शुभदा गोगटे

पेरुमाल मुरुगन

देवदत्त पट्टनायक

डेबोरा एलिस

जॉन ग्रे

डेल कार्नेगी

डेविड श्वार्त्झ

अतुल कहाते

उमेश कदम

राम प्रधान

जीतेंद्र दीक्षित

अश्विन सांघी

डॉ. जयसिंगराव पवार

वसुधा पवार

अतुल गवांदे

इंदिरा संत

डॉ. सुवर्णा नाईक निंबाळकर । पै. गणेश मानुगडे । एस. हुसेन झैदी । अरुण शेवते

डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम । परमपूज्य दलाई लामा । डॉ. सुनीलकुमार लवटे । डी. एस. इटोकर

बाबाराव मुसळे । विजयालक्ष्मी होता । हॅरिएट लर्नर । ल्यूसी । स्टिफन हॉकिंग । बर्नी सिगल

अरुंधती रॉय । तहमिमा अनम । प्रतिभा राय । डॉ. रत्नावली दातार ।

कांचन घाणेकर । डॉ. प्रमिला जरग । यशोधरा काटकर । सुमेध वडावाला (रिसबूड) । अक्षत गुप्ता

मेहता मराठी ग्रंथजगत

दिवाळी २०२४

(वर्ष चोविसावे)

किंमत : ₹ १००

संपादक

अखिल मेहता

संस्थापक संपादक

शंकर सारडा

संपादन साहाय्य
प्रतीक येतावडेकर

मुखपृष्ठ व मांडणी
यशोधन लोवलेकर

संपादक-मुद्रक-प्रकाशक
अखिल मेहता

१९४१, सदाशिव पेठ, माडीवाले कॉलनी,
बाजीराव रोड टेलिफोन भवनसमोर,
पुणे ३०

फोन : ०२०-२४४७६९२४,
२४४७५४६२

या अंकात दिलेल्या लेखांमधील मते त्या त्या लेखकाची असून
संपादक त्यांच्याशी सहमत असतीलच असे नाही.

मेहता मराठी ग्रंथजगत । ऑक्टोबर-नोव्हेंबर २०२४ जोडअंक

अंतरंग

संपादकीय / ६

मराठीतील
बुक्स ऑन बुक्स

प्रा. डॉ. रणधीर शिंदे / १०

सरस्वती वाचनालय :
बेळगावच्या कलासक्त सांस्कृतिकतेची
ऐतिहासिक साक्ष!

डॉ. शोभा नाईक / २२

सांगलीचं
सांस्कृतिक वैभव

सदानंद कदम / ३४

वाचनसंस्कृतीचा ऱ्हास :
मिथक आणि वास्तव

कृष्णा दिवटे / ४२

मराठी माणसाचे
मराठी माणसास
पत्र

प्रसन्न करंदीकर / ५०

वाचनवेडा

विनम्र भाबल / ६०

पायरेटेड
प्रकाशन

सुमेध इंगळे / ६८

भाषा शिक्षणातून वाढेल मराठी वाचक

■
ज. सुहास निर्गुण / ७६

आसमंती मराठी ध्वज

■
समाधान मलवडकर / ८४

वाचक वाढल्याचे दुष्परिणाम झाले... त्याची गोष्ट

■
पंकज भोसले / ८८

गजलचं वाचन

■
फारूक काझी / ९४

केल्याने होत आहे...

■
एकनाथ आव्हाड / १००

कविता / १०४

समाधान मलवडकर
पुष्कर पाटील
उत्कर्षा मिसाळ - गायकवाड

पुस्तकाच्या पानांतून / ११२

अजून येतो वास फुलांना | वि. स. खांडेकर
संस्मरणे | शान्ता ज. शेळके
प्रवास : एका लेखकाचा | व्यंकटेश माडगूळकर
गप्पागोष्टी | द. मा. मिरासदार
अनुवादातून अनुसर्जनाकडे | लीना सोहोनी
वपुर्झा | व. पु. काळे

तेजाळलेले ग्रंथविश्व आणि बहरलेली वाचनसंस्कृती

‘मराठी’ भाषेला दोन हजार वर्षापूर्वीची परंपरा लाभली आहे. मराठी ही जगभरात बोलल्या जाणाऱ्या भाषांत दहाव्या क्रमांकाची भाषा म्हणून ओळखली जाते. यादवपूर्वकालीन महाराष्ट्रापासून ते इंग्रजांची राजवट ते समकालीन मराठी असा खूप मोठा पट सहज नजरेसमोर येतो. आद्यकवी मुकुंदराज, संत ज्ञानेश्वर, तुकाराम, एकनाथ इ. संतकवी ते मध्ययुगीन काळातील पंतकवी असा मराठीचा जागर महाराष्ट्रीय लोकांसाठी नवा नाही. आधुनिक काळातही ही परंपरा तितकीच बहरलेली दिसते. कुसुमाग्रज, विंदा करंदीकर, शान्ता शेळके इ. प्रातिनिधिक स्वरूपातील काही नावं सहज आठवतात.

सातवाहन, शिलाहार, चालुक्य, यादव, शिवशाहीचा प्रदीर्घ काळ, पेशवाईनंतर आलेली इंग्रज राजवट इ. स्थित्यंतरांतून ‘मराठी भाषा’ तिचे भाषिक वेगळेपण जपत विकसत होती. या मराठी भाषेला, मायमराठीच्या बोलीला ‘अभिजात भाषा’ हा दर्जा अलीकडेच ३ ऑक्टोबर, २०२४ रोजी बहाल करण्यात आला. ही बाब तमाम मराठी भाषिक लोक व मराठीवर प्रेम असणाऱ्या वाचकांसाठी अभिमानाची व गौरवाची म्हणता येईल. मराठीला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळावा यासाठी २०१३पासून मागणी केली होती. त्या मागणीला तब्बल ११ वर्षांच्या पाठपुराव्यानंतर यश मिळाले ही बाब इथे नमूद करावीशी वाटते. हा दर्जा मिळावा यासाठी विविध समित्यांचे अहवाल, अभ्यासकांनी सादर केलेले मराठीच्या पुरातन अस्तित्वाचे पुरावे या सर्व गोष्टींचा विचार करून ‘अभिजात’ दर्जा बहाल करण्यात आला. या निर्णयाबद्दल केंद्र शासनाचे आभार!

‘अभिजात मराठी’ हा गौरवपूर्ण उल्लेख अभिजाततेचा दर्जा मिळण्यापूर्वीही होत होताच, पुढेही होत राहिल, यावर शिक्कामोर्तब होऊन मायमराठीची नोंद शासनदरबारी झाली ही बाब जशी गौरवास्पद आहे, तशीच भाषासंवर्धन व विकास यासाठी पूरक स्वरूपाची देखील आहे. यानिमित्ताने भाषेचा प्रसार आणि प्रचार यासाठी शासनस्तरावर विशेष प्रयत्न होताना दिसतील.

भाषासंवर्धन व्हावे यासाठी विविध कार्यक्रम राबवले जातील. त्यासाठी अभ्यासक, मराठीसाठी काम करणारे भाषासंवर्धक यांना

खूपकाही करायला मिळेल, ही बाब उल्लेखनीय म्हणावी लागेल.

मराठी साहित्यव्यवहाराला जवळपास २०० वर्षांहून अधिक वर्षांची परंपरा लाभली आहे. मराठीतील ग्रंथव्यवहार हा मोठी उलाढाल असणारा आहे. वर्षानुवर्ष नवी पुस्तके, मासिके यांच्या प्रकाशनाच्या माध्यमातून तो बहरला आहे. मराठी पुस्तकांच्या बाबतीत बोलायचं झालं तर वर्षाकाठी शेकडो नवी पुस्तके बाजारात दाखल होत असतात. यात नवीन व पुनर्मुद्रित पुस्तके या दोहोंचाही समावेश होतो. ही गोष्ट ग्रंथव्यवहाराला आशादायक व विश्वासाह अशीच आहे. यातून एक गोष्ट सहज लक्षात येऊ शकते ती म्हणजे ‘साहित्यव्यवहार’ आजही दैनंदिन जीवनाचा भाग आहे.

वाचन आणि वाचक या दोन्ही गोष्टी म्हणजे एकाच नाण्याच्या दोन बाजू. हे दोन्ही आहेत म्हणून ‘साहित्यव्यवहार’ टिकून आहे हे आवर्जून नमूद करावेसे वाटते. काळानुरूप माध्यम बदलली; मात्र लोकांमधील वाचन व वाचनाबद्दलची जिज्ञासा, ओढ अद्यापही टिकून आहे ही बाब नोंद घेण्याजोगी आहे. आजही साहित्यसंमेलने, ग्रंथमहोत्सव, ग्रंथप्रदर्शने इ. माध्यमांतून पुस्तकांची विक्री होते. बऱ्याचदा ही विक्री विक्रमी स्वरूपात मोडणारी असते. या प्रकारची मोठी उलाढाल होणं ही गोष्ट दिलासादायक आहे.

वाचक आहे. वाचक कमी झालाय, अशी चर्चा जरी कानावर येत असली तरी आजही फेसबुक, इन्स्टाग्राम यांसारख्या समाजमाध्यमांवर पुस्तकांशी संबंधित असणारे समूह पाहिल्यावर सद्यःस्थितीची सहज जाणीव होते. नवीन पुस्तकविक्रेते कालानुरूप सोशल मीडियाचा वापर करताना पाहायला मिळतात. ‘ऑनलाईन बुकसेलर’ ही संकल्पना यशस्वीपणे रुजताना दिसते आहे. यातून नवीन पुस्तकविक्रेते प्रस्थापित होताना दिसत आहेत. ही गोष्ट साहित्यव्यवहाराच्या दृष्टीने दिलासादायक बाब आहे. या माध्यमातूनच ‘वाचनसंस्कृती’ वाढते आहे व पर्यायाने ती टिकण्यासाठी हातभार लागत आहे.

मराठीत वाचन करणारा वाचक ‘सजग’ आहे. आजही मराठीतील ‘क्लासिक’ साहित्याला तितकीच मागणी आहे. वाचकवर्ग वाचन करतो आहे. ई-बुक, काही प्रमाणात ऑडिओबुक

या माध्यमातही वाचन/श्रवण सुरू आहे. फेसबुकवरील पुस्तकांसंदर्भात काम करणारे विविध समूह, इन्स्टाग्राम व व्हॉट्सअप इ. माध्यमांतूनही वाचनसंस्कृती जोपासलेली दिसून येते. ही गोष्ट वाचन व्यवहारासाठी निश्चितच आशादायक आहे. साहित्य व्यवहारात प्रत्येक घटक एकमेकांवर अवलंबून आहे. ही एक साखळी असून यांत प्रिन्टरपासून लेखक, प्रकाशक, वाचक हे त्यातील ठळक दुवे होत. हे दुवे एकमेकांवर अवलंबून आहेत. यांत समन्वय असणं जितकं गरजेचं आहे, तितकंच संवाद असणंही गरजेचं आहे. त्याबाबतही आशादायक चित्र पाहायला मिळत आहे.

वाचक स्वतः पुस्तकखरेदी करून वाचनाला प्राधान्य देत आहे, हे चित्र निश्चितच प्रशंसनीय, दिलासादायक आहे. असे असले तरी या व्यवहाराला 'पायरसी' या अनधिकृत बाबीने पुरेशा प्रमाणात पोखरले आहे. ही बाब चिंताजनक असून, यावर आवाज उठवूनही निश्चित अशा प्रकारची उपाययोजना झालेली आजवर दिसून आली नाही. बऱ्याचदा वाचकांकडून स्वस्त पुस्तके मिळतात म्हणून 'पायरेटेड पुस्तकांना' पसंती दिली जाते हे निराशाजनक आहे. वाचकांची मानसिकता मूळ पुस्तक घेऊनच वाचन करण्याची असली पाहिजे याबद्दल जनजागृती होणं गरजेचं आहे.

पुस्तक व्यवहारातील चर्चेचा अजून एक विषय म्हणजेच पुस्तकांच्या किमती. दिवसेंदिवस ज्या प्रकारे महागाई वाढत आहे, त्या प्रमाणात पुस्तकांच्या निर्मितीसाठी आवश्यक असणाऱ्या कच्च्या मालाच्या भावातही वाढ झालेली आहेच. त्याचा विचार करता पुस्तकांच्या किमती वाढत जाणं हे साहजिकच आहे; मात्र जागतिक पातळीवरील पुस्तकव्यवहार व भारतीय पुस्तकव्यवहार या दोहोंची तुलना करता एक गोष्ट सहज ध्यानात येऊ शकते, ती म्हणजे जागतिक बाजारातील पुस्तकांच्या किमती व भारतीय बाजारातील पुस्तकांच्या किमती या ज्या-त्या ठिकाणी योग्यच आहेत. तुलनात्मक विचार केला तर भारतीय पुस्तक व्यवहारातील पुस्तकांच्या किमती या कमीच आहेत असंच म्हणावं लागेल.

जागतिक पातळीवर उद्भवलेली राजकीय परिस्थिती, त्यामुळे त्याचा परिणाम पुस्तकासाठीचा जो कच्चा माल आयात-निर्यात करावा लागतो, त्यावर मर्यादा पडतात. सोबतच सरकारी कराच्या रूपात बहुतेक सर्वच सेवांवर जी.एस.टी. आकारला जातो, याचा खूप मोठा परिणाम साहित्य व्यवहारावर झाला आहे. पूर्वी सेवाकर ठरावीक गोष्टींवरच आकारला जात असे, त्यामुळे जो फायदा होत असे त्याचा वाटा लेखक, प्रकाशक, वितरक व वाचक या चौघांना जात असे. आता बदललेल्या सरकारी धोरणांमुळे यात सरकारचा वाटाही समाविष्ट झाला आहे.

साहित्य व्यवहारातील महत्त्वाचा घटक म्हणजेच प्रकाशक आणि प्रकाशनसंस्था. अलीकडील काळात वाढलेली प्रकाशक व प्रकाशनसंस्थांची संख्या ही बाब इथे विशेष नमूद करावी लागेल. Self Publishing द्वारे प्रकाशित केली जाणारी पुस्तके पाहता वाचनसंस्कृती कमी झाली आहे या विधानावर विचार करावा लागेल. Amazon Original, Amazon Direct Publish to

kindle, Amazon Direct Publishing या माध्यमांतून प्रिन्टेड बुक व ई-बुक प्रकाशित केली जातात, हे पाहता वाचक कमी झालाय हे म्हणावे का, यावर मोठे प्रश्नचिन्ह आहे.

मराठीतील वाचकांची मानसिकता ही बाबदेखील विचार करण्यासारखी म्हणावी लागेल. वाचक पुस्तक खरेदी करत असताना पुस्तकांच्या वाढलेल्या किमती यावर चर्चितचर्चण करत असतो, ही गोष्ट खूपदा पाहायला मिळते. दैनंदिन व्यवहारातील इतर गोष्टींवर खर्च करताना असा विचार ती व्यक्ती क्वचित करताना पाहायला मिळते. सिनेमागृहात जाऊन सिनेमे पाहणे, तिथले महागडे खाद्यपदार्थ/पेयं यावर सहजगत्या पैसा खर्च केला जातो. हॉटेलिंग ही गोष्टही त्याच पठडीत गणली जाते. या गोष्टींवर पैसे खर्च करताना विचार केला जात नाही; मात्र पुस्तकखरेदी किंवा तत्सम बाब आली की वाढत्या किमती व महागाई या चर्चेच्या फेऱ्या झालेल्या पाहायला मिळतात. राज्याचे सांस्कृतिक धोरण जेव्हा जाहीर झाले होते त्या वेळेस एक धक्कादायक बाब त्या धोरणातून समोर आली होती, ती म्हणजे सांस्कृतिक कारणासाठी दरडोई जो खर्च होतो, तो तुटपुंज्या स्वरूपातला आहे. ही बाब विचार करण्यासारखी व चिंताजनक आहे. या स्वरूपाच्या मानसिकतेत थोडाफार बदल होणं ही काळाची गरज आहे.

मेहता मराठी ग्रंथजगत या मासिकाच्या दिवाळी जोडअंकाचे हे २४वे वर्ष. गेली २४ वर्षे विविधांगी विषयांवर आधारित अंक घेऊन वाचकांपर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न असतो. रहस्यकथा, बोली भाषा, मिथके इ. विषयांवरील दिवाळी अंकांचे संपादन या माध्यमातून केले गेले. या वर्षी 'कोण म्हणतं मराठी वाचक कमी झालाय!' या विषयावर आधारित हा अंक आहे. या अंकात प्रा. डॉ. रणधीर शिंदे, डॉ. शोभा नाईक, सदानंद कदम, सुमेध इंगळे, प्रा. सुहास निर्गुण, पंकज भोसले यांचे लेख. सोबतच पुस्तकप्रेमी समूहाचे कृष्णा दिवटे, वाचनवेडा समूहाचे विनम्र भाबल, भावार्थचे प्रसन्न करंदीकर यांचे विशेष लेख, फारूक काझी, एकनाथ आव्हाड यांच्या बालकथा, समाधान मलवडकर, पुष्कर पाटील, उत्कर्षा मिसाळ - गायकवाड यांच्या कविता या प्रकारच्या साहित्यानी सजलेला हा अंक आपल्यासमोर घेऊन येत आहोत.

'मराठी वाचनसंस्कृती आणि वाचक' या थोड्याशा कळीच्या मुद्द्यावरचा अंक आपल्या हाती देताना आम्हाला खूप आनंद होतोय. यामुळे वाचकांना या दिवाळीत एक अनोखी मेजवानी मिळणार आहे.

आमच्या सर्व वाचकांना, वितरकांना, हितचिंतकांना दिवाळीच्या हार्दिक शुभेच्छा !!!

आश्विन
मेहता

साहित्य पुरस्कारासाठी आवाहन

‘मेहता पब्लिशिंग हाऊस’चे संचालक श्री. सुनील मेहता यांच्या स्मृतिप्रीत्यर्थ सन २०२४पासून ‘प्रकाशक सुनील मेहता साहित्य सृजन पुरस्कार’ देण्यात येणार आहे. या पुरस्काराची घोषणा १० जानेवारी, २०२३ रोजी डॉ. किरण बेदी यांच्या उपस्थितीत करण्यात आली. या पुरस्काराचे स्वरूप खालीलप्रमाणे असून साहित्य क्षेत्रात प्रथम प्रकाशनास प्रोत्साहनपर हा पुरस्कार दिला जाणार आहे.

- सर्वोत्कृष्ट कादंबरी : ₹ ३०,०००
- सर्वोत्कृष्ट कथासंग्रह : ₹ २०,०००

पुरस्कारासाठी अर्ज करण्यासंदर्भात प्राथमिक नियम व अटी :

- १ ऑक्टोबर, २०२३ ते ३० सप्टेंबर, २०२४ दरम्यान प्रकाशित झालेली लेखकाची पहिली कादंबरी किंवा कथासंग्रह या पुरस्कारासाठी ग्राह्य धरली जाईल.
- अर्जस्वीकृतीची अंतिम तारीख १ नोव्हेंबर, २०२४
- पात्र इच्छुकांनी पुस्तकाची एक प्रत, संपूर्ण परिचय, संपूर्ण माहिती (नाव, पत्ता, संपर्क क्रमांक) आणि फोटो दिलेल्या पत्त्यावर पाठवावे.

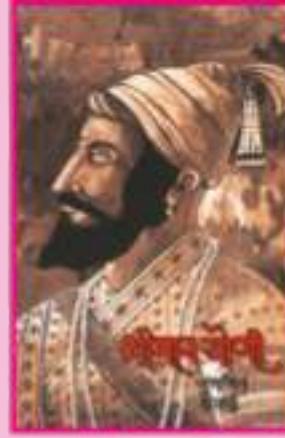
या पुरस्काराची घोषणा जानेवारी २०२३मध्ये केली गेली असून १२ जानेवारी, २०२५ रोजी श्री. सुनील मेहता यांच्या स्मृतिदिनी पुरस्काराचे वितरण केले जाणार आहे.

रणजित
देसाई
यांची
साहित्यसंपदा

शिवाजी
सावंत
यांची
साहित्यसंपदा

मराठीतील बुक्स ऑन बुक्स

प्रा. डॉ. रणधीर शिंदे

ग्रंथसंस्कृती हा कोणत्याही समाज-संस्कृतीमधील महत्त्वाचा घटक आहे. भारतीय समाजास लिखित ग्रंथपरंपरेची तशी उशिरा ओळख झाली. पुढे त्याचे महत्त्वही हळूहळू रुजत गेले. मात्र ग्रंथव्यवहार व ग्रंथसंस्कृतीला म्हणावे असे महत्त्व आपल्याकडे आढळत नाही. याबरोबरच पुस्तकांवरील पुस्तके ही बाबही मराठी संस्कृतीत अत्यल्प आहे. ग्रंथ, ग्रंथांचे महत्त्व, वेगळेपण, लेखक, ग्रंथमुद्रण, निर्मिती, ग्रंथनिर्मितीचा प्रवास व पुस्तकांशी निगडित व्यवहार याची माहिती देणारी पुस्तकेही कमी आहेत. तसेच वाचनाचे स्वरूप, वाचन पद्धती-प्रक्रिया व हेतूबद्दल मराठीत शिस्तशीर फारसे लिहिले गेलेले नाही. मात्र प्रभाव टाकणाऱ्या आवडणाऱ्या पुस्तकांबद्दलच्या आत्मपर नोंद ठिकठिकाणी ग्रंथात नोंदवून ठेवल्या आहेत. ग्रंथवाचनाच्या विपुल नोंदी चरित्र-आत्मचरित्रात पहायला मिळतात. या नोंदी पुस्तक संस्कारांच्या आहेत. 'पुस्तकांनी घडविले' असे त्याचे स्वरूप आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे ग्रंथप्रेम सर्वांना माहित आहे. छत्रपती शाहू महाराज तुकाराम गाथेतील अभंग नित्य वाचत. महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे महाविद्यालयीन काळातील विद्यार्थिदशेत (फर्ग्युसन महाविद्यालय, १८९५-९८) मिल-हर्बर्ट स्पेन्सर यांच्या पुस्तक वाचनाने नास्तिक बुद्धीकडे झुकले होते. जॉन स्टुअर्ट मिल, मेकॉले, हर्बर्ट स्पेन्सरची पुस्तके वाचून त्यांची स्थिती 'कानात वारे शिरलेल्या वासराप्रमाणे' झाली होती. शिंदे यांच्या आत्मचरित्रातील दोन प्रकरणे वाचनावर आहेत. शाळेत असताना अभ्यासक्रमातील इंग्रजी पुस्तके वाचून इंग्रजी शेतीची वर्णने, इंग्रजी झाडाझुडपांची

नावे, इंग्रजी खेडी, इंग्रजी कुंपणावरील निरनिराळ्या जंगली वेली, फुले वगैरे पुस्तकांतील नवीन देखावे त्यांच्या मनाला नवीन हर्ष देत होत्या. बी.ए. असताना प्रतापचंद्र मुजुमदार यांनी लिहिलेले केशवचंद्र सेन यांचे चरित्र शिंदे यांना फार आवडले होते. या पुस्तकातील 'Baptism Of fire' ('अग्निप्लान' - 'अग्निप्लान' शब्दप्रयोग शिंदे यांनी वापरला आहे.) या प्रकरणाने शिंदे यांच्या जीवनाला नवे वळण मिळाले.

याबरोबरच वि. स. खांडेकर यांनी एका लेखात म्हटले आहे. 'लवकरच चंद्रलोकावर स्वारी करता येईल, असे शास्त्रज्ञ म्हणत आहेत. या स्वारीत भाग घेण्याची संधी मला मिळाली तर बरोबर जी काही अगदी थोडी पुस्तके मी घेईन त्यात दोन कवितांची असतील- पाहिले 'तुकोबांची गाथा' आणि दुसरे 'केशवसुतांची कविता.' अशा लांबच्या प्रवासात हे दोन कवी माझ्या सोबतीला हवेतच.' याबरोबरच अनेक आत्मचरित्रांमधून-आत्मपर लेखनीय पुस्तकांच्या जगाविषयीचे एक जग प्रकटलेले आहे. अलीकडे प्रसिद्ध झालेल्या 'वाट तुडवताना' उत्तम कांबळे हे त्यापैकीच एक.

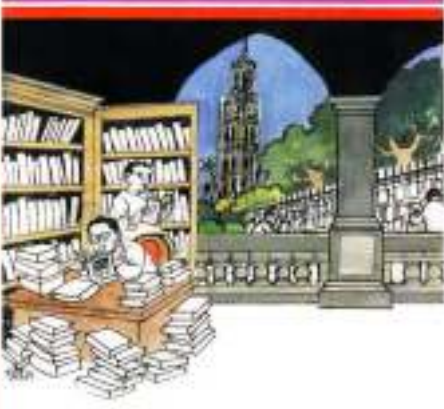
मराठीतील ग्रंथांवरील पुस्तकांनी नवे वळण धारण केले आहे. यामागे पुस्तकांविषयी नवा दृष्टिकोन जसा आहे तसाच नवे ग्रंथविश्वभानही. गेल्या दोन दशकात 'बुक्स ऑन बुक्स' या विषयावरील ग्रंथांची संख्या वाढते आहे. जुने-नवे अभ्यासक या लेखनाकडे वळले आहेत. या लेखात मराठीतील बुक्स ऑन बुक्स या विषयावरील ग्रंथांविषयीची काही निरीक्षणे नोंदवली आहेत. याआधी बुक्स ऑन बुक्स प्रकारातील 'प्रिय आणि अप्रिय' - अ. का. प्रियोळकर, 'वाचता वाचता', 'एक सहज आरंभ' - गोविंद तळवलकर, 'आगळं वेगळं' - स. गं. मालशे, 'दुर्मीळ अक्षरधन' - अविनाश सहस्रबुद्धे ही पुस्तके प्रसिद्ध झाली आहेत.

अक्षरनिष्ठांची मांदियाळी - ग्रंथप्रेम व दुर्मीळ ग्रंथसंग्रहशोध

ज्येष्ठ पत्रकार आणि संपादक अरुण टिकेकर यांचा 'अक्षरनिष्ठांची मांदियाळी' (२००५) हा ग्रंथसंस्कृतीविषयी ग्रंथ. दुर्मीळ ग्रंथाचे ग्रंथसंग्रहक व अभ्यासक अशी टिकेकर यांची ओळख आहे. या ग्रंथातील लेख हे दै. 'लोकसत्ता'च्या लोकमुद्रा या पुरवणीत प्रकाशित झाले होते. टिकेकर हे एकोणिसाव्या शतकातील घडामोडींचे, समाजव्यवहाराचे व स्थानिक इतिहास संस्कृतीचे अभ्यासक म्हणून ओळखले जातात. टिकेकर यांनी दुर्मीळ पुस्तके मिळविण्यासाठी जी भटकंती केली, त्याचे कथन या ग्रंथात आहे. दुर्मीळ पुस्तकविक्रेते, दुकाने, पुस्तकदालनं, गावांची माहिती त्यामध्ये आहे. पुणे, दिल्ली येथील ग्रंथविक्रेते व त्यांच्या विक्री कार्यपद्धतीची माहिती आहे. 'ग्रंथशोधा'चे सूत्र या संबंध पुस्तकाचे केंद्र आहे. सी. रामचंद्र यांनी वाचनानंदाची तुलना मदिरापानाच्या आनंदाशी केली होती याची ते आठवण करून देतात. न मिळणाऱ्या पुस्तकांच्या मिळविण्याचा छंद तो मिळाल्यानंतरच्या अपूर्व आनंदाची ही कथने आहेत. त्यामुळे एका अर्थाने ग्रंथवेड्या माणसाच्या या हकिकती आहेत. मुंबईतील दुर्मीळ

अक्षरनिष्ठांची मांदियाळी

ग्रंथ-शोध आणि वाचन-बोध

अरुण टिकेकर

पुस्तक विक्रेते, दुकाने, रस्त्यावरची दुकाने, त्यांचे मालक याची माहिती दिली आहे. काही विक्रेत्यांकडे मिळालेल्या पुस्तकांवर थोर व्यक्तींच्या मिळालेल्या स्वाक्षरी आहेत. ग्रंथविक्रीतील मूल्य ठरविण्याचे किस्से सांगितले आहेत. मुंबईतील पुस्तकविक्रीचा काहीएक नकाशा टिकेकरांच्या या पुस्तकात आहेत. पुस्तके विक्री करणारा इस्माइली खोजा समाज असो किंवा महम्मद अली रोड व काळबा देवी रोडवरील दुकानांचे उल्लेख आहेत. या ग्रंथशोधाच्या भ्रमंतीची ही 'रमणीय' शोधयात्रा आहे.

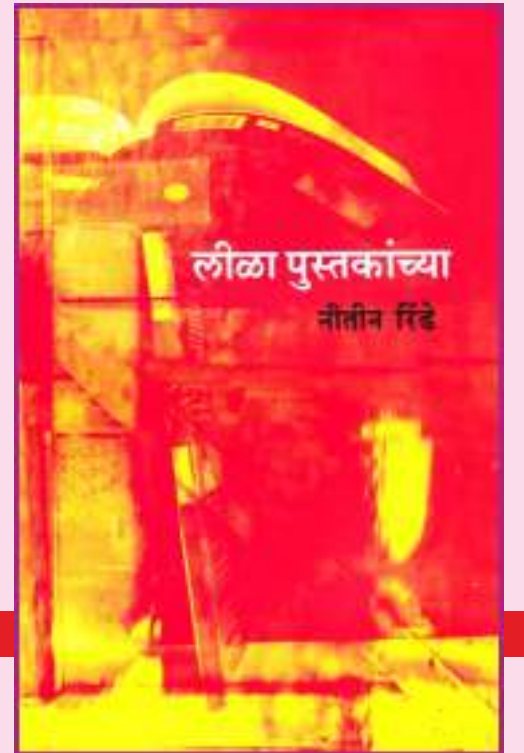
'एकोणिसावे शतकातील महाराष्ट्र समाजेतिहास' हा टिकेकरांच्या ग्रंथ आवडीचा विषय. त्यांच्या या आवडीच्या पुस्तकांची शोधयात्रा या पुस्तकात आहे. टिकेकर यांनी शहरे आणि गावांचा स्थानिक इतिहास व एकोणिसाव्या शतकाच्या अभ्यासासाठी त्यांनी जी पुस्तके शोधली, त्यासाठी मिळविलेल्या दुर्मीळ पुस्तकांचा इतिहास यामध्ये आहे. अगदी चरित्रकोश, कुलवृत्तांत अशा विषयावरील पुस्तकांचे महत्त्व सांगितले आहे. पुणे येथील इंटरनॅशनल बुक स्टॉलचे विठ्ठलराव दीक्षित व मुंबईच्या स्ट्रॅण्ड बुक स्टॉलचे शानबाग यांच्या ग्रंथ आवडीच्या आठवणी आहेत.

या ग्रंथशोधाच्या 'नादिष्ट' ग्रंथप्रेमीच्या आठवणी आहेत. विकोलस वास्वेन्सने ग्रंथप्रेमास 'अ जंटल मॅडनेस' म्हटल्याची आठवण करून दिली आहे. टिकेकर यांच्या रूपाने त्यांची तिसरी पिढी ही ग्रंथवाचन व ग्रंथसंग्राहक म्हणून नावारूपास आली.

टिकेकरांच्या ग्रंथशोधाच्या व वाचनघडणीच्या आत्मपर नोंदी त्यात आहेत. याबरोबरच या ग्रंथात काही ग्रंथसंग्राहक व ग्रंथसंग्रहाविषयी आठवणी आहेत. 'ग्रंथसंग्रह व ग्रंथसंग्राहक यांच्याविषयी ग्रंथ व लेख वाचणं ही ग्रंथसंग्राहकांच्या दृष्टीनं परमानंदाची संधी असते.' या दृष्टिकोणातून हे लेखन झाले आहे. ग्रंथाच्या शेवटी अरुण टिकेकर यांनी मुंबई येथे १९९६ साली वाचनसंस्कृतीवर एक भाषण दिले होते ते 'वाचनबोध' या नावाने या ग्रंथात समाविष्ट केले आहे. या भाषणात त्यांनी १८९६ साली प्रकाशित झालेल्या शंकर वावीकर यांच्या 'वाचन' या पुस्तिकेतील एका अवतरणाचा संदर्भ दिला आहे. तो असा, 'हल्लीचे प्रोफेसर आणि शिक्षक हे टेक्स्टबुकांव्यतिरिक्त काही वाचत नाहीत.' या त्यांच्या म्हणतात आजही काही फरक पडलेला दिसत नाही. एकंदर टिकेकरांचे समृद्ध ग्रंथवाचन, त्यांची वाचनाभिरुची, ग्रंथशोध व दुर्मीळ ग्रंथ प्राप्तीसाठी केलेल्या भ्रमंतीचा शोध या ग्रंथात आहे. ग्रंथव्यवहाराचे समाजशास्त्र उलगडून दाखवणारे व 'विशेष ग्रंथाभिरुचीचे दर्शन घडविणारे हे व ग्रंथ-शोध वाचन-बोधाचे महत्त्व सांगणारे पुस्तक आहे.

लीळा पुस्तकांच्या - युरोपीय अमेरिकी ग्रंथसंस्कृतीची सफर

गेल्या वीस वर्षात पुस्तकाचे महत्त्व व वेगळेपण सांगणारे लेखन गंभीरपणे नव्या पिढीकडून होते आहे. अर्थात या आधाही गोविंद तळवळकर आदी मंडळीकडून या प्रकारचे लेखन होत होते. अपरिचित पुस्तक व गाजलेल्या पुस्तकांची नोंद अशा लेखनात असायची. आज मात्र त्याचा विस्तार झाला आहे. त्यास नव्या मिती प्राप्त झाल्या आहे. ग्रंथपरिचय एवढ्या मर्यादित न राहता हे लेखन

ग्रंथप्रेम, ग्रंथसंग्रह, ग्रंथनिर्मिती व ग्रंथसंस्कृती प्रयोग भेद हा महाविस्तार झाला आहे. त्यास व्यापक भान आले आहे. तरुण पिढीतील एक अभ्यासक नीतीन रिंढे यांचा 'लीळा पुस्तकांच्या' (२०१७, लोकवाङ्मय गृह) हा अलीकडील काळातील महत्त्वाचा ग्रंथ आहे. 'प्रहार'च्या रविवार आवृत्तीसाठी (२०११-१२) लिहिलेल्या सदराचे हे ग्रंथरूप आहे. ग्रंथारंभी त्यांना ग्रंथसंस्कृती व महाराष्ट्रातील पडसादाविषयी लिहिलेला लेख महत्त्वाचा आहे. या ग्रंथाद्वारे त्यांनी जगभरातील अनोख्या पुस्तकांची, लेखकांची, ग्रंथप्रेमी सफर घडविली आहे. एकेक पुस्तक निवडून त्या पुस्तकाचे वेगळेपण सांगितले आहे. अर्थात ही सर्व पुस्तके 'ग्रंथकेंद्री' आहेत. पुस्तकांचा इतिहास सांगणारी पुस्तकं, पुस्तकांचं नाहीसं होणं, ग्रंथालयातील मंतरलेली रात्र, पुस्तकी कथा, वाचक जेव्हा कादंबरीचं पात्र बनतो, कादंबरीकाराचा कबुलीजबाब, अत्तरविक्रयाचं पुस्तकप्रेम, पुस्तकांविषयीची रहस्यकथा, मुखपृष्ठांच्या रेखीव गोष्टी, ग्रंथप्रेमाचे विविध रंग, न-वाचनाचं संकीर्तन, पुस्तकांनी रचलेली चरित्र ही या ग्रंथातील प्रकरणांची काही शीर्षक. यावरून देखील या पुस्तकाचं स्वरूप आपल्या लक्षात येईल. वॉल्टर बेंजामिन, स्टुअर्ट केली, सोराज झिवकोविच, मासेल बेनाबू, पाब्लो द-सान्तिस्, उम्बर्तो इको, पिएरे बायर्ड, प्रदीप सेबॅस्टिअन या इतर काही लेखकांची ही पुस्तके आहेत. 'ग्रंथसूत्र' असे मध्यवर्ती सूत्र घेऊन जागतिक साहित्यातील काही पुस्तकांचा, 'पुस्तककेंद्री' गोष्टींचा मागोवा रिंढे यांनी घेतला आहे. मॅग्वेलच्या ग्रंथालयाची जन्मकथा, एक प्राध्यापक नोकरी सोडून पुस्तकप्रेमामुळे पुस्तक विक्रेता बनतो, अशा विषयांवर पुस्तकांवर छेद असणाऱ्या ग्रंथप्रेमीच्या विलक्षण कथा रिंढे यांनी उलगडून दाखवल्या आहेत.

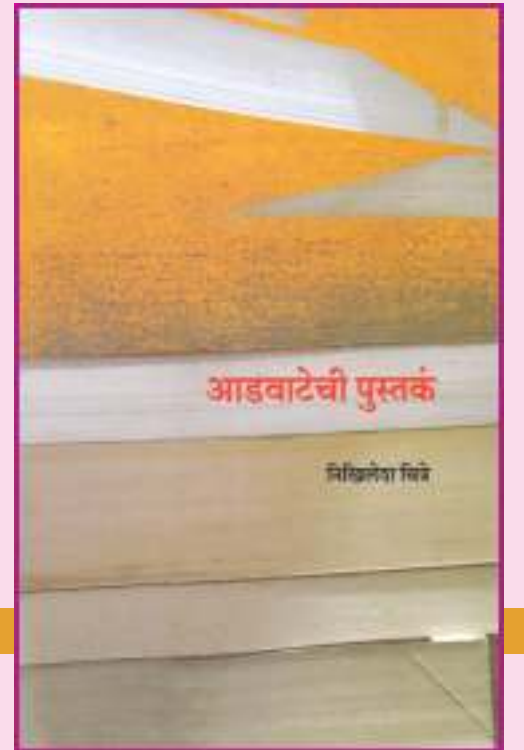
'ग्रंथसुख' हा रिंढे यांच्या ग्रंथजिव्हाळ्याचा मुख्य विषय आहे. ग्रंथशोधातील अविरत धडपड हा त्यांना आनंदाचा ठेवा वाटतो. यासाठी उम्बर्तो इकोचे एक आवडते अवतरणही त्यांनी दिले आहे. 'पुस्तकं जमवण्याचं सुख एकट्यानेच भोगायचं असतं. आणि ते हस्तमैथुनासारखं आनंददायी असतं.' असा ग्रंथसुखाचा आनंद सांगितला आहे. ग्रंथाच्या अखेरीस हिटलरविषयी एक उल्लेखनीय लेख आहे. ('हिटलर : पुस्तकं जपणारा आणि जाळणारा') हिटलरच्या ग्रंथप्रेमाचा टिमोथी रेबॅक या लेखकाने 'हिटलर्स प्रायव्हेट लायब्ररी : द बुक्स दॅट शेण्ड हिज लाइफ' या ग्रंथाधारे हिटलरचे ग्रंथप्रेम उलगडून दाखविले आहे. या पुस्तकांचे वैविध्य, त्यावरील हिटलरच्या वाचननोंदीवरून हिटलरच्या मानसिक स्थितीचा, अभिरुची पालसचा विचार उलगडून दाखविला आहे.

ग्रंथावरील मराठी साहित्यासंदर्भात काही मार्मिक निरीक्षणे रिंढे यांच्या मांडणीत आहेत. 'युरोपात पुस्तकांचा समाजावर परिणाम झाला आहे. आपल्याकडे नाही. तो कापरासारखा उडून गेला.' 'भारतीय भाषांतल्या कादंबऱ्यांमध्ये पुस्तकाभोवती गुंफलेली आशयसूत्रं क्वचित आढळतात.' (७९) या परिदृश्यात त्यांनी पुस्तककेंद्री पुस्तकांचा मागोवा घेतला आहे.

रिंढे यांच्या लेखनशैलीत एक प्रकारची रोचकता आहे. एकतर 'ग्रंथ' हे त्यांच्या दृष्टीने आनंदविसावा आहेत. त्याची कहाणी सांगताना त्यांच्या या लेखांना बऱ्याचदा गोष्टीचे रूप प्राप्त होते. त्या पुस्तकाच्या अंतरंगात जाऊन जाणवलेले, पाहिलेल्या वाचनठशांची नवे रचित निर्माण करतात. कथनकर्ता त्या गोष्टींशी समरस होऊन ही गोष्ट कथन करतो आहे. असा हा कथनफलक आहे. रिंढे यांना पुस्तकांच्या जगाविषयी खोलवरची आस्था आहे. पुस्तकांच्या विश्वात त्यांची आंतरिक गोवणूक आहे. ती त्यांच्या भाषावापरातूनही दिसून येते. 'जिवाभावाची पुस्तकं', 'पुस्तकांची माया', 'ग्रंथालयातील मंतरलेली रात्र', 'मनात रुतून बसलेली पुस्तकं' या शब्दप्रयोगांवरूनदेखील त्यांच्या ग्रंथास्वाद आनंदाची साक्ष पटते. समाज-संस्कृतीतील ग्रंथांचे व वाचनाचे स्थान अधोरेखित करणारा हा ग्रंथ आहे. पाश्चात्य संस्कृतीत ग्रंथ संस्कृतीला दिले जाणारे महत्त्व व अग्रक्रमही यावरून ध्यानात येतो. या पुस्तकनाद वेडाचे महत्त्व सांगताना त्यांनी सर्बियन कादंबरीकार मिलोराय पाविच यांच्या एका विधानाची आठवण करून दिली आहे. ते असे, 'जोवर जगात पुस्तक वाचणाऱ्या वाचकांची संख्या बंदुकधारी सैनिकांहून अधिक आहे तोवर काळजीचे कारण नाही.'

आडवाटेवरची पुस्तकं - कल्पित साहित्याची खबर

अलीकडे नव्या पिढीतील लेखक ग्रंथसंस्कृतीकडे नव्या दृष्टिकोनातून पहात आहे. निखिलेश चित्रे यांचे 'आडवाटेवरची पुस्तकं' (२०१८, लोकवाङ्मय गृह) हे पुस्तकांवरील एक महत्त्वाचे पुस्तक. 'आपले वाङ्मयवृत्त' मधून सदरस्वरूपाचे

प्रकाशित झालेल्या लेखांचे ग्रंथरूप. लहानपणापासून कल्पिताविषयी व ग्रंथांविषयी विशेष आवड आणि रुची असणाऱ्या ग्रंथप्रेमीचे हे पुस्तक आहे. मुख्यत्वे पाश्चात्य साहित्यकृतींवरील (काही भारतीय) हे लेख आहेत. आधुनिक पुस्तकांचा त्यात परिचय आहे. मराठी वाचकांना फारशी माहिती नसणारी ही पुस्तके आहेत. रशियन, अमेरिकन, फ्रेंच, पोर्तुगीज, इटालियन, मेक्सिकन, पोलिश, स्पॅनिश, सर्बियन व इतरही परकीय भाषांमधील साहित्यकृतींविषयीचे हे लेख आहेत. त्या त्या साहित्यकृतीचा कथानकाचा संक्षिप्त परिचय व त्या साहित्यकृतीचे वेगळेपण या लेखांतून सांगितले आहे. त्याचबरोबर काही लेखांत त्या त्या देशाची राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक स्थितीची पार्श्वभूमी ओघाने नोंदवली आहे.

चित्रे यांना कल्पित कथनात्म साहित्याविषयी पराकोटीची जिज्ञासा आहे. कल्पित साहित्याच्या नव्या वाटा धुंडाळणाऱ्या लेखकांच्या साहित्यकृती त्यांना भावतात. हारुकी मुराकामी, जिऑर्जिओ प्रेसबर्गर, फर्नान्डो पेस्सोआ, शिको बुआर्क, जॅक प्रेवेर, मिलोराद पाविच, रोबेर्तो बोलानो या लेखकांच्या साहित्यकृतींवर त्यांनी लिहिले आहे. भुतावरील कादंबरी, केवळ दाताचित्रण असणारी २६० पानांची कादंबरी, लेखक-समीक्षक-लेखक-वाचक संबंधांवरील कादंबरी, रहस्यमय लेखक चरित्रशोध, डिटेक्टिव्ह स्वरूपाच्या कादंबरी या आहेत. पाश्चात्य कादंबरीत जीवनानुभवाचे नवे प्रदेश व प्रयोगशील स्वरूपाच्या कादंबऱ्या असे विषय लेखनस्वरूप प्राप्त झाले आहे. विशेषतः आधुनिकोत्तर काळाचे संवेदन देणारे व कथनाचे लोकविलक्षण प्रयोग असणाऱ्या या कादंबऱ्या आहेत. पाश्चात्य कादंबरी परंपरा ही खुली आणि प्रसरणशील आहे. या आधुनिक पाश्चात्य कादंबरीचे साहित्यशास्त्र रचनाऱ्या कादंबऱ्यांचा त्यांनी शोध घेतला आहे. पाश्चात्य कादंबरीतील बहुआवाजी, बहुस्तरीय रचनातंत्रांची चित्रे यांना भुरळ आहे. या कादंबरीतील कथानके-उपकथानके, कथनचकवे, वास्तव-अतिवास्तव व कल्पित, संविधानाचे अपरिचितिकरण, कल्पिताच्या सरहद्दी, आशयातील संदिग्धता अशी सूत्रे असणाऱ्या या कथा, कादंबऱ्या आहेत. सर्बियन लेखक मिलोराय पाविचच्या कादंबरीबद्दल चित्रे यांनी म्हटले आहे, 'त्यांच्या मेंदूच्या आत असंख्य स्वप्नांनी गजबजलेली समांतर प्रतिसृष्टी नांदत असायची.'

कथनात कादंबरी वाचणारा वाचकच मरतो असे कथन चकवे कौशल्ये या कादंबऱ्यांमध्ये आहेत.

कथनाचा चित्तवेधक वापर करणारी भारतीय परंपरा चित्रे यांना वेगळी वाटते. लोकसाहित्य, ऋग्वेद, बृहत्कथासरितासागर, पंचतंत्र, जातक, कुवलयमाला अशी कथनपरंपरा चित्रे यांना महत्त्वाची वाटते. या दृष्टीने दहाव्या शतकातील अपभ्रंश भाषेतील पुष्पदंत या कवीच्या 'जसहर चरित' या कथाग्रंथात सोळाव्या शतकातील नरसेन कवीच्या 'श्रीपाल चरित' श्रीधर दासकृत 'सदुक्तिकर्णामृत' (सुभाषित संग्रह) हिंदीतील मनोहर श्याम जोशी यांच्या 'कुरु कुरु स्वाहा' या आधुनिक कादंबरीचे स्वरूप उलगाडून दाखवले आहे. भारतीय कथनपरंपरेचे सामर्थ्य असणाऱ्या या साहित्यकृती होत्या.

चित्रे यांनी हे लेखन इंग्रजी अनुवाद ग्रंथावरून केलेले आहे. त्यांची पाश्चात्य साहित्यपरंपरेची समज उत्तम आहे. त्या त्या लेखकाविषयी व साहित्यकृतीविषयी त्यांनी नोंदविले निरीक्षणे मार्मिक आहेत. अशा प्रकारचे लेखन करणे हे आव्हानप्रद असते परंतु चित्रे यांचा व्यासंग व ते सोप्या पद्धतीने उलगाडून दाखवण्याचे कसब उत्तम आहे. मराठी वाचकांना परकीय साहित्याची खिडकी उघडून देण्याचे काम अशी पुस्तके करतात. त्याचबरोबर अशा पुस्तकांवरून पाश्चात्य वाङ्मयपरंपरा व मराठी वाङ्मयपरंपरा यातील अंतर व भेदही लक्षात येतो. मराठीतील वाचक तसेच मुख्य म्हणजे सर्जनशील लेखकांनी अशी पुस्तके वाचल्यास त्यांच्या समजुतीत मोठा फरक पडू शकतो.

हारुकी मुराकामी 'अ वाइल्ड शीप चेंस' या रहस्यमय कादंबरीबद्दल चित्रे यांनी म्हटले आहे. 'गंभीर साहित्य आणि लगदा साहित्य याच्या कुंपणांची मोडतोड करून त्यांना एकरूप करणारं पुस्तक' अशा मार्मिक निरीक्षणे या ग्रंथात अनेक ठिकाणी आहेत.

वाचनीयता व कथनसंमोहनासाठी त्यांनी 'इंद्रजालाच्या तावडीतून सुटका नाही' असा चांगला शब्दप्रयोग आहे. या ग्रंथाचा चित्रे यांनी शेवटचे वाक्य असे आहे. 'सामाजिक वास्तववादाच्या काटेरी तारांचं कुंपण असलेल्या मराठी कादंबरीच्या प्रांगणात अजून कल्पनाशीलतेला मुक्त प्रवेश नाही. तो मिळाला तर उद्याची मराठी कादंबरी जास्त चैतन्यमय असेल.' (पृ. २०)

पुस्तकनाद - आगळ्यावेगळ्या पुस्तकांच्या कहाण्या

अनुवादक आणि पुस्तकप्रेमी जयप्रकाश सावंत यांचे 'पुस्तकनाद' (२०२१, मॅजेस्टिक) हे ग्रंथसंस्कृती परंपरेतले एक महत्त्वाचे पुस्तक. जागतिक साहित्यातील पुस्तके, ग्रंथप्रेमी, ग्रंथसंग्रहक व काही उल्लेखनीय पुस्तकांवरील लेख या ग्रंथात समाविष्ट आहेत. पुस्तक संस्कृतीतील काही आगळ्यावेगळ्या गोष्टी शोधण्याचा त्यांचा हा प्रयत्न आहे. आरंभी सावंत यांनी त्यांच्या पुस्तकनादाच्या व शोधाच्या भटकंतीविषयी लिहिले आहे. युरोपीय वाङ्मयीन संस्कृतीतील काही अनोख्या पुस्तकांच्या प्रकाशनाच्या लेखकांच्या नियतकालिकातील हकिकती सावंत यांनी शोधल्या आहेत. हॉपर कॉलिन्स प्रकाशन संस्थेचा इतिहास शोधणारे पुस्तक, अमेरिकेतील 'पोएट्री' मासिकाच्या कवितेसाठीच्या कामगिरीचा परामर्श घेणारे पुस्तकांचे महत्त्व अधोरेखित केले आहे. यात वाङ्मयीन कामगिरीचा ऐतिहासिक मागोवा आहे. फुटपाथवरील पुस्तके जणू काही ग्रंथप्रेमीसाठी त्यांना स्वर्ग वाटतात. या सफरीत भेटलेल्या अपरिचित पुस्तकांविषयी व त्यांच्या प्राप्तीच्या आनंदखुणा नोंदविल्या आहेत. सावंत यांच्या काही लेखांवरून युरोपीय वाङ्मयीन व्यवहारावर देखील प्रकाश

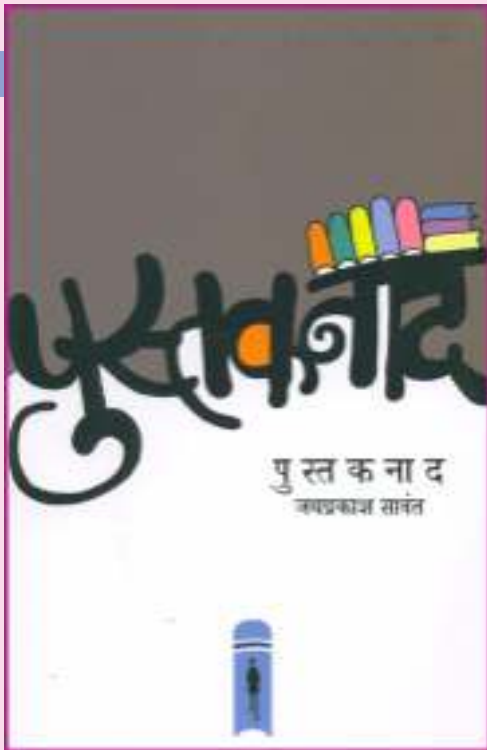
पडतो. ज्यात मराठी वाङ्मय संस्कृती व तिकडचा वाङ्मय व्यवहार यात अंतर आहे.

उदा. युरोपातील समीक्षेतील बेधडकपणा, स्पष्टता, नकार देणाऱ्या समीक्षेतील स्पष्टता, नकार दिलेल्या पुस्तकांवरील अभिप्राय, 'रॉटन रिव्यूज अँड रिजेक्शन'-बिल हेंडरसन या ग्रंथाचा परामर्श घेतला आहे. कठोर आणि जहाल हिंसक समीक्षेची उदाहरणे त्यांनी दिली आहेत. प्रकाशकाकडून साभार सरत आलेल्या पुस्तकांवरील 'कुजकट' अभिप्राय व त्यावर घायाळ झालेल्या लेखकांची नोंद आहे. मार्केझच्या पत्रकारिता संस्थेची हकिकती सांगितल्या आहेत. तर 'पॅरिस रिव्यू'मधील मुलाखतीचे कंगोरे उलगडून दाखवले आहेत. विसाव्या शतकातील एक साहित्यिक बोर्हेसच्या 'ऑटोबायोग्राफिकल एसे' मधून उलगडलेले आत्मचरित्राचे दर्शन घडविले आहे. काही रंजक कुतूहलजनक ग्रंथांचे विश्व सांगितले आहे.

पुस्तकांविषयी व पुस्तकांसंदर्भातील काही ग्रंथांचा लेखाजोखा सावंत यांनी घेतला आहे. 'द बुक कलेक्टर' (इयान फ्लेमिंग) मधून ग्रंथसंग्रहाकांच्या ग्रंथप्रेमाच्या आठवणी सांगितल्या आहेत. रेमंड चँडलर यांच्या 'द बिग स्लिप' या कादंबरीतील लोकविलक्षण अनुभवकथनाची माहिती दिली आहे.

सावंत यांच्या लेखात वाङ्मयीन संस्कृतीमधील काही वेगळ्या गोष्टींची माहिती आहे. 'लिटहब'च्या अंकास 'ऑलिस इन वंडरलँड'ला १५५ वर्षे पूर्ण झाल्याबद्दल जगभरातील ऑलिस अन वंडरलँडचा ग्रंथासाठी चित्रे काढलेल्या १५०० चित्रकारांची माहिती या ग्रंथात दिली आहे. तसेच मराठीतील भाषांतरित साहित्याच्या आरंभकालीन समीक्षेचे पदर उलगडून दाखवले आहेत. ऑलिसची भारतात बारा भाषांतरे झाली याची त्यांनी दखल घेतली आहे. पुस्तक आणि किंमती व पुस्तक संग्रहाकांच्या कथाही या ग्रंथात आहेत. माधव वाटवे यांनी अनुवादित केलेल्या 'नाटककाराच्या शोधात सहा पात्रे' या नाटकाचा व बाळासाहेब पंतप्रतिनिधी यांच्या आत्मचरित्र खंड १ व २ यावरील वेगळे असे लेख या ग्रंथात आहेत.

एकंदरीत सावंत यांचे हे लेखन पुस्तकांविषयी व पुस्तकांच्या अनोख्या जगाची सफर घडवून आणणारे आहे. आगळ्यावेगळ्या पुस्तकांच्या व लेखकांच्या या गोष्टी आहेत. त्यात नवी माहिती आहे. आवडलेल्या, भावलेल्या साहित्यकृतींची बाबी आहेत. वाङ्मयीन संस्कृतीतील रंजक व कुतूहलजनक बाबी आहेत. सावंत यांची ग्रंथव्यवहाराची व वाङ्मयीन संस्कृतीच्या वेगळेपणाच्या गोष्टी सांगताना भाषा प्रवाही आहे. ग्रंथसंस्कृतीविषयीची आत्मीयता आहे. आत्मपरता आहे. उत्तम सकस ग्रंथनिर्मितीची आस्था निरीक्षणे आहेत. 'वाणसामान', 'समछंदात अनुवाद भुरळ घालणारं पुस्तक', 'गजाल' अशा देशी शब्दांचा जाणीवपूर्वक वापर आहे.

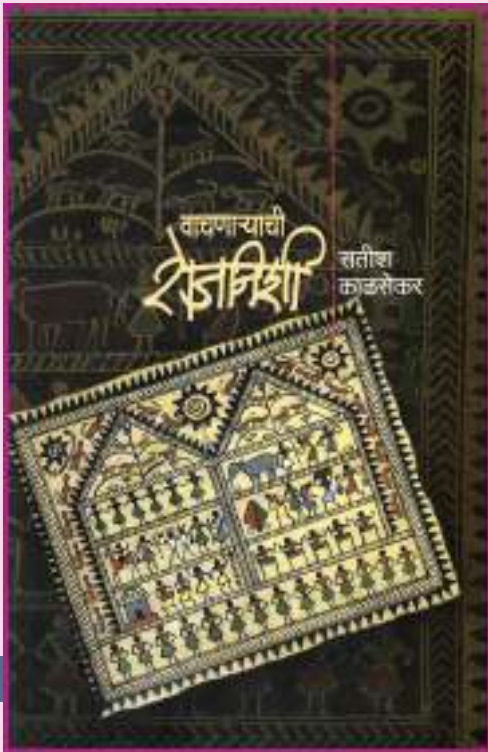
ग्रंथसंस्कृती, ग्रंथव्यवहार, ग्रंथप्रेम व ग्रंथाभिरुची

अलीकडील काळात अर्थात आधीही पुस्तकांचे महत्त्व सांगणारी पुस्तके प्रकाशित होत होती. आजघडीलाही पुस्तकांची दखल घेणारी काही पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत. त्याचे स्वरूप एकसारखे नाही.

वाचणाऱ्याची रोजनिशी : ग्रंथप्रीती मित्रसंवाद आणि पुस्तक संस्कृतीविषयी उदार भूमिका

सतीश काळसेकर हे कवी, संपादक आणि वाङ्मयीन चळवळीतले कार्यकर्ते-संघटक म्हणून ओळखले जात होते. ग्रंथप्रेम आणि ग्रंथसंग्रह हा त्यांचा अतिशय जिद्दाळ्याचा विषय होता. लोकवाङ्मय गृहाच्या आपले 'वाङ्मयवृत्त'मधून काही लेख 'साधना'मध्ये २००३ ते २००९ या काळात लिहिले होते. या लेखांचे 'वाचणाऱ्याची रोजनिशी' हा या नावाने ग्रंथ २०१० साली प्रकाशित झाला. या रोजनिशीमध्ये वाचनाचे परकोटीच्या व्यसनात रूपांतर झालेल्या वाचननोंदी आहेत. २००३-०९ या काळात काळसेकरांनी जे काही वाचले त्याच्या या नोंदी आहेत. यामध्ये ललित, वैचारिक, अनुवादित, गौरवग्रंथ, पुस्तिका, कोशवाङ्मय ग्रंथांच्या विपुल आणि असंख्य नोंदी आहेत. ग्रंथप्राप्तीचा आणि वाचानानंदाचाही भाग यात आहे. आपण वाचलेले इतरेजनांना सांगावे या धारणेतून ते स्फुरलेले आहे.

काळसेकर यांच्या वाचनाचा पसारा बहुविध आणि व्यापक होता. यामध्ये मराठी-हिंदी-इंग्रजीतले ग्रंथ आणि नियतकालिकांचा समावेश आहे. युरोपीय लेखकांचे ग्रंथ आहेत. 'वाचन हा

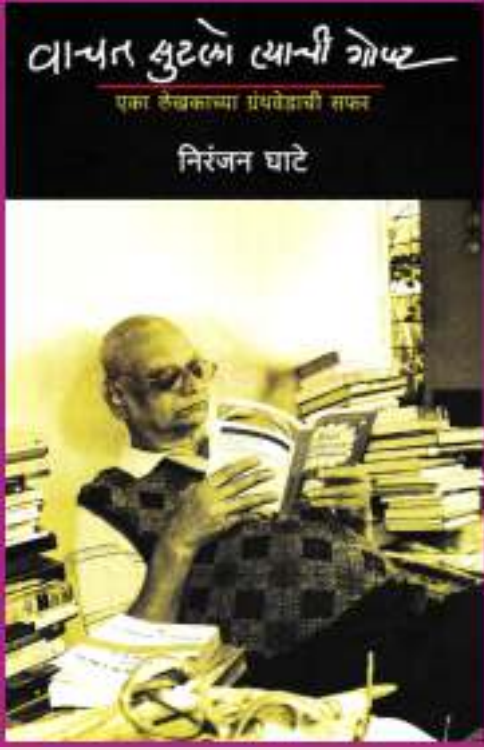
माझ्यासाठी स्वेच्छेने स्वीकारलेला आनंदाचा सोहळा आहे.' या धारणेतून ते स्फुरलेले आहे. तसेच २००३-०९ या काळातील वाङ्मयीन घडामोडींना (प्रकाशन, ग्रंथ पुरस्कार, चर्चासत्रे, संवाद) वाचनलेखनकेंद्र केले आहे. वाचलेली पुस्तके मित्रांना लिखित रूपात सांगणं हा त्याचा उद्देश. त्यामुळे २००३-०९ या काळातील महाराष्ट्रातील वाङ्मयीन घडामोडींचा वाटचाल स्वरूपावरदेखील प्रकाश पडतो. महाराष्ट्राच्या ग्रंथसंस्कृती व्यवहार व पर्यावरणावरणाचे काहीएक चित्र त्यामध्ये आहे. काळसेकरांच्या वाचनदृष्टीचे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांची वाचनदृष्टी उदार आहे. ती सापेक्ष नाही. त्यामुळे त्यांच्या ग्रंथविसाव्यात वाङ्मयीन पुस्तकांबरोबर राजकीय, सामाजिक, भाषा, आर्थिक विषयावरील पुस्तकांची गर्दी विपुल आहे. व्यक्तिगत तसेच संस्थांनी प्रकाशित केलेली पुस्तके आहेत. सर्वदूर आणि परस्परभिन्न संवेनशीलता असणारे लेखक-कवींच्या पुस्तकांचा त्यात समावेश होता.

महाराष्ट्राच्या व भारताच्या (हिंदी संदर्भात) दूरवरच्या कानाकोपऱ्यात प्रकाशित झालेली पुस्तके- पुस्तिका काळसेकरांच्या वाचनसंग्रहात होती. त्यांच्या उदार आणि खुल्या वाचनदृष्टीत त्यांच्या विचार-मानसभावविश्वाचे प्रतिबिंब आहे. त्यांची वाचनभूमी ही समजस विवेकी बांधिलकीची आहे. 'मराठी साहित्याचा भूगोल गेल्या पन्नास वर्षात लक्षणीयरीत्या बदलताना दिसत आहे. साहित्याच्या कक्षा आता केंद्राकडून सरकत परिघाच्या विशाल अवकाशात विस्तारताना दिसत आहेत.' या त्यांच्या वाङ्मयविषयक भूमिकेचा प्रभाव त्यांच्या वाचनावर आहे. त्यामुळे त्यांची पुस्तकांविषयी व वाङ्मयाविषयीची भूमिका ही स्वागतशील आहे. त्यांच्या या वाचनात त्यांचा मूल्यविषयक दृष्टिकोण आहे. सामाजिक बांधिलकी, मानवतावाद, विचार, राजकीय भूमिका, सहजीवन, माणूसपणाचा शोध, अपरिचित अनुभवविश्वाचा शोध, सामाजिक न्याय, दलित-वंचिताबद्दल कळवळा या मूल्याचे पोषण करणाऱ्या पुस्तकांची संख्यामैत्री त्यात जास्त आहे. त्यामुळे काळसेकरांचे हे लेखन सखोल चिकित्सक नसले तरी वाङ्मयीन संस्कृतीची नोंद घेणारे हे लेखन आहे. त्यात ग्रंथमैत्री आहे. वाचकांना पुस्तकघरांचे दरवाजे किलकिले करून देणारे हे लेखन आहे. ते वाचकांना ग्रंथरुजवात घालून देणारे आहे. वाचकांची पुस्तकांशी गाठभेट व गळामिठीसाठी वाचनप्रवृत्त करणारे आहे. काळसेकरांच्या या लेखनात अपार अशी स्वागतशील व संवादशीलता आहे.

वाचत सुटलो त्याची गोष्ट - वाचनातून घडलेल्या लेखकाचे वाचन आत्मचरित्र

निरंजन घाटे यांची विज्ञानलेखक म्हणून ओळख आहे. मराठीत विज्ञानसाहित्याचा प्रसार व्हावा म्हणून आयुष्यभर ते लेखन करत आहेत. त्यांची जवळपास २००हून अधिक पुस्तके प्रसिद्ध आहेत. त्यांचे 'वाचत सुटलो त्याची गोष्ट' (२०१७, समकालीन

प्रकाशन) हे वाचनसंस्कृतीवरील एक महत्वाचे पुस्तक आहे. 'एका लेखकांच्या ग्रंथवेडाची सफर' असे त्यांनी या ग्रंथास उपशीर्षक दिले आहे. पुस्तके लेखकाला कसे घडवतात त्याचे हे कथन आहे. एका अर्थाने हे त्यांचे 'वाचनकेंद्री आत्मचरित्र' म्हणावे लागते. अनेकविध प्रकारच्या पुस्तकांच्या वाचनाने लेखक कसा घडतो, आकाराला येतो त्यांचे हे निवेदन. बालपणापासून सुरू झालेल्या त्यांच्या वाचनाची आजवरची ही वाचनसफर आहे. निरंजन घाटे यांच्या या पुस्तकाचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांच्या वाचनाची विविधता. अनेकविध विषयांवरील ज्याला विषयाचे बंधन आणि चौकट नाही अशा पुस्तकांचे यात वाचन आहे. दुसरे म्हणजे इंग्रजी भाषेतील वाचनाचा व्यासंग. रहस्यकथा, साहसकथा, टॅबू विषय, विनोदात्मक वाङ्मय, विज्ञानसाहित्य, कोशवाङ्मय व स्त्रियांवरील वाङ्मय, चरित्र-आत्मचरित्र अशा बहुल विषयावरील पुस्तकांचे ते वाचकधनी आहेत. घाटे यांच्या वाचन परिपाठाबरोबर त्यांचा घडलेला समांतर त्यांचा लेखनप्रवास यात आहे. अशी दुहेरी समांतरसफर या लेखनात आहे. इंग्रजी साहित्याचा अफाट वाचन असल्यामुळे तिकडील साहित्याच्या काही अर्थमिती त्यास प्राप्त झाल्या आहेत.

घाटे यांच्या वाचनपद्धतीचे व वाचनप्रक्रियेचे बारकावे त्यामध्ये आहेत. सर्वसामान्य वाचकांच्या रूढ वाचनापेक्षा अरूढ वाचनग्रंथाची विपुल उपस्थिती घाटे यांच्या वाचनात आहे. बाबूराव अर्नाळकर, नारायण धारप, दिवाकर नेमाडे ते अनेक पाश्चात्य लेखकांच्या पुस्तकांचे त्यांचे वाचन आहे. 'लोकप्रिय' म्हणविल्या गेलेल्या पुस्तकाचे त्यांना वेड आहे. ते युद्धकथा तसेच वाचकांना

गुंगवून टाकणाऱ्या पुस्तकांविषयी त्यांना वाचनआस्था आहे. बऱ्याचदा काही लेखक-समीक्षक समाजचौकटींमुळे काही विषय ग्रंथनिषिद्ध ठरवतात. तसे घाटे यांचे नाही. आपण वाचलेली सर्व तऱ्हेच्या पुस्तकांचे दाखले ते देतात. एका अर्थाने ही खुली वाचनकबुली आहे. त्यात दडवून ठेवण्याचा, लपवण्याचा भाग नाही. लैंगिक विषयावरील असंख्य वाचन तपशील त्यांनी नोंदविले आहेत. या प्रकरणास त्यांनी 'टॅबू विषयातला खजिना' असे शीर्षकच दिले आहे. 'अनंगरंगरतिशास्त्र कामसूत्र' ते या विषयावरील अनेक इंग्रजी वाङ्मयाचे तपशील त्यात आहेत. या प्रकारच्या वाङ्मयातील सांस्कृतिक भेदही त्यांनी नोंदविले आहेत. याबरोबरच परामानसशास्त्रावरील (योगमंत्रविद्या, भूतखेते, हस्त सामुद्रिक, मंत्रशास्त्र, अंधश्रद्धा, काळी जादू, गूढविद्या, अतींद्रिय अनुभव) असंख्य पुस्तकांचे वाचन तपशील नोंदविले आहेत.

विज्ञान साहित्यावरील जागतिक ग्रंथाचे असंख्य तपशील त्यांच्या या वाचनात आहेत. १९१६ साली प्रकाशित झालेली श्री. बा. रानडे यांची 'तारेचं हास्य' ही मराठीतील पहिली विज्ञानकथा असल्याचे त्यांनी पहिल्यांदा मांडले. हे सिद्ध करण्याचे श्रेय घाटे यांचे. त्यांच्या विज्ञानसाहित्य वाचनात जागतिक आणि भारतीय विज्ञानसाहित्य परंपरा वाटचालीचे संदर्भ आहेत. 'विज्ञानसाहित्य हा त्यांचा जीव की प्राण आहे.' या दृष्टीने त्यांनी विज्ञानसाहित्य वाचलेले आहे.

तसेच घाटे यांनी वाचनसंस्कृतीची फलश्रुती नोंदवली आहे. अनेकविध विषयांवरील वाचनामुळे मुद्देसूद व सोपे लिहायला शिकता आले तसेच स्वतःच्या लेखनावर घेतलेल्या आक्षेपांना उत्तरे देता आली. असे त्यांचे म्हणणे आहे. त्यांच्या ग्रंथसंग्रहातील विज्ञान साहित्यावरील पुस्तके थक्क वाटावी अशी आहेत. अमेरिकन विज्ञानलेखक अँसिमोव्हचे शंभर ग्रंथ त्यांच्या संग्रहात आहेत. 'विक्षिप्त आणि विचित्र माणसांची चरित्र वाचणं हा माझा आवडता उद्योग आहे.' (पृ. १६२) यादृष्टीने चरित्र-आत्मचरित्र या प्रकाराकडे ते पाहतात. राजकारणी, समाजकारणी, युरोपियन साहसवीर, कलावंत व कलावंत पत्नींची चरित्रे-आत्मचरित्रे त्यांनी वाचली. 'काही झंगड पुस्तकं' असे एक प्रकरण या ग्रंथात आहे. अपरिचित, अनोख्या अनुभवावरील पुस्तक वाचनाचे संदर्भ यात आहेत. निसर्ग, पर्यावरण, शिकारी, साहसी भटकंती, पहिला लैंगिक अनुभव, गुन्हेगारी विश्व, हस्तमैथुनावरील पुस्तकांचे संदर्भ त्यात आहेत. घाटे यांच्या वाचनास जागतिक वाङ्मयाचा परिप्रेक्ष्य असल्यामुळे मराठी आणि जागतिक वाङ्मयातील तुलनेचा त्यास संदर्भ प्राप्त झाला आहे. इंग्रजीतील नियतकालिकांचे असंख्य संदर्भ आहेत. माधवनगर (सांगली) येथून सुरू झालेल्या त्यांच्या शाळकरी वयापासूनच्या वाचननोंदी यात आहेत. वाचनातील विषयवैविध्य हे त्यांच्या वाचनाचे वैशिष्ट्य. वाचनातून एक लेखक कसा घडत गेला त्याचे हे निवेदन आहे. 'माझ्या बुकशेल्फमधल्या असंख्य पुस्तकांचा खजिना वाचकांसमोर खुला केला आहे.' (पृ. २४५) यादृष्टीने हे पुस्तक महत्वाचे आहे.

वाचताना पाहताना जगताना - सामाजिक-राजकीय दृष्टीचे वाचनभान

नंदा खरे यांचे वाङ्मय हे बहुविध आहे. त्यांच्या कादंबऱ्या व अन्य लेखनास सामाजिक-राजकीय संदर्भ आहेत. मानवता हे त्यांच्या वाङ्मयाचे समान सूत्र आहे. जागतिकीकरण, भांडवलशाही, पर्यावरणाचे सजग भान आणि सामाजिक हस्तक्षेपाची जाणीव त्यामध्ये असते. 'वाचताना पाहताना जगताना' या ग्रंथात खरे यांचे काही पाश्चात्य लेखकांविषयी लेख आहेत. त्यातील बहुतेक 'आजचा सुधारक' या नियतकालिकात प्रसिद्ध झाले आहेत. खरे यांच्या एकंदर विचार जीवनदृष्टीचे प्रतिबिंब या ग्रंथातील लेखनात आहेत. स्टार्न बेक, जॉर्ज ऑर्वेल, जॉन बर्जर, लू कॅरे या लेखकांवरील लेख आहेत. खरे यांनी जे लेखक व साहित्यकृती लेखविषय म्हणून निवडल्या आहेत. ते त्यांच्या आस्थेच्या दृष्टीशी नाते सांगणाऱ्या आहेत. राजकारण-समाजकारण-पर्यावरण-भांडवलशाही, जागतिकीकरण या विषयबिंदूत ते जागतिक साहित्याचे वाचन करतात. मानवीयता हे या ग्रंथवाचनाचे समान सूत्र आहे. तसेच मानवी संस्कृतीची वाटचाल या दृष्टीने ते नवनवीन पुस्तके वाचतात. त्या लेखकांचे संक्षिप्त चरित्र, संबंधित राष्ट्रातील घडामोडी व साहित्यकृतींचा सामाजिक, ऐहिक अन्वयार्थ आजमावणे हे खरे यांच्या ग्रंथवाचनाचे वैशिष्ट्य. या साहित्यकृतीचे आशयपदर उलगडून देण्याची खरे यांची एक वाचक संवादशैली आहे. त्यांचा म्हणून जगाकडे बघण्याचा एक 'वर्ल्ड व्ह्यू' आहे. या त्यांच्या वर्ल्ड व्ह्यूच्या

प्रभावातून स्फुरलेली निरीक्षणे या लेखांमध्ये आहेत. जीवनपद्धतीतील हरवलेल्या मूल्यव्यवस्था यांत्रिकीकरणातील अमानुषता, श्रमविभागणी, शोषण, राजसत्ता आणि समाज यातील आंतरद्वंद्व संबंध हे त्यांच्या साहित्यवाचनाच्या केंद्रस्थानी आहेत. थॉमस हॅरिस, स्टॅन ली, गार्डनर, अँगाथा ख्रिस्ती, जोसेफिन टी यांच्या डिटेक्टिव्ह कथा-कादंबऱ्यांचा समाज व राष्ट्र संदर्भात परामर्श घेतला आहे. लू कॅरे या ब्रिटिश कादंबरीकाराने लिहिलेल्या हेरगिरी विषयावरील कादंबऱ्याबद्दलची मांडणी आहे. खरे यांचे ग्रंथवाचनाचे विषय अद्यायावत आहेत. मराठीत या प्रकारचे लेखन आणि वाचक यांचे प्रमाण अत्यल्प आहे.

युरोपियन साहित्यातील तापमान वाढीवर कथा-कादंबऱ्या लिहिण्याऱ्या मायकेल क्रायटन व किम स्टॅन्ली रॉबिन्सन व मॅथ्यू ग्लास या लेखकांवर त्यांनी लिहिले आहे. मराठीतील विज्ञानसाहित्याची परंपरा त्यांना क्षीण वाटते. क्रिक्टनच्या 'ज्यूरॅसिक पार्क' या कादंबरीत रेणुजीवशास्त्रीय (Molecular Biology), जैवतंत्रज्ञान (Biotechnology), प्रे (झीशू - भक्ष्य) या जाणिवांचे चित्र असून वाचकांना त्या कोलाहलशास्त्र (Chaos Theory) व व्यामिश्रता शास्त्राची (Complexity Theory) ओळख करून देतात. तर मॅथ्यू ग्लासच्या 'अल्टिमेट' कादंबरीत निर्वाणीचा निरोप असल्याची बाब लक्षात आणून देतात. युरोपियन लेखकांचा शास्त्रविषयाचा व्यासंग, हवामान बदलाचे ज्ञान व भयचिंता याबद्दलची त्यांनी मार्मिक निरीक्षणे नोंदविली आहेत. खरे यांच्या लेखनाला आजच्या आणि उद्याच्या मानवी तसेच मानवेतर सृष्टीबद्दलचा भयाकूल चिंतेचा काळीज काळजीस्वर आहे.

'बाराला दहा कमी' (पद्मजा फाटक-माधव नेरुरकर) या ग्रंथातील शास्त्रज्ञांच्या कुतूहल गोष्टी सांगितल्या आहेत. तर इराणी लेखक उमर खय्यमच्या रुबाइताचा प्रवास उलगडून दाखवला आहे. रुबाइताची भाषांतरे, रुबाइताची दार्शनिक प्रेरणांबद्दलचे अभ्यासकांचे अन्वयार्थ आहेत. तर रुबाइतामध्ये मदिरेच्या भपक्यापेक्षा ज्ञानसाधना जास्त आहे असे महत्त्वाचे निरीक्षण नोंदवून त्याचे इहवादी आकलन प्रस्तुत केले आहे. त्यामुळे 'वाचताना जगताना पाहताना' त्यांना जे अनुभव आले त्यांचे ग्रंथचिंतन या ग्रंथात आहे. पुस्तकांमधील आशय व विचारदृष्टी ही मानवी समाज समजून घेणे आहे. या वाचनाचे आकलन केवळ वाङ्मयीन नाही. मानवीयतेचा चिंता चिंतनपट या दृष्टीने केलेले हे वाचन आहे. मानवी उत्क्रांती व मानव वाटचालीविषयी बोलणाऱ्या या पाश्चात्य लेखकांच्या दृष्टीने मराठी लेखक कोसोदूर असल्याची भावना मनात येते. मानवीयतेविषयीच्या खोलवरच्या आस्था तळमळीतून व कळकळीतून स्फुरलेले हे लेखन आहे.

अलीकडे नितीन वैद्य यांचे 'वाचन प्रसंग' (२०२३) हा ग्रंथ प्रकाशित झाला आहे. या ग्रंथाच्या प्रस्तावनेत राम जगताप यांनी महाराष्ट्रातील बुक्स ऑन बुक्स विषयावरील ग्रंथांचे निर्देश केले आहेत. वैद्य हे समकालीन साहित्याची नोंद घेणारे अभ्यासक म्हणून ओळखले जातात. नवनव्या पुस्तकांच्या नोंदी ते

समाजमाध्यमांतून तसेच नियतकालिकांतून घेतात. अलीकडे प्रकाशित झालेल्या पुस्तकांच्या नोंदी त्यांच्या 'वाचन प्रसंग'मध्ये आहेत. त्या त्या पुस्तकांची वैशिष्ट्ये सांगणे हा भाग या संक्षिप्त नोंदीमध्ये आहे. तसेच साहित्यकृतीविषयीची आस्वादात्मकता व वाचनसंस्कार ठसे आहेत. मराठी, हिंदी व पाश्चात्य भाषेतील साहित्यकृतींची नोंदी आहेत. २०१८नंतर समाजमाध्यमांवर तसेच काही नियतकालिकांत लिहिलेल्या या छोट्यामोठ्या नोंदी आहेत. आकाराने लहान असणाऱ्या या वाचननोंदीत वाचनवाटाडे म्हणून महत्त्व आहे. या काळात आलेली पुस्तके व राहून पुस्तकांवरील या नोंदी आहेत. या वाचननोंदी आस्वादपर, आत्मपर, काव्यात्म आहेत. वैद्य यांची साहित्याचे वाचन विविध प्रकारचे आहे.

दीपा देशमुख यांचे 'जग बदलणारे ग्रंथ' (मनोविकास प्रकाशन, २०२१) हा ग्रंथ आहे. जगाला आकार व दिशा देणाऱ्या पन्नास ग्रंथांचा परामर्श या ग्रंथात आहे. देशमुख यांनी प्रारंभी लहानपणापासूनच्या ग्रंथप्रेमाचे संस्कार, ग्रंथआवड व वाचनप्रभावाच्या नोंदी दिल्या आहेत. पुस्तकांच्या संगतीच्या या कृतज्ञतानोंदी आहेत. यानंतर त्यांनी जगाला प्रेरणादायी ठरलेल्या पन्नास ग्रंथांचे निरूपण केले आहे. वेगवेगळे तत्त्वज्ञ, विचारवंत, शास्त्रज्ञ, कलावंतांची ही पुस्तके आहेत. चौथ्या-पाचव्या शतकातील भगवद्गीता ते २०१३ साली प्रकाशित झालेल्या कॅपिटल इन द ट्वेंटी फर्स्ट सेंचुरी-थॉमस पिकेटी यांच्या ग्रंथापर्यंतचा प्रवास उलगडून दाखवला आहे. ज्ञानग्रंथ व क्रांतिग्रंथ ठरणाऱ्या हा ग्रंथपरिचय आहे. धर्म, अर्थ, काम, विज्ञान, तत्त्वज्ञान व सामाजिक शास्त्रांविषयीची ही पुस्तके आहेत. लेखक परिचय, ग्रंथस्वरूप, ग्रंथ वेगळेपण, ग्रंथ महत्त्व व त्याचा समाज आणि ज्ञानव्यवहारावर पडलेला प्रभाव असा या लेखांचा आकारबंध आहे. देशमुख यांची भाषा सुबोध आणि सहज वाचनीय आहे.

अलीकडे सुनीलकुमार लवटे यांची याविषयावरील दोन पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत. 'वाचन' (२०१८), 'वाचावे असे काही' (२०१८). वाचनप्रक्रियेचे स्वरूप आणि महत्त्व उलगडून दाखविणारी ही पुस्तके आहेत. तर 'वाचावे असे काही' मध्ये वेगवेगळ्या साहित्यकृतींची वाचननोंद आहे. वैचारिक, सामाजिक, चरित्र, कविता, कादंबरी व संपादित ग्रंथांविषयीचे हे लेख आहेत. 'वाचन छंद मन करी धुंद' या दृष्टीने त्यांना आवडलेल्या, भावलेल्या पुस्तकांच्या नोंदी केल्या आहेत.

पंकज भोसले यांनी समाज माध्यमांत व वृत्तपत्रात वाचनसंस्कृतीवर केलेले लेखन उल्लेखनीय आहे. अलक्षित ग्रंथ व अलक्षित लेखकांवर त्यांनी सातत्याने लिहिले आहे. अगदी १७ ऑगस्ट च्या अंकात 'लोकसत्ता'त त्यांनी 'बुकशॉप : ए हिस्ट्री ऑफ द अमेरिकन बुकस्टोअर' (इव्हान फ्रिस) या ग्रंथावर लिहिले आहे. ग्रंथदालने इतिहासजमा होण्याच्या वाटेवरच्या प्रवास या ग्रंथात आहे. अॅमेझॉनमुळे ग्रंथदालने आता नाहीशी होत असल्याचा प्रवास कथन करणाऱ्या ग्रंथाचा परिचय करून दिला आहे. पंकज भोसले यांच्या ग्रंथसंस्कृतीवरील लेखांमध्ये अलक्षित लेखकांचे

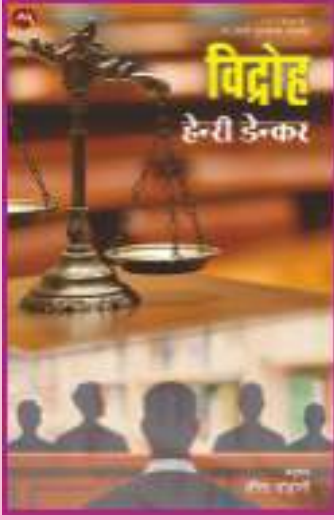
उत्खनन आहे. चंद्रकांत काकोडकर, चंद्रकांत खोत, बाबुराव अर्नाळकर या लेखकांचा त्यांनी नव्याने शोध घेतला. वाड्मयीन व्यवहारात हरवलेल्या आणि हरविलेल्या अनेक गोष्टींचे संदर्भ त्यांच्या लेखनात आहेत. तर अ. सी. केळुसकरांनी 'ब्लू फिल्म' (१९७९) नावाचे लिहिलेले पुस्तक तर दि. पु. चित्रे यांची 'त्याची व्याली असे पोरे' या कादंबरी प्रसिद्धीची गफलत कथा सांगितली आहे. समीक्षकांच्या नजरेपलीकडील बहुप्रिय लेखकांचे समाजशास्त्र त्यांच्या या प्रकारच्या लेखनात आहे. अलीकडेच त्यांनी ८ सप्टेंबर २०२४ रोजी नारायण धारप यांच्या भयकथांवर उल्लेखनीय असा विस्तृत लेख ('भयकथांचा भगीरथ') लिहिला आहे.

दुर्मीळ पुस्तक संग्राहक व विक्रेते म्हणून पां. रा. ढमढेरे यांचे नावही अग्रक्रमाने घ्यावे लागेल. ढमढेरे यांचे ग्रंथप्रेमही सर्वश्रुत आहे. अनेक लेखक व अभ्यासकांना त्यांनी संदर्भग्रंथ व पुस्तके मिळवून दिली. कोल्हापूर संस्थानचे तत्कालीन अधिपती शहाजी छत्रपती महाराज यांना छत्रपती शिवरायांच्या वरील एक दुर्मीळ चरित्र त्यांनी मिळवून दिले होते.

सांगलीचे मानसिंग कुमठेकर हे ग्रंथप्रेमी व संग्राहक म्हणून परिचित आहेत. त्याचबरोबरीने सदानंद कदम हे ही ग्रंथ वेड्यांच्या दुनियेतील हरफनमौला गृहस्थ. यांचाही ग्रंथसंग्रह अनेक दुर्मीळ आणि महत्त्वपूर्ण पुस्तके असलेला समृद्ध ग्रंथसंग्रह आहे.

एकंदर अलीकडील काळातील हा ग्रंथविषयक पुस्तकांबद्दलची सर्वसाधारण निरीक्षणे. यातून काही पुस्तके वा नोंदी सुटली असण्याची शक्यताही आहे. ग्रंथसंस्कृतीविषयी पुस्तकांविषयीचे वाटते कुतूहल यामागे आहे. पाश्चात्य संस्कृतीतील पुस्तकांविषयी त्यातल्या वेगळेपण जाणून घेण्याचा व मराठी वाचकांना तो सांगण्याचा यात भाग आहे. अर्थात ग्रंथप्रेम व ग्रंथसंग्रह हा यातला समान दुवा आहे. तसेच ग्रंथ आस्वाद व ग्रंथनिरीक्षणेही आहेत. पुस्तक शोधाच्या कहाण्या व आत्मपरताही आहे. ग्रंथसंग्रहक व पुस्तकनिमितीच्या कथा आहेत. पुस्तकांना सर्वस्व मानणाऱ्या व्यक्तींच्या कहाण्या आहेत. अशी पुस्तके वाचकांना ग्रंथदूत वाटावे म्हणून काम करत असतात. तसेच वाचकांचे वाचन कुतूहल वाढविण्याचे काम अशी पुस्तके करतात. बुक्स ऑन बुक्स विषयावरील पुस्तकांचे दालन हे नव्या मराठी वाड्मयसंस्कृतीचे सुचिन्हच म्हणावे लागेल.

न्यायालयीन कामकाजातल्या
उत्कंठावर्धक घडामोडी मांडत
नेमकं सामाजिक भाष्य करणारी कादंबरी

विद्रोह

हेन्री डेन्कर । अनु. लीना सोहोनी
किंमत : ₹ २९९

एक जर्मन हेर आणि ब्रिटिश गुप्तहेर संस्था
यांच्यातील थरारक संघर्षाचं
उत्कंठावर्धक चित्रण

आय ऑफ नीड्स

केन फोलेट । अनु. महेश कार्लेकर
किंमत : ₹ ५५०

मिथक कथा, त्यांचं वास्तव आणि समकालीन
जीवनाचे संदर्भ यांची अनाहूत सांगड असलेलं
जगभरच्या मिथक कथांवर प्रकाश टाकणारं पुस्तक...

द स्टोरीज वी टेल

देवदत्त पट्टनायक । अनु. सुप्रिया वकील
किंमत : ₹ २७०

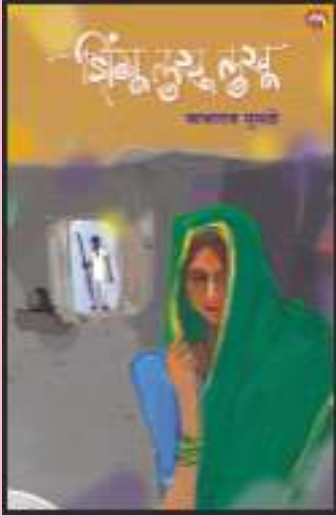

कथा गुन्हेगारांच्या...
'श्रिल' अनुभवायला लावणाऱ्या

श्रिल

महादेव मोरे
किंमत : ₹ २२०

हुंड्याचा काळराक्षस असो वा लग्नासंबंधी इतर
जाचक प्रथांवर प्रहार करत भारतीय समाजरचनेचं
अस्वस्थ करणारं चित्रण मांडणाऱ्या कथा...

शिंंगू लुखू लुखू

बाबाराव मुसळे
किंमत : ₹ २४०

मानवी दुःखाचे आणि जीवनाचे
विविध पदर वास्तवतेने उलगडणाऱ्या
कथांचा संग्रह

हेडाम

महादेव मोरे
किंमत : ₹ २२०

सरस्वती वाचनालय :

बेळगावच्या
कलासक्त सांस्कृतिकतेची
ऐतिहासिक साक्ष!

डॉ. शोभा नाईक

बेळगाव हे दक्षिण महाराष्ट्र आणि उत्तर कर्नाटकाच्या सीमेवर विसावलेले मराठमोळे टुमदार असे एक देखणेसे गाव. अलीकडे कर्नाटक शासनाने 'बेळगाव'ला 'बेळगावी' केले आहे; पण अनेक प्रकारच्या वास्तवाच्या मान्यात आजही आपली जुनी वैशिष्ट्ये थोडीबहुत टिकवून असलेले हे गाव आहे यात मात्र शंका नाही! बेळगावच्या नावात जसे गाव आहे त्याप्रमाणे त्याच्या धमनीतही गावपण वसलेले आहे असे वाटते! म्हटले तर हे एक विकसित लहानसे शहर आणि म्हटले तर अजूनही बैलांच्या गळ्यांतील घुंगरांचा किणकिणाट रस्त्यांना ऐकवणारे हे मोठेसे खेडे! कोल्हापूर, पुणे या गावांचा जसा नगर आणि नंतर महानगर याकडे प्रवास होतोय तसा काही अजूनतरी बेळगावचा प्रवास झालेला नाही. खरंतर हे एक प्रकारे चांगलं आहे असंच तर म्हटलं पाहिजे; कारण प्रगतीच्या नावाखाली आजकाल गावे आपला मूळचा चेहराच हरवून बसताहेत. 'डिजिटल' या भुताला तर आपल्या मानगुटीवर जागा देताहेतच; पण 'स्मार्ट सिटी' या वास्तवाने काही काही ठिकाणी तर कहरच माजलेला दिसतोय. बेळगाव (बेळगावी)सुद्धा या लपेट्यात आलं आहेच; पण तरीही पूर्वाजांची पुण्याई म्हणून की काय या गावाने प्रामुख्याने आपलं सांस्कृतिक वैशिष्ट्य आजही टिकवून धरलेलं दिसेल. अर्थात याला गावातील विविध सांस्कृतिक, साहित्यिक संस्था पुष्कळशा कारणीभूत असाव्यात! मराठी नाटकांसाठी, संगीतासाठी, साहित्यासाठी या

गावाच्या आत्म्यात भिनलेली असोशी आपल्या विविध उपक्रमांतून काही प्रमाणात या संस्था पुरवून घेताना दिसतात. या गावाची लाल माती विविध भारतीय भाषा, साहित्य, संगीत, नाट्य, चित्र इ. कलांच्या सान्निध्यात नेहमीच खुलते. आवळे, चिंचा, कैऱ्या, फणस, करवंदं, पपई, पेरू अशी फळझाडं, तसंच सुरंगी, नागचाफा, सोनचाफा, कण्हेरी अशी कैक फुलझाडंही ती जोमाने फुलवते. संगीत, नाट्य आणि साहित्य या कलांच्या सुगंधात ही माती सुरुवातीपासूनच दरवळू पाहते.

आज आपण ज्याचा विचार करणार आहोत ते ग्रंथांनी समृद्ध असलेले सरस्वती वाचनालय तिन्ही बाजूंनी शहापूरच्या घसघशीत रंगीबेरंगी, हिरव्यागार आणि पिवळ्याधमक गर्भश्रीमंत बाजारपेठांनी घेरलेले आहे. एकूणच, आर्थिकदृष्ट्या डगमगत असूनही आतून- बाहेरून एक आगळी श्रीमंती ओसंडत असलेल्या वाचनालयाची शतकोत्तर सुवर्णमहोत्सवी वर्षाची घसघशीत वाटचाल चहूबाजूंनी समजून घेताना अनेक गोष्टी डोळ्यांसमोर येतात. प्रामुख्याने गावाचे व्यक्तिमत्त्व तेथील वाचनालयांच्या स्पर्दनांशी थेट संबंधित असते, या गृहितकाच्या संदर्भातून विचार करताना तर अनेक गोष्टी स्पष्ट होत जातात. बेळगावातील सर्वच महत्त्वाची वाचनालये गजबजलेल्या बाजारपेठांतूनच उभी असलेली आढळतात. वास्तविक, वाचनालये ग्रंथांनी जतन करून ठेवलेल्या आपल्या मुळांचे सिंचन आवश्यक असल्याचा संदेश देत अहोरात्र उभी असतात.

बेळगावात मोठमोठे मॉल आलेले असले तरीही आपल्या सांस्कृतिक उपक्रमांना हिरवेगार बळ पुरवणारी गावाभोवतालची शेतीवाडी, भाजीपाल्याचे मळे हे घटक अजूनतरी बाजारपेठांतून पूर्वीइतकेच गजबजत आपल्या मुळांचे सिंचन करण्याचा वाचनालयांचा संदेश जिवंत ठेवताना दिसतील. पूर्वापार चालत आलेल्या लगबगी आजही तशाच जिवंत असलेल्या दिसतील. या जिवंत लगबगी ग्रंथ टिपतात, तर ग्रंथांतील लगबगी रस्त्यावरच्या लगबगींना प्रेरणा देत असतात. जी. ए. कुलकर्णी यांनी टिपलेले, इंदिरा संतांनी हुंगलेले हे गाव आजही केसात मोगरा, सुगंधी, चाफा, बकुळी माळते. रेशमी वस्त्रांचे टोपदार पदर झुळझुळवत हळदी-कुंकवाचे गर्दपण मिरवते; पण परिवर्तनाच्या ग्रंथांनी पुढे ठेवलेल्या संदेशांतून प्रेरणा घेऊन 'पांढऱ्या कपाळाच्या' म्हणून एकेकाळी बाजूला बसायला भाग पाडले जात असे त्या भगिनींनासुद्धा हळदी-कुंकवाचे मायेचे निमंत्रण या गावात दिले जाते. ऋतुमानानुसार डाळ-पन्ढ्यापासून, ते मलिद्याचा घमघमाट, पुरणपोळीवरची तुपाची धार, मनातल्या मांड्यांचे प्रत्यक्षातील ब्रह्मानंदी टाळी घायला लावणारे कुरकुरे, मेथकुटाचे दडपे पोहे, उसाच्या रसासह आलेपाक, चुरमुरे, लसणा-कढीपत्याच्या फोडणीचे खमंग थाट आणि आम्बेहळद, शेन्नी, कैरी - लिंबांच्या लोणच्याचे खार, लाल, हिरव्या, पिवळ्या, नारिंगी वेगवेगळ्या चटण्यांचे ठिपके, आजीच्या निगराणीखाली केलेल्या उन्हाळी कुरडया- पापड यांच्या ताटातल्या महिरपी आणि कोशिंबिरींची

रंगीबेरंगी टवटवी आणि नेहमीच्या खमंग भाकरीवरील उसळी आणि झणझणीत ठेचे या साऱ्यासाऱ्याचा आस्वाद भरभरून घेतं हे गाव. असा गडद आस्वाद घेऊन झाला की ग्रंथालयांच्या दिशेने पावलांच्या लगबगींना भरभरून प्रेरणा देतं हे गाव! कुठं-कुठं जावं? वाङ्मय चर्चा मंडळ की लोकमान्य, सार्वजनिक वाचनालय की सरस्वती ग्रंथालय! शेकडो वर्षांच्या, पुस्तकांच्या ओढीने चालत आलेल्या या पावलांच्या लगबगी, बेळगावच्या रस्त्यांनी आपल्या काळजाच्या कुपीत जपून ठेवलेल्या आहेत. असाच एक रस्ता शहापूर कोरे गल्लीत विराजमान सरस्वती ग्रंथालयाच्या ऐतिहासिक भक्कम दगडी इमारतीकडे धावतो!

शहापूर! बेळगावचं एक ऐतिहासिक उपनगर. पूर्वीच्या सांगली संस्थानातलं हे एक छोटंसं उपनगर. सांगली संस्थानिकांचं हे आवडतं शहापूर. अधूनमधून राजे शहापूरला भेट देत. शहापूरच्या गोवावेसच्या बंगल्यात त्यांचा मुक्काम असे. ते आले की शहापूरचं वातावरण चैतन्यमय होऊन जाई. तिथं मांडव घालून अनेक कार्यक्रम केले जात. अशा कलाप्रेमी संस्थानिकाने शहापूरच्या या वाचनालयाला विशेष स्वरूपाचा आकार दिला. इथे वास्तूभोवती सुंदर उद्यान आणि त्याच्या मध्यभागी कारंजं असं नटलेलं अंगण तर आहेच; पण सभागृहाच्या भिंतीवर सांगलीचे राजे सर चिंतामणराव आप्पासाहेब पटवर्धन आणि राणीसाहेब सौ. सरस्वतीबाई चिंतामणराव पटवर्धन या उभयतांची सुंदर तसबीर

आहे. त्याचबरोबर राम गणेश गडकरी, प्र. के. अत्रे, ना. सी. फडके, वि. स. खांडेकर इत्यादी साहित्यिकही विराजमान आहेत. वाचनालयाने वाचकांच्या मनात साहित्यिकांविषयी आदर, प्रेम निर्माण केलंय. गावातील अनेक प्रतिष्ठित नागरिक इथं शांतपणे वाचत बसलेले दिसतात. टाचणी पडली तरी आवाज होईल अशी पूर्वीपासून येथे चालत आलेली शांतता वाचनालयाचे गांभीर्य जपण्याचा कानमंत्र देते की काय!

शिक्षण क्षेत्र आणि ग्रंथालय यांचा परस्पर संबंध अतूट असतो. सरस्वती वाचनालयाच्या सभोवताली शहापूरमध्ये चिंतामणराव हायस्कूल, सरस्वती हायस्कूल, हिंदमाता हायस्कूल अशी काही शिक्षण केंद्रे शहापुरात उभी राहिली. पूर्वी वडगाव, अनगोळ या इतर छोट्या-छोट्या उपनगरांतून मुले-मुली खिशातून चिंचा, कैऱ्या, आवळे भरून घेऊन शहापूरला शिक्षणाला येत आणि त्या बदल्यात तिथं उभ्या सरस्वती वाचनालयाच्या भांडारातील पुस्तकाचं जगत् खिशातून घेऊन जात. साहित्यिकांबाबतचं आकर्षण त्यांच्या मनात निर्माण झालं नाही तर नवल! भिंतीवरचे फोटो, कपाटातील पुस्तके यांनी कोवळ्या मनांवर आपले प्रभाव उमटवलेले असत. या शाळांच्या सहली बेळगावच्या भोवताली असलेल्या सुंदर, निसर्गरम्य ठिकाणी जात. त्यातील असोगा हेही एक देखणं ठिकाण. वाचनालयाचा प्रभाव असा की त्या शाळांतील विद्यार्थी असोग्याला गेले की तिथे

चिंतामणराव
पटवर्धन

पु. ल.
देशपांडे

विंदा करंदीकर

ययातिकार खांडेकर यांची सासुरवाडी आपल्याला सापडेल का म्हणून शोधत. खानापूरकडे गेलं की मराठीतील आद्य कादंबरी देणारे 'यमुनापर्यटन' वाले बाबा पदमनजी यांच्या वास्तव्याचा काही माग लागतो का ते पाहत. बेळगुंदीकडे गेलं की काका कालेलकर. टिळकवाडीमध्ये पु.ल. देशपांडे, विंदा करंदीकर, वडगावमध्ये इंदिरा संत. बेळगावच्या गोंधळी गल्लीत जी. ए.! शहापूरच्या पवार गल्लीत शुद्ध तुपासारखं प्रेम करणारं माझं लाडकं बेळगाव म्हणणारे जयराम शिलेदार, जयमाला शिलेदार आणि त्यांचं अख्खं कुटुंब! दुसऱ्या महायुद्धाच्या काळात बेळगावात वस्तीला आलेले मोगुबाई कुर्डीकर, रामकृष्णबुवा वझे, कागलकर बुवा! मराठी संगीत नाटकाचे उद्गाते अण्णासाहेब किलोस्कर! या सगळ्यांचं कौतुक जोपासणारा बेळगावचा एक लाडका कोपरा म्हणजेच हे सरस्वती वाचनालय! समस्त बेळगावकरांना प्रिय असणाऱ्या प्र. के. अत्रे यांनी बहुजन समाजात ज्ञानप्रदान करण्याचे बहुमोल कार्य यशस्वी तऱ्हेने या संस्थेकरवी पार पडो... अशी शुभेच्छा दिलेले पान वाचनालयाने जपून ठेवलेले आहे. अर्थातच अशा अनेक दिग्गजांच्या शुभेच्छांच्या वर्षावात न्हाऊन निघालेले हे वाचनालय आपल्या सर्वकष उत्कर्षासाठी झटते आहे. समाजातील सर्व घटकांबरोबरच प्रामुख्याने कोवळ्या विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न सातत्याने ते करते आहे.

सरस्वती वाचनालयाचा सभोवतालच्या शाळांशी

सुरुवातीपासून संबंध होता. वाचनालयात मुलांसाठी संस्कार-वर्ग चालवले जात. विद्यार्थ्यांना वाचनाची गोडी लागावी म्हणून प्रयत्न केले जात. आजही या प्रयत्नांत खंड पडलेला दिसत नाही. अभ्यास करण्यासाठी आजही या वाचनालयाच्या अभ्यासिकेचा शंभरभर विद्यार्थी लाभ उठवताना आढळतात. स्वरूपाताईच्या नेतृत्वाखाली तर विद्यार्थ्यांना मराठी भाषेची, साहित्याची गोडी लागावी म्हणून विविध उपक्रम सुरू असलेले दिसतात. शहापूरची सोळा क्रमांकाची सरकारी शाळा, उषाताई गोगटे हायस्कूल, बालिका आदर्श, महिला विद्यालय इत्यादी शाळांतून तसेच उचगाव हायस्कूल, मळेकरणी हायस्कूल व अन्य ग्रामीण भागांतील शाळांतून तसेच राणी पार्वतीदेवी महाविद्यालयाच्या पुढाकाराने अन्य महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी वक्तृत्व, कथाकथन, निबंधलेखन, काव्यलेखन, हस्ताक्षर इ. वेगवेगळ्या स्पर्धा आयोजित केल्या जातात. साने गुरुजींची पुस्तके शाळांना भेटीदाखल दिली जातात. स्पर्धांतून पृष्ठभागावर आलेल्या गुणी, होतकरू विद्यार्थ्यांच्या पुस्तके, गणवेश आदी गरजा भागवण्याचे प्रयत्न होतात. वाचनालयाच्या सहकार्याने अलीकडच्या महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना मराठीतील अग्रगण्य कवी अजय कांडर, संशोधक डॉ. रणधीर शिंदे, डॉ. गोविंद काजरेकर, डॉ. सोमनाथ कोमरपंत, डॉ. गोमटेश पाटील इत्यादींच्या व्याख्यानांचा लाभ उठवता आलेला आहे. आजवर नावाजलेल्या अनेक लेखक

इंदिरा संत

मोगुबाई
कुर्डीकर

जी. ए.
कुलकर्णी

- कवींनी, नाटककारांनी, विचारवंतांनी सरस्वती ग्रंथालयाला आवर्जून भेटी दिलेल्या आहेत. त्यामध्ये न.चिं. केळकर, मामा वरेरकर, ना. सी. फडके, पु. भा. भावे, प्र. के. अत्रे, बाबासाहेब पुरंदरे, नरेंद्र चपळगावकर, एम.एम. कलबुर्गी, सुबोध भावे इ. काही ठळक नावे सांगता येतील.

समाजाची साहित्याची आवड जोपासणे याबरोबरच हे वाचनालय संगीत, नाटक, नृत्य या कलागुणांचीही जोपासना करण्यात महत्त्वपूर्ण योगदान देते. येथे अखिल भारतीय गांधर्व महाविद्यालय मंडळाचे परीक्षा केंद्र चालवले जाते. कर्नाटक आणि गोव्यातून सुमारे पंधराशे विद्यार्थी येथून परीक्षेला बसतात. संगीत, तबला, भरतनाट्यम्साठी कार्यरत असणारे हे या भागातील एकमेव अलंकार परीक्षा केंद्र आहे. या सर्व कलांचे वर्गही येथे चालवले जातात. येथून अखिल भारतीय पातळीवर प्रथम क्रमांक पटकावण्याचा सन्मानही येथील विद्यार्थ्यांनी मिळवलेला आहे. योगाभ्यासाचे प्रशिक्षण केंद्रही वाचनालय चालवते. एकूण, गावाची साहित्यिक, सांस्कृतिक उन्नती साधण्याच्या, मुले आणि स्त्रियांवर आरोग्याचे महत्त्व बिंबवण्याच्या कार्यात सरस्वती वाचनालय क्रियाशील राहिले आहे.

बघताबघता आज २०२४ साल उजाडले. या इमारतीत ग्रंथालय सुरू होऊन दीडशे वर्षे पूर्ण होताहेत! शतकोत्तर सुवर्ण महोत्सवी वर्ष साजरे करतेय ही वास्तू! शहापूर या ऐतिहासिक परिसरात ही अतिशय देखणी दुमजली दगडी वास्तू मोठ्या दिमाखात उभी असलेली दिसेल. ज्याची-ज्याची म्हणून नजर जाईल ते-ते या वास्तूच्या प्रेमात पडले नाहीत तरच नवल! या देखण्या वास्तूला लागूनच पाठीमागच्या बाजूला वर उल्लेख केला त्या शहापूरची बेळगावच्या मातीच्या कसावर पोसलेली रसरशीत भाज्यांची पेट आहे. तर उजव्या हाताला ऐतिहासिकदृष्ट्या सुप्रसिद्ध सोन्या-चांदीची पारंपरिक बुगडीपासून, वंकी(वाकी)पासून टुशी, बोरमाळ, श्रीमंतहार, चिचपेट्यांच्या अशा कैक कुशल कारागिरी दाखवणारी सराफांची पेट आहे! आणि वास्तूचे फाटक ओलांडून दगडी भक्कम पायऱ्या आणि ओट्यावरून आत प्रवेश केला की मराठी, इंग्रजी, हिंदी, उर्दू, संस्कृत आणि कन्नड या भारतीय भाषांचे वैभव दाखवू पाहणारी पुस्तके भरलेली कपाटे वाचकांची प्रतीक्षा करत असलेली! श्रीमंत बेळगावचा हा त्रिवेणी नजराणा उरात बाळगत या देखण्या वास्तूने एवढा मोठा पल्ला कसा आणि कधी गाठला हा प्रश्न पडतो!

शहापूर येथील एका प्राथमिक शाळेचे शिक्षक कै. सरंजामे गुरुजी यांनी आपल्या पाच-पंचवीस पुस्तकांच्या आधारावर हे घरगुती वाचनालय १८७४ साली सुरू केले. ब्रिटिशांच्या सरंजामशाहीत या प्रकारचे सांस्कृतिक चळवळसदृश काम सुरू करणे आणि ते चालू ठेवणे साधे नसणार. प्रस्तुत वास्तू उभी राहीपर्यंत गुरुजींनी स्वतःच्या बळावर हे वाचनालय वेगवेगळ्या ठिकाणी उत्तमपैकी चालवलेले होते. १८७४-७५च्या दरम्यान पटवर्धन सरकारांनी आता आहे त्या वास्तूची जागा वाचनालयाच्या

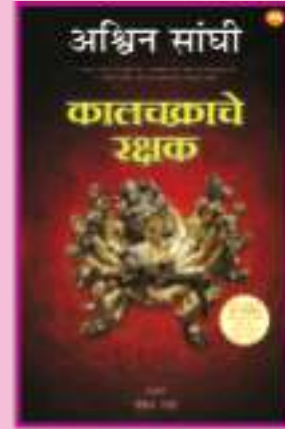
नावे खरेदी करून वाचनालयाच्या व्यवस्थापकाकडे सोपवली होती. त्यानंतर लागलीच १८७५ साली या खुल्या जागेवर 'संगीत शाकुंतल'चा पहिला प्रयोग करण्यात आलेला होता. अण्णासाहेब किलोस्कर यांनी शहापूर येथील वाघोलीकर आणि नाटेकर यांच्या मदतीने हा प्रयोग केलेला होता. पुढे १९३२ साली शहापूर भागात पडलेल्या भयंकर दुष्काळाच्या निवारणार्थ सांगलीकर पटवर्धन सरकार यांच्याकडून निधी आलेला होता. त्यातून दुष्काळ निवारण कार्य पार पडले; पण सरकारांनी पाठवलेल्या निधीत शिल्लक पडली होती. शहापूरचे नागरिक वाचनालयाविषयीची गुरुजींची धडपड, कार्यावरची निष्ठा पाहत होते. त्यांनी शिल्लक निधीत आपली भर घातली आणि आजची देखणी, टोलेजंग वास्तू उभी राहिली. या पद्धतीने उभ्या राहिलेल्या या वास्तूकडे खरंतर तत्कालीन सचोटीचा एक श्रेष्ठ दाखला म्हणून आपल्याला पाहावं लागेल.

गुरुजींच्या पाच-पंचवीस पुस्तकांपासून सुरू झालेल्या या वाचनालयात आज पन्नास हजारभर ग्रंथसंपदा आहे. ज्ञानाचे सदावर्ते अव्याहतपणे चालवताना ग्रंथालयात अनेक पुस्तकांची भर पडत गेली. त्यामध्ये आज दुर्मिळ झालेली, हाताळताही न येणारी अनेक मोलाची पुस्तके आहेत. त्यांच्या प्रकाशन तारखा, किमती, काही पुस्तकांमध्ये छापलेल्या त्या काळातील जाहिराती हे सर्वच वेगळ्या अर्थाने मोठेच उद्बोधक आहे. गतकाळातील वैभव त्यात जतन होत असलेलं लक्षात येईल. थक्ककारक रचनासामर्थ्य असलेला वामन पंडित रचित 'गीतार्थ बोधिनी', ज्यामध्ये गीतेच्या प्रत्येक श्लोकाचा अर्थ देणारे आर्या, दोहा, ओवी आणि अभंग आहेत. हे वेगवेगळे काव्यप्रकार श्लोकापाठोपाठ त्या-त्या श्लोकाचा अर्थ घेऊन येतात. तो-तो श्लोक ओवीत कसा दिसतो, आर्या - अभंगात कसा दिसतो, दोहा कसा बनतो हे मराठी भाषेचे प्राचीन काळापासून चालत आलेले वैभव पाहणे कितीतरी आनंद देऊन जाते! सिद्धेश्वरशास्त्री चित्राव यांनी भाषांतरित केलेल्या ऋग्वेदाच्या भाषांतरांचे खंड, १९०० साली प्रकाशित झालेला द्वैपायनमुनीप्रणित 'अग्निपुराण' हा संस्कृत ग्रंथ, १८८४ सालचा एका हिंदूने केला व पांडोबा गोपाळजी यांनी प्रसिद्ध केला (मुंबई) अशी नोंद असलेला 'जातिभेद विवेकसार', इ.स.१८८०मधील बेळगाव समाचार छापखान्यातून प्रसिद्ध केलेला 'कोल्हापूर व कर्नाटक प्रांतातील राज्ये व संस्थाने यांचा इतिहास उत्तरार्ध, भाग २' हा राजाराम कॉलेजमधील राज्यशास्त्राचे प्राध्यापक बाळाजी प्रभाकर मोडक यांनी लिहिलेला ग्रंथ, इ.स.१८८१मधील गणेशशास्त्री लेले त्र्यंबककर यांचे कालिदासाच्या रघुवंशाचे मराठी पद्यात्मक भाषांतर, इ.स. १८८५मध्ये श्रीपंत बाळेकुंद्री महाराजांनी लिहून ठेवलेले चार निबंध 'श्रीदत्तप्रेमलहरी' हा १९२६मध्ये श्रीपाद कुलकर्णी-दंडीकर यांनी संपादित करून बाळेकुंद्रीकरांचा वाडा, समादेवी गल्ली, बेळगावातून प्रकाशित केलेला ग्रंथ, इ.स. १८९३मधील ऐतिहासिक गोष्टी व उपयुक्त माहिती हा लोकहितवादी यांचा ग्रंथ, इ.स. १८९४मधील वि. का. राजवाडे

लिखित मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने, खंड ६वा, पत्रे, यादी वगैरे, हरी नारायण आपटे यांचा इ. स. १९०६ सालचा संस्कृत ग्रंथ 'श्रीमद्गणेशगीता', इ. स. १९१४ मधील वैदिक विवाह पद्धती - विवाह प्रयोगाचे मराठी भाषांतर हा शिवरामशास्त्री गोरे (दहा आणे) यांचा ग्रंथ, मराठ्यांचा दुसरा अथवा मराठ्यांच्या बंगाल प्रांतावर स्वाऱ्या हा वासुदेव गोविंद आपटे यांचा इंदूरमधून प्रकाशित झालेला १९१६चा ग्रंथ (किंमत दहा आणे), इ. स. १९१६मधील यशवंत व्यंकटेश कोल्हटकर लिखित 'गीताधर्म' अथवा 'रहस्यखंडन' (दीड रुपये), हा लोकमान्य टिळक यांच्या गीतारहस्यावरील समीक्षा ग्रंथ येथे आहे. न. चिं. केळकरांचे इ.स. १९१८ सालचा 'मराठे व इंग्रज' व इ.स. १९३७ सालचा 'हास्यविनोदमीमांसा', याशिवाय त्यांचे काही निबंधसंग्रह, त्यांनी लिहिलेली टिळकांची चरित्रे, लोकमान्य टिळक यांच्या आठवणी व आख्यायिका (१९२४), इ.स. १९२६मधील कृष्णाजी नारायण आठल्ये (केरळ कोकीळ) यांनी लिहिलेले लोकहितवादी यांचे चरित्र, इ.स. १९२७मध्ये खानापूरमधून दत्तात्रय गोविंद सडेकर यांनी मुद्रित केलेला लेखक वामन नारायण पालेकर यांचा 'क्षात्रतेजाचा प्रताप' अथवा 'गोव्यातील राण्यांच्या बंडाची धामधूम' (बारा आणे), इ. स. १९३६मधील दाजी नागेश आपटे यांनी लिहिलेले श्री. महाराज सयाजीराव गायकवाड (तिसरे), (इ.स. १८८७ - १९११) खंड २ रा, यांचे चरित्र, कालिदासाच्या

मालविकाग्निमित्राचे मराठी भाषांतर, गीर्वाण लघु कोश संस्कृत-मराठी, असे काही दुर्मिळ ग्रंथ वाचनालयात आढळतात; पण यातील काही ग्रंथ अगदीच जीर्ण होऊन गेलेले आहेत. हातात घेताना पाने फाटतील की काय अशी भीती वाटते. कपाटात काही पोथ्या दिसतील; पण त्यांची अवस्था पाहता त्यांना बोट लावण्याचे धाडस होत नाही!

केळकरांच्या 'हास्यविनोदमीमांसा' या ५३४पानी ग्रंथात (किंमत पाच रुपये!) शेवटी काही गमतीदार जाहिराती वाचायला मिळतात. त्या जाहिराती तत्कालीन प्रवृत्तींचेही प्रदर्शन करतात असे वाटते. श्रीराम सिल्क फॅक्टरी (मद्रास, बेंगलोर, पुणे)ची जाहिरात कशी तर ती जणू 'सौंदर्य व मोहकपणा' ची जाहिरात आहे असे वाटावे! मजकुरात सौंदर्य व मोहकपणा हे दोन गुण स्त्रियांना अत्यंत आवश्यक आहेत, यासाठी श्रीराम सिल्क फॅक्टरी यांची जरीकाठी, रेशमी लुगडी, साड्या, पातळे, ब्लाऊज-पीसेस वगैरे सर्व प्रकारचे रेशमी कापड स्त्रिया पसंत करतात. (पार्सलने माल पाठवला जातो.) टेलरिंग फर्मची जाहिरात तर अगदीच पाहण्यासारखी आहे. ती बवे टेलरिंग फर्मची जाहिरात आहे, की हिंदी विद्यार्थी यांचे वर्णन करणारी आहे हा प्रश्न पडतो. 'हिंदी विद्यार्थी' मथळ्याखाली हिंदी विद्यार्थी हल्ली परदेशी जाताना खुद्द पुण्याहून आपले सर्व कपडे शिवून नेतात; कारण इंग्लंड, अमेरिकेप्रमाणे फॅशनेबल कपडे आजकाल बवे टेलरिंग फर्ममध्ये मिळू लागले आहेत व अशा

प्रकारे ते हिंदुस्थानातला पैसा हिंदुस्थानात राखतात. जाहिरातीआडून देशप्रेमाचा असा वापर करण्याची ही क्लृप्ती माठी चतुराई प्रकट करते. ट्रॉपिकल इन्शुरन्स कं. लि. दिल्लीच्या जाहिरातीने एक पूर्ण पान व्यापलेले आहे. गंमत म्हणजे या कंपनीचे अध्यक्ष दे. भ. सुभाषचंद्र बोस व संस्थापक कै. पं. मोतीलाल नेहरू व कै. अन्सारी असल्याचा उल्लेख तेथे आहे. असेच आणखी एक पूर्ण पान व्यापते पुढील जाहिरात! कौटुंबिक सौख्य हे नेहमी मनुष्याच्या समाधानावरच अवलंबून असते; आणि सर्वस्वी सुरक्षितता असल्याशिवाय खरे समाधान लाभत नाही यासाठी 'भारत'ची पॉलिसी... असे सांगणाऱ्या या इन्शुरन्स कंपनीचे पेट्रन आहेत डॉ. रवींद्रनाथ टागोर! गोदरेज साबणाची जाहिरातसुद्धा लक्ष वेधते. साबणात बेन्झाइन, जायफळाचे व लवंगाचे तेल यांसारखी उंची सुगंधी द्रव्ये असून, ती मानवी कातडीला उपयुक्त असल्याचे जगातील सर्व शास्त्रज्ञांना माहित आहे, असा इथला दावा! 'विज्ञानबोध - शास्त्रखंड' या ग्रंथात शिल्पशास्त्र, मानवशास्त्र, जीवशास्त्र, वानस्पतिक शास्त्र, शरीरशास्त्र, पृथ्वीचा इतिहास अशी वेगवेगळ्या विद्वानांनी लिहिलेली प्रकरणे आहेत. 'वैदिक तत्त्वमीमांसा'मध्ये शंकराचार्य आणि रामानुजाचार्य यांच्या तत्त्वज्ञानातील साम्य-भेदाची चिकित्सक मांडणी पाहायला मिळते. इ.स. १९२६ मध्ये प्रकाशित झालेली 'सार्थ चरकसंहिता' या ग्रंथाची तिसरी आवृत्ती संस्कृत श्लोकाचा मराठीत अर्थ देते. रामचंद्र महादेव गोखले लिखित भारतीय अर्थव्यवस्था, ज.र. आजगावकर लिखित महाराष्ट्र कविचरित्र (१९१४), त्याचबरोबर Bharat - Rus An introduction to India - Russian Contacts and Travels from Mediaeval Times to the October Revolution हे के. एम. केम्प (१९५८) असे ग्रंथ इथे भेटतात. हे ग्रंथ जीर्ण होऊन गेलेले आहेत; पण ग्रंथांची नावे पाहिली तरी वाचनालय किती विविधतायुक्त होऊ पाहत होते त्याची कल्पना येईल.

जीर्ण पुस्तकांच्या कपाटामध्ये काही उर्दू पुस्तकेही डोकावतात. त्यामध्ये 'दिवाने गालिब' अर्थातच लक्ष वेधते. डॉ. जेबुन्निसा बेगम लिखित गालिब और वहदत अल वजूद (इ.स.१९७१), वहेदुन्निसा यांचे डीदये नम (पाणावलेले डोळे), मिरासी मुहब व तालिक, इम्तियाज अली ताज लिखित 'अनारकली', असिफ आली देहलवी लिखित 'बावन बडे आदमी', 'रजिया का शाही दस्तरखान', सय्यद सुलेमान मजवी यांचे 'रहमत आलम' इ. पुस्तके राजे चिंतामणराव पटवर्धन यांच्या भारतीय भाषांबाबतच्या पूर्वापार चालत आलेल्या आपुलकीची रम्य आणि प्रेरक आठवण देतात.

स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून ते स्वातंत्र्योत्तर काळाची आजची बदलती, ग्रंथांच्या संदर्भातून दुष्काळग्रस्त वाटचाल ही वास्तू पाहत उभी आहे. इ.स. पन्नास ते साठ या दशकापर्यंत भारतीय भाषांना एक प्रकारे सुवर्णयुग लाभले होते; पण त्यानंतर मात्र सुरुवातीपासूनच्या इंग्रजीच्या छुप्या आक्रमणाने उघड परिणाम

दाखवायला सुरुवात केली. आज तर भारतीय भाषांसाठी प्रतिकूल वातावरण निर्माण झालेले आहे. अशा आवाहनात्मक पर्यावरणात सरस्वती वाचनालय सुमारे पाचशेहून जास्त सदस्य आणि अनेक दुर्मिळ ग्रंथ तसेच हस्तलिखिते आणि पन्नास हजार ग्रंथांचे वैभव घेऊन उभे राहण्याचा प्रयत्न करत आहे. इ.स. १८७४ पासून ज्ञानदान करण्याचे सेवाकार्य सातत्याने करत निघालेली ही संस्था २०२४ साली शतकोत्तर सुवर्णमहोत्सवी वर्ष साजरे करत आहे. वाचनालयाने हे वर्ष साजरे करण्यासाठी अनेक कार्यक्रम योजलेले दिसतात; पण सुरुवातीच्या काळातील साहित्याबाबतची असोशी, आपल्या भाषेबरोबरच इतर भारतीय भाषांबद्दलचे पूर्वीचे प्रेम या गोष्टी कुठे भेटतील का याची हुरहूर उरी आहेच.

एखाद्या परिसराचे सांस्कृतिक, सामाजिक, मानसिक व्यक्तिमत्त्व घडणे, ते विकसित होणे यासाठी तेथील शैक्षणिक क्षेत्र जसे अनमोल योगदान देत असते, तसेच त्या परिसरातील ग्रंथालयेसुद्धा तेवढेच महत्त्वपूर्ण योगदान देत असतात. या दृष्टीतून गाव अथवा शहर किती व कसे समृद्ध आहे हे तपासायचे असेल तर अर्थातच त्या ठिकाणी असलेल्या शैक्षणिक संस्था आणि सार्वजनिक वाचनालये किती आहेत, त्या संस्था कसे कार्य करत आहेत हे पाहायचे. शिक्षण आणि ग्रंथ या नाण्याच्या दोन बाजू असतात. या दोन्ही बाजूंचा मेळ प्रस्तुत वाचनालयामध्ये पाहायला मिळतो. सरस्वती वाचनालयाचे भाग्य असे की त्याची स्थापनाच वर उल्लेख केला त्या सरंजामे गुरुजींनी केली. इ. स. १८७४ मध्ये स्थापना होते आणि ४ सप्टेंबर, १८७५ रोजी गुर्लहोसूरच्या कै.अण्णासाहेब किलोस्कर यांनी लिहिलेल्या 'संगीत शाकुंतल' या नाटकाचा पहिला प्रयोग वाचनालयाच्या खुल्या जागेमध्ये सादर होतो. ही घटनाच खूपकाही सांगून जाते. परिसरात नाट्य व संगीत यांचे वेड बाळगणारी मराठी भाषा व संस्कृती या गोष्टी किती सळसळत्या होत्या याचीच ती साक्ष ठरते. वाचनालयाची भव्य दगडी इमारत आणि तिने जपलेली 'संगीत शाकुंतल'च्या पहिल्या प्रयोगाची स्मृती पाहताक्षणी सुबोध भावे यांना आपल्या नाट्य क्षेत्रातील पंढरी भेटल्याचा आनंद झाला. त्या आनंदाप्रीत्यर्थ त्यांनी दिग्दर्शित केलेल्या 'कट्यार काळजात घुसली' या चित्रपटाच्या प्रीमिअर शोच्या उद्घाटनाचा कार्यक्रम या वाचनालयाच्या सभागृहात संपन्न झाला. कोणाही सुहृद साहित्यप्रेमी कलाप्रेमी, भाषाप्रेमी माणसाला ही वास्तू अशी खुणावल्यावाचून राहणार नाही.

अनेक भारतीय भाषांमधील पुस्तके एकत्रित जपणारे हे वाचनालय अस्सल भारतीयत्वाची साक्ष ठरते. येथे मराठीबरोबरच कन्नड साहित्याचेही कार्यक्रम आयोजित केले जातात. बेळगाव हे अनेक भाषा-संस्कृतींचा मेळ साधणारे ठिकाण आहे हेच सरस्वती वाचनालय सिद्ध करत उभे आहे असे म्हणावेसे वाटते. आजपर्यंत लोकाश्रयावर ही संस्था कशीबशी तगून राहिली होती. दैनिक लोकसत्तेतून (मुंबई) या वाचनालयाला प्रसिद्धी देणाऱ्या 'सर्व कार्येषु सर्वदा' या अभिजित बेल्हेकर यांच्या नोव्हेंबर २०१६

मधील लेखामुळे महाराष्ट्र आणि कर्नाटकातून सोळा लाखांची मदत उभी राहिली. अलीकडे महाराष्ट्र शासनाच्या मराठी राज्य विकास परिषद अनुदान योजनेतून मराठी भाषा व साहित्य संस्कृती संवर्धन करणाऱ्या वाचनालयाच्या उपक्रमांना अधूनमधून निधी उपलब्ध करून दिला जातो आहे. ही आनंदाची बाब आहेच; पण सदर वाचनालयाला कर्नाटक शासनाने २००८ सालचा 'अत्युत्तम ग्रंथालया'चा विशेष पुरस्कार देऊन गौरवलेले आहे, हीसुद्धा जमेची बाब म्हणायची! साहित्य, मग ते कोणत्याही भाषेतील असो, त्यातून हेच तर मेळाचे, एकोप्याचे, एकमेकांतील आपुलकी - आदराचे, सांस्कृतिक देवघेवीतून संपन्न होत राहण्याचे संदेश प्रसृत केले जात असतात. संगीत, नाट्यादी कलांच्या माध्यमांतून मने विकसित होत जातात, आकलन आणि सुसंवादांच्या शक्यता दृढ बनत जातात. साहित्य, संगीत आणि नाट्यकला यांच्या त्रिवेणी संगमातून उभ्या राहिलेल्या वाचनालयाचे शतकोत्तर सुवर्णमहोत्सवी वर्ष साजरे होताना साहित्य आणि कलाप्रेमी रसिकांनी आत्मपरीक्षण करून वास्तवाला सामोरे जायला हवे. स्वतःवर असलेली जबाबदारी ओळखायला हवी.

सध्या गेल्या अनेक दशकांपासून श्रीमती स्वरूपाताई इनामदार यांच्या समर्थ अध्यक्षतेसमवेत श्री. आर. एम. करडीगुद्दी हे बसवेश्वर आणि वचन संप्रदायाचा गाढा अभ्यास असणारे विद्वान प्रस्तुत संस्थेचे कार्यवाह आहेत. वरीलप्रमाणे कार्यरत असलेले

सरस्वती वाचनालय ही बेळगावातील साहित्य व संस्कृतीप्रेमी माणसांची निःसंशय कौतुकाची जागा आहे. वेळोवेळी जेव्हा-जेव्हा संस्थेवर आर्थिक व अन्य संकटे कोसळली तेव्हा-तेव्हा मराठी संस्कृतीचे उपासक मदतीचा हात देऊ करतात. मराठी भाषा संस्कृतीचे बेळगावातील एक समर्थ नेतृत्व असणारे सन्माननीय डॉ. किरण ठाकूर हे या संस्थेच्या विश्वस्त कमिटीत विराजमान आहेत. त्यांनी दिलेल्या घसघशीत देणगीतून वास्तूमध्ये त्यांच्या मातोश्री श्रीमती माई ठाकूर यांच्या नावाचे सभागृह उभे राहिलेले आहे. इ.स. १९८५ सालापासून श्री. ठाकूर पहाडासारखे या वाचनालयाच्या पाठीशी उभे आहेत. डॉ. दत्तप्रसाद गिजरे यांच्या देणगीतून श्रीमती शकुंतलाबाई गिजरे सभागृहही वाचनालयात उभे आहे व त्यांच्याकडून वाचनालयाच्या एका कर्मचाऱ्याचे दरमहा वेतन येते. या प्रकारे लोकाश्रयावर हे वाचनालय आजतागायत तगलेले आहे.

वर उल्लेख केला त्या उपक्रमांव्यतिरिक्त वाचनालयाकडून आणखी बऱ्याच योजना राबवल्या जातात. गेल्या दहा वर्षांपासून पं. कुमार गंधर्व संगीत संमेलन जानेवारी महिन्यात भरवले जाते. मोठमोठे कलावंत या व्यासपीठावरून सेवा बजावतात. याबरोबरच सावरकर व्याख्यानमाला, कै. यशवंतराव चव्हाण स्मृती व्याख्यानमाला, श्री बसवेश्वर व्याख्यानमाला चालवल्या जातात. याशिवाय वाचकांकडून आपल्या प्रिय व्यक्तींच्या स्मृतिप्रीत्यर्थ

कमलाबाई
ओगले

सर्वच चवी जिभेवर रेंगाळत ठेवणारी
साऱ्या कुटुंबाची हवीहवीशी सखी

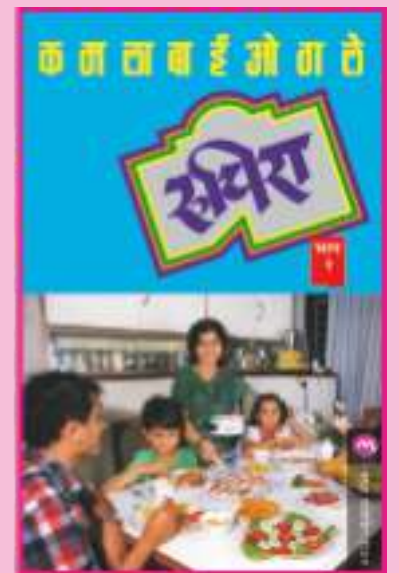

भाग
१ व २

ebook
available

किंमत : ₹ ३९५

किंमत : ₹ २७५

अनेक प्रासंगिक सांस्कृतिक कार्यक्रम, व्याख्याने आयोजित केली जातात. गेल्या चौदा वर्षांपासून वाचनालयाच्या वतीने दरवर्षी एका विशेष प्रावीण्यप्राप्त बेळगावकर व्यक्तीचा 'बेळगाव भूषण' हा पुरस्कार प्रदान करून गौरव करण्यात येतो. वाचनालयाने पुरस्कृत केलेल्या व्यक्ती आणि त्यांचे कार्य पाहता 'बेळगाव'च्याही वैशिष्ट्यपूर्ण व्यक्तिमत्त्वांवर प्रकाश पडतो. त्यामधील काही ठळक उदाहरणे येथे आठवता येतील. यामध्ये बेळगावच्या पौराणिक इतिहासावर कार्य केलेले लेखक कै. मो. ग. कुंटे, बेळगावच्या संगीत क्षेत्राला अखिल भारतीय पातळीवर घेऊन जाण्यात सिंहाचा वाटा असणारे संगीत-प्रशिक्षक ऋषितुल्य संवादिनी वादक कलावंत कै. पंडित रामभाऊ विजापुरे, सामाजिक कार्यात ठसा उमटवणारे कॉ. कृष्णा मेणसे, अंधश्रद्धा निर्मूलन आणि सामाजिक न्याय, जीवन विवेक यासाठी अखंड आयुष्य पणाला लावणारे, तळागाळातील माणसाच्या अभ्युदयासाठी तळमळणारे अॅड. कै. राम आपटे, बेळगावातील स्त्रियांना साहित्यिक व सांस्कृतिक क्षेत्र कृतिशील ठेवण्यात प्रोत्साहन देणाऱ्या तडफदार कै. इंदूताई दप्तरदार, ज्येष्ठ स्वातंत्र्यसैनिक विठ्ठलाका याळगी, बेळगावची मराठी संस्कृती जिवंत राहावी यासाठी अहोरात्र प्रयत्नशील असणारे डॉ. किरण ठाकूर, बेळगावकरांना ताजे-ताजे मराठी साहित्य उपलब्ध करून देण्याचे सेवाकार्य निष्ठेने करत आलेले नवसाहित्यचे जवळकर बंधू अशी व्यक्तिमत्त्वे वाचनालयाने

'बेळगाव भूषण' म्हणून निवडलेली आहेत. यंदा शतकोत्तर सुवर्ण महोत्सवी वर्ष साजरे होताना प्रख्यात अनुवादिका डॉ. उमा कुलकर्णी यांना हा पुरस्कार प्रदान करण्यात आला.

शतकोत्तर सुवर्ण महोत्सवी वर्ष साजरे होताना वाचनालयाने मराठी भाषा, संस्कृती, साहित्य व कलांच्या संवर्धनासाठी अनेक अभिनव उपक्रमांचे संकल्प केलेले आहेत. त्या सर्व संकल्पांची पूर्तता होवो! बेळगावच्या सांस्कृतिक व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीची साक्ष म्हणून उभे असलेले सरस्वती वाचनालय ज्ञानदानाच्या कार्यात अधिकाधिक यशस्वी होत राहो. या वाचनालयाच्या उपक्रमांतून अनेकविध भाषा-संस्कृतीचा मिलाफ हे बेळगावचे असलेले वैशिष्ट्य अधिकाधिक गहिरे बनत राहो...

आनंद यादव यांची साहित्यसंपदा

पोर्तुगिजांच्या धर्मातररूपी अत्याचाराच्या
भीषण वास्तवाचं चित्रण करणारी
करुणार्द्र आणि ज्वलंत कादंबरी

अधर्मकांड

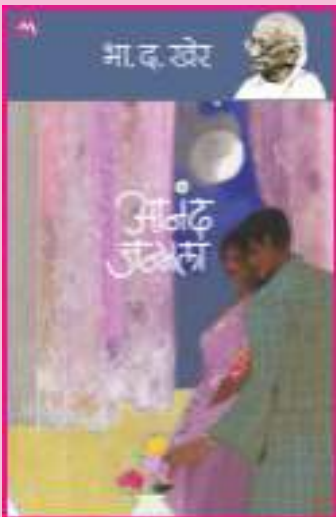
उदय भेंब्रे
अनु. अकल्पिता देसाई-राऊत
किंमत : ₹ २७०

तोतया नेत्याला करायचा होता रशियाचा सर्वनाश...
सीआयएने त्याच्याभोवती आवळला पाश...
रहस्याची उतरंड रचणारी थरारक कादंबरी

आयकॉन

फ्रेडरिक फोरसाइथ । अनु. डॉ. देवदत्त केतकर
किंमत : ₹ ७५०

मुकुंदा आणि सुनंदाचा पौर्णिमेच्या चंद्रासारखा
परिपूर्ण संसार... चंद्राला या लागलं ग्रहण...अन्...?

आनंद जन्मला

भा. द. खेर
किंमत : ₹ १४०

नवनवीन पुस्तकांच्या
अद्ययावत माहितीसाठी
आजच वर्गणीदार व्हा.

मेहता मराठी ग्रंथजगत

तीन वर्षांची वर्गणी

₹ ४५०

₹ ६००

पाच वर्षांची वर्गणी

○ मेहता मराठी ग्रंथजगत डिजिटल अंक ○

तीन वर्षांची वर्गणी

₹ ३००

₹ ४००

पाच वर्षांची वर्गणी

तीन वर्षांना २५ % ♦ वर्गणीदारांसाठी सवलत ♦ पाच वर्षांना ३० %

‘मेहता मराठी ग्रंथजगत’ दिवाळी अंकास मिळालेले पुरस्कार

महाराष्ट्र साहित्य परिषद अ. स. गोखले स्मृत्यर्थ ‘रत्नाकर पुरस्कार’ २००९
मराठी वृत्तपत्र लेखक संघ, मुंबई यांच्या वतीने ‘उत्कृष्ट अंक पारितोषिक’ २००९
‘उत्कृष्ट अंक पारितोषिक’ २०११

रोटरी क्लब ऑफ पुणे, पर्वती आणि लोकमान्य नगरतर्फे
‘रोटरी लोकमान्य पुरस्कार’ दिवाळी अंक स्पर्धा २०१०
‘रोटरी लोकमान्य पुरस्कार’ दिवाळी अंक स्पर्धा २०११

नंदा फाउंडेशनचा राज्यस्तरीय ‘नविवा दर्जेदार दिवाळी अंक पुरस्कार २०१०’
दिनमार्क पब्लिकेशनतर्फे ‘छंदश्री आंतरराष्ट्रीय दिवाळी अंक पुरस्कार २०१७’
दिनमार्क पब्लिकेशनतर्फे ‘छंदश्री आंतरराष्ट्रीय दिवाळी अंक पुरस्कार २०१८’

ICICI Bank Ltd. | Account No. 777705292807 | IFSC/RTGS Code ICIC0006240 | SWIFT Code ICICINBBCTS | G Pay +91 94223 23039

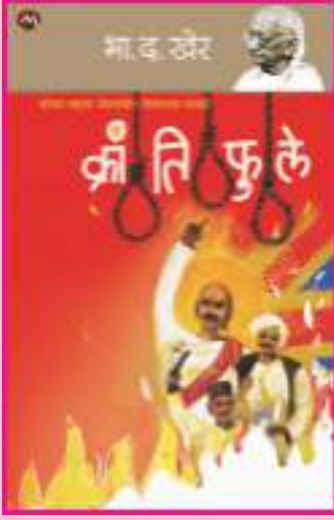
Available on :

Google Play
Books

amazonkindle

देशस्वातंत्र्यासाठी तिघा बंधूंनी
फासावर जाऊन केलेल्या बलिदानावरील
चरित्रात्मक ओजस्वी कादंबरी

क्रांति फुले

भा. द. खेर
किंमत : ₹ ३४०

भावनिक व व्यावहारिक आंदोलने
अधोरेखित करणारी 'गुंजन!'

गुंजन

भा. द. खेर
किंमत : ₹ ३४०

बदलत्या काळाप्रमाणे सामाजिक – वैचारिक
विचारांचा मेळ साधताना साहाय्य होते महापुरुषांच्या
महायात्रेतून मिळालेल्या समाजहिताच्या ज्ञानाचे.

महापुरुषांची महायात्रा

भा. द. खेर
किंमत : ₹ ३४०

सांगली संस्थान. चिंतामणराव पटवर्धन यांचं हे संस्थान अस्तित्वात आलं ते इ. स. १८०१मध्ये. तत्पूर्वी या संस्थानाचा भूभाग हा मिरजकर पटवर्धनांच्या जहागिरीचाच एक भाग होता. कौकणातल्या कोतवाडमधून देशावर आलेलं हे पटवर्धन घराणं. गोविंदराव, त्रिंबकराव आणि रामचंद्रराव हे तिघे भाऊ मराठा साम्राज्यातील पेशव्यांचे सरदार होते. कृष्णा आणि तुंगभद्रा नद्यांचा प्रदेश ही त्यांची जहागीर होती. यातील मिरज आणि आसपासचा भाग इ. स. १७६१मध्ये गोविंदराव पटवर्धन यांच्या वाट्याला आला. त्यांच्या चार मुलांपैकी गोपाळराव आणि आनंदराव हे अकाली गेल्यामुळं तिसरा मुलगा पांडुरंगराव हा वारस झाला आणि त्यांच्यानंतर इ. स. १७८२मध्ये त्यांचा मुलगा चिंतामणराव याला मिरजेची जहागिरी मिळाली; पण ते अल्पवयीन असल्यानं त्यांचे चुलते गंगाधरराव हे 'कारभारी' झाले. मिरजेची ही 'कर्यात' बावीस भागांत विस्तारलेली. पुढे या चिंतामणरावांचे आणि कारभारी असलेल्या गंगाधररावांचे बिनसले. हा वाद पेशव्यांनी मिटवला. त्यांनी जहागिरीच्या वाटण्या केल्या आणि सर्वांत मोठी 'कर्यात' असलेला सांगलीचा भाग चिंतामणरावांना दिला. या चिंतामणरावांनी आपला स्वतंत्र कारभार सांगलीहून सुरू केला तो इ. स. १८०१मध्ये. इथं आल्यावर त्यांनी कृष्णाकाठी 'गणपती पंचायतन' उभारलं ते इ. स. १८११मध्ये. गणपती, लक्ष्मी-नारायण, शंकर, सूर्य आणि चिंतामणेश्वरी या पाच देवतांची मंदिरं असलेलं हे 'गणपती पंचायतन' म्हणजे सगळ्या सांगलीकरांचा

सांगलीचं सांस्कृतिक वैभव

सदानंद कदम

श्रद्धेचा विषय. हा गणपती मग सांगली संस्थानच्या मुद्रेवरही आला.

सांगलीचे हे पहिले चिंतामणराव प्रजाहितदक्ष राजे होते. त्यांनी सांगलीचा चहू अंगांनी विस्तार केला. बाजारपेठा वसवल्या, आमराई उभारली, रस्ते बांधून दुतर्फा झाडी लावली. शिळा छापखाना सुरू केला. व्यापार आणि उद्योगाला चालना दिली. मुख्य म्हणजे सांगलीचा शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक विकास कसा होईल याकडे जाणीवपूर्वक लक्ष दिलं. सांगलीला 'नाट्यपंढरी' करण्यात त्यांचा मोठा वाटा होता.

या थोरल्या चिंतामणरावांच्या नंतर त्यांचा पुत्र इ. स. १८५१मध्ये गादीवर आला. त्याचं नाव धुंडिराज. त्यांच्या कारकिर्दीतील एका सरकारी हुकुमानुसार सांगलीत प्राथमिक मराठी, संस्कृत आणि इंग्रजी शाळा स्थापन झाल्या आणि त्याच्या सोबतच सरकारी अधिकाऱ्यांसाठी एक ग्रंथालय सुरू झालं. ते वर्ष होतं इ. स. १८६३. तेव्हा या 'ग्रंथालया'ची ओळख 'धुंडिराज क्लब' अशी होती. केवळ सरकारी अधिकाऱ्यांसाठी सुरू करण्यात आलेल्या या ग्रंथालयाचं रूपांतर इ. स. १८७९मध्ये 'सार्वजनिक वाचनालया'त करण्यात आलं आणि त्याचं नाव झालं 'सांगली लायब्ररी आणि बुक क्लब'. याची नोंद महाराष्ट्र शासनाच्या गॅझेटमध्ये इ. स. १९६९मध्ये घेण्यात आली ती पुढीलप्रमाणे...

'The Sangli Ngar Vachnaaly was founded at

Sangli in 1879 and was known as Shri. Dhundiraj Club. (chapter 18 : Public Life and Voluntary Social Service Organization)'

इ. स. १८६३मध्ये सुरू झालेला हा 'धुंडिराज क्लब' हेच आजचं 'सांगली जिल्हा नगर वाचनालय'. सार्वजनिक वाचनालय या स्वरूपात त्याची सुरुवात झाली ती इ. स. १८७९मध्ये. सांगली शहराला सांस्कृतिक प्रतिष्ठा मिळवून देण्यात या संस्थेचा मोठा वाटा आहे. या संस्थेचं मूळचं नाव 'धुंडिराज क्लब' असं होतं हे आपण पाहिलंच. ते नाव मिळालं ते सांगली संस्थानचे दुसरे अधिपती असलेल्या धुंडिराज ऊर्फ तात्यासाहेब पटवर्धन यांच्यामुळे. थोरले चिंतामणराव पटवर्धन १५ जुलै, १८५१ रोजी निवर्तले आणि तात्यासाहेब सांगली संस्थानचे अधिपती झाले; पण ते अल्पवयीन होते. त्यांच्या शिक्षणासाठी रावसाहेब ऊर्फ बाळकृष्ण सखाराम मोने यांना नेमण्यात आलं होतं. हे मोने हेच सांगली जिल्हा नगर वाचनालयाचे खरे संस्थापक ठरतात.

बाळकृष्ण सखाराम मोने यांना वाचनाची आवड होती आणि ते संस्थानच्या अधिपतींचे शिक्षक होते, शिवाय सांगली संस्थानच्या शिक्षण खात्याचे प्रमुखही होते. इ. स. १८६३मध्ये सांगली संस्थानात मराठी, संस्कृत आणि इंग्रजी शाळा सुरू झाल्या, त्या त्यांच्याच आदेशानं. 'धुंडिराज क्लब' म्हणजे पुढच्या काळातली 'सांगली लायब्ररी आणि बुक क्लब' सुरू झाला तोही त्यांच्याच आदेशानं. या चारही संस्था सुरू झाल्या त्या गणपती मंदिरासमोरील भिडे वाड्यात. नंतर त्यांचं स्थलांतर झालं आणि त्या गेल्या गणपती मंदिराच्या दक्षिण दरवाजासमोरील वाड्यात म्हणजे आजच्या पांजरपोळाच्या इमारतीत.

केवळ अधिकारी वर्गासाठी सुरू झालेल्या त्या बुक क्लबचं पुढं सार्वजनिक वाचनालयात रूपांतर झालं. 'धुंडिराज क्लब'चं सार्वजनिक वाचनालय झालं तेव्हा त्यात दोन विभाग सुरू करण्यात आले. हे दोन्ही विभाग आजही सुरू आहेत. पहिला विभाग म्हणजे वाचनालयात बसून वाचण्यासाठीचा, तर दुसरा विभाग घरी नेऊन वाचण्यासाठीचा. पहिल्या विभागात दैनिकं, साप्ताहिकं, मासिकं आणि नियतकालिकं ठेवली जात, तर दुसऱ्या विभागात कथा, कादंबरी आणि वैचारिक पुस्तकं. हे दोन्ही विभाग आजही सुरू आहेत.

धुंडिराज यांच्यानंतर अधिपती झाले ते दुसरे चिंतामणराव पटवर्धन. ते अल्पवयीन असल्यानं संस्थानचा कारभार पाहत होते कॅप्टन रिचर्ड बर्क. त्यांच्या काळात सांगलीत अनेक नव्या सरकारी इमारती उभ्या राहिल्या. याच काळात संस्थेनं राजवड्यानजीकची जागा संस्थानकडून घेतली. कॅप्टन रिचर्ड बर्क यांनी नवी इमारतही बांधून दिली. इ. स. १९१०मध्ये झालेलं हे त्यांच्या कारकिर्दीतलं अखेरचं बांधकाम ठरलं. नंतर इ. स. १९२१मध्ये इमारतीचा विस्तार करण्यात आला. तेव्हाच्या शासकीय नियमानुसार 'नेटिव्ह जनरल लायब्ररी' या नावानं ओळखली जाणारी ही इमारत; पण इ. स. १८९६च्या संस्थेच्या घटनेनुसार तिचं कागदोपत्री नाव होतं

'सांगली जनरल लायब्ररी.' इ. स. १९२४ मध्ये या नावात दुरुस्ती करण्यात आली आणि नवं नाव झालं 'सांगली नगर वाचनालय'. वाचनालयाच्या इमारतीचा पुन्हा विस्तार करण्यात आला तो इ. स. १९६२ आणि १९६५मध्ये. आता 'सांगली जिल्हा नगर वाचनालय' तीन मजली झालं. बांधकाम सुरू असताना हे वाचनालय लोकमान्य टिळक स्मारक मंदिरात हलवण्यात आलं होतं. सांगली जिल्ह्याचं स्वतंत्र अस्तित्व जरी २१ नोव्हेंबर, १९६० पासून नोंदलं गेलं असलं तरी (त्यापूर्वी हा जिल्हा 'दक्षिण सातारा' या नावानं ओळखला जात होता.) वाचनालयानं मात्र आपल्या नावात 'सांगली (जिल्हा) नगर वाचनालय' असं लिहिण्यास सुरुवात केली होती ते इ. स. १९५० पासूनच. तेव्हापासूनच वाचनालयाला जिल्हा वाचनालयाचा दर्जा मिळाला.

राजवाडा चौकातील सध्याच्या जागेत वाचनालय आलं ते इ. स. १९१०मध्ये. त्यानंतर अकरा वर्षांनी म्हणजे इ. स. १९२१मध्ये वाचनालयानं व्याख्यानाची परंपरा सुरू केली. पहिलं सार्वजनिक व्याख्यान झालं ते दि. ५ जुलै, १९२१ रोजी आणि पहिले वक्ते होते दादासाहेब करंदीकर. नव्या पिढीला वाचनाची सवय लागावी म्हणून वाचनालयानं बाल वाचकांसाठी खास विभाग सुरू केला तो इ. स. १९४७मध्ये. त्याच्या जोडीलाच खास महिलांसाठीही एक विभाग सुरू करण्यात आला. खास मुलांसाठी योग्य अशी बैठकव्यवस्था असलेल्या 'कै. सौ. कालिंदीबाई साने बाल विभागा'त आज मराठी, हिंदी आणि इंग्लिश भाषेतील आठ हजार पुस्तके आहेत, तर वाचनालयातील ग्रंथसंख्या सव्वा लाखावर आहे. त्यात अनेक दुर्मिळ ग्रंथ आणि पोथ्या होत्या. त्यापैकी अनेक ग्रंथ पुरात वाहून गेले त्याची हकिकत पुढं येईलच.

इ. स. १९७१पासून वाचनालयानं साखळी योजना सुरू केली. या योजनेनुसार तालुका आणि ग्रामीण वाचनालयांना ठरावीक मुदतीसाठी ग्रंथ देण्यात येतात, विविध अडचणींमध्ये मार्गदर्शन करण्यात येते. ग्रामीण भागात ग्रंथप्रदर्शन भरवण्यात येते. आजवर असे कार्यक्रम जतसारख्या दुष्काळी भागातही घेण्यात आले आहेत. आज या साखळी योजनेसाठी असलेल्या पुस्तकांची संख्या १२००० असून, जिल्ह्यातील पन्नास वाचनालये या योजनेचे सभासद आहेत.

वाचनालयाचा मुक्तद्वार विभाग गेली १४५ वर्षे वाचकांना दैनिके, साप्ताहिके, मासिके आणि नियतकालिके वाचनाची सेवा देत आहे. सकाळी आठ ते रात्री आठ हा विभाग सर्वांसाठी मोफत खुला असतो. वाचनालयाच्या 'लोकमान्य टिळक अभ्यासिके'चा उपयोग अनेक विद्यार्थी घेत असतात.

सांगलीची ओळख नाट्यपंढरी म्हणून सर्वदूर आहेच. वाचनालयानं ही ओळख दृढ व्हावी म्हणून स्वतंत्र नाट्य विभाग सुरू केला तो १८ मे, १९९१ रोजी. 'कै. के. वा. जोशी नाट्य विभाग' या नावानं ओळखल्या जाणाऱ्या या विभागात नाटकाशी संबंधित सर्व संदर्भ ग्रंथ आणि मराठी नाटकांच्या संहिता ठेवण्यात आल्या आहेत. नाटककारांची चरित्रं आणि नाट्य समीक्षणात्मक

टीका ग्रंथही आहेत. त्यांची ग्रंथसंख्या आज चार हजारावर आहे.

आज वाचनालयातर्फे व्याख्यानमाला तर होतेच, शिवाय अनेक स्पर्धाही घेतल्या जातात, अनेक पुरस्कार दिले जातात. सरस्वतीबाई जोशी पाठांतर स्पर्धा, भा. का. लिमये स्मृतिवाचन स्पर्धा, कुसनाळकर कथाकथन व काव्यवाचन स्पर्धा, सावरकर वक्तृत्व स्पर्धा, इंदुमती टिळक भावगीत गायन स्पर्धा आणि मे महिन्याच्या सुटीच्या काळात मुलांनी जास्तीत जास्त वाचन करावं म्हणून घेण्यात येणारी 'जास्तीत जास्त पुस्तक वाचन स्पर्धा' या प्रमुख स्पर्धा घेण्यात येतात.

कथाकार श्रीपाद दामोदर पानवलकर हे मूळचे सांगलीचे. त्यांच्या स्मरणार्थ श्री. दा. पानवलकर स्मृती कथा पुरस्कार, संत रामदास स्वामी पुरस्कार, का. भा. लिमये विक्रम पारितोषिक, क्रांतिवीर वासुदेव बळवंत फडके पुरस्कार हे वाचनालयाच्या वतीनं देण्यात येणारे महत्त्वाचे पुरस्कार आहेत.

सांगली शहराच्या मध्यवर्ती ठिकाणी असणारं हे वाचनालय.

या वाचनालयातील अनेक दुर्मिळ ग्रंथ आणि पोथ्यांचा लाभ घेण्यासाठी राज्यभरातून जिज्ञासू वाचक आणि अभ्यासक इथं येत असतात. तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांच्यापासून ते व्यंकटेश माडगूळकर, विश्वास पाटील यांच्यापर्यंतच्या अनेकांनी या वाचनालयात पायधूळ झाडली आहे. व्याख्यानासाठी तर गेल्या शंभर वर्षांत अनेक दिग्गज साहित्यिक, विचारवंत आणि अभ्यासक इथं येऊन गेले आहेत. सांगली जिल्हा नगर वाचनालयात व्याख्यान देणं ही त्यांच्या दृष्टीनं अभिमानाची गोष्ट असते.

या वाचनालयानं आजवर अनेकांना सन्माननीय सभासदत्व दिलं आहे. त्यात दोन 'भारतरत्न'ही आहेत. 'भारतरत्न' लता मंगेशकर आणि 'भारतरत्न' अटल बिहारी वाजपेयी. वाचनालयांच्या व्याख्यानमालेत आलेल्या वक्त्यांची नावंच खूपकाही सांगून जाणारी. सेतु- माधवराव पगडी, फील्ड मार्शल सॅम माणेकशा, शिवशाहीर बाबासाहेब पुरंदरे, प्राचार्य राम शेवाळकर, प्राचार्य शिवाजीराव भोसले यांच्यापासून ते य. दि. फडके, मुकुंद दातार, यू. म. पठाण, बाळासाहेब भारदे, डॉ. सदानंद मोरे आणि आजवरचे बरेच लेखक, कवी, नाटककार आणि ख्यातनाम वक्ते. शंकर पाटील, द. मा. मिरासदार, व. पु.

काळे, व्यंकटेश माडगूळकर यांच्या कथाकथनानं सांगलीकरांची मनं जिंकली आहेत.

गेली जवळ-जवळ दीडशे वर्षे हे वाचनालय सांगलीकरांची वैचारिक भूक भागवत आहे. सांगलीला सांस्कृतिक नेतृत्व देत आहे. या वाचनालयातल्या ग्रंथांनी माझ्यासारख्या अनेकांना पुस्तकांच्या वाटेवर आणून सोडलं आहे. वाचनाची सवय लावली आहे. अनेक वाचक घडवले आहेत, तसे अनेक लेखकही घडवले आहेत. जे सर्व कसं आणि कोणत्या मापात मोजायचं? याची मोजदाद तरी कशी करायची? या नगरीनं मराठी साहित्य विश्वाला वि. स. खांडेकर, विष्णुदास भावे, कृ. प्र. खाडीलकर, गो. ब. देवल अशी नाटककार मंडळी दिली, वि. स. खांडेकरांपासून ते अभिराम भडकमकरांपर्यंतचे कादंबरीकार दिले, श्री. दा. पानवलकरांपासून ते वसंत केशव पाटील यांच्यापर्यंतचे कथाकार दिले, म.द. हातकणंगलेकरांपासून ते वैजनाथ महाजनापर्यंतचे समीक्षक दिले, तारा भवाळकरांसारख्या लोकसाहित्याच्या विश्लेषक अभ्यासक दिल्या, अनेक कवी दिले... त्या साऱ्यांच्या जडणघडणीत या वाचनालयाचा मोठा वाटा आहे आणि या साऱ्याच मंडळींनी अनेक ठिकाणी त्याची जाहीर कबुलीही दिली आहे.

शतकोत्तर सुवर्ण महोत्सवाकडे वाटचाल करणाऱ्या या वाचनालयाने या शहराला सांस्कृतिक नेतृत्व देण्याची जबाबदारी आजवर पार पाडली आहे. ही संस्था या नगरीचं भूषण आहे; पण या वाटचालीत काही अडचणीचे प्रसंगही तिच्यावर ओढवले आहेत. २००५, २०१९ आणि २०२१ मध्ये कृष्णा नदीला आलेल्या महापुरानं या वाचनालयाला चांगलंच धुऊन काढलं आहे. या तिन्ही पुरांच्या वेळी वाचनालयाच्या तळमजल्यावर जवळ-जवळ दहा फूट पाणी होतं. पहिल्या आणि दुसऱ्या पुराच्या वेळी तर प्रचंड नुकसान झालं. दोन्ही वेळेला अचानक आलेल्या महापुरानं अनेक पुस्तकांना आणि दुर्मिळ ग्रंथांना जलसमाधी घ्यावी

लागली. भिजलेली अनेक पुस्तके वाळवून, स्कॅन करून वापरात आणली असली तरी झालेलं नुकसान हे खूप मोठं आहे. गेल्या दीडशे वर्षातली दुर्मिळ ग्रंथसंपदा नष्ट झाली आहे. याच्या बातम्या जेव्हा येत होत्या तेव्हा केवळ सांगलीतलेच नागरिक नव्हे, तर जगभरातले सांगलीकर हळहळत होते. अनेकांचे हात त्या काळात मदतीसाठी पुढं आले आणि हे वाचनालय त्यातून कसंबसं बाहेर आलं.

या तिन्ही पुरांच्या वेळी केवळ ग्रंथसंपदाच खराब झाली नाही, तर वाचनालयातले संगणक, फर्निचर आणि इमारतीचंही मोठं नुकसान झालं. या काळात संपूर्ण राज्यभरातून आणि देशाबाहेरूनही मदतीचे हात पुढं आले. राज्यातल्या अनेक सार्वजनिक न्यासांनी आणि संस्थांनी मदत दिली. राज्यातले लोकप्रतिनिधी आणि देवस्थानही यात होते. मराठी प्रकाशक मंडळी, विद्यापीठातले आणि राज्यभरातले ग्रंथपाल यांनीही याकामी पुढाकार घेतला होता. या सर्वांनी रोख रकमेपासून, पुस्तकं, दुर्मिळ ग्रंथ, संगणक, पुस्तकासाठी कपाटं, आवश्यक फर्निचर अशा सर्व प्रकारची मदत दिली आणि वाचनालय पुन्हा उभं राहिलं. ज्ञानप्रबोधिनीच्या विद्यार्थ्यांनीही पुस्तकांच्या याद्या करण्यास हातभार लावला, तर संगणक तज्ज्ञांनी भिजलेल्या पुस्तकांचा तपशील पुन्हा मिळवून दिला. या सगळ्यांनी मिळून ही संस्था पुन्हा दिमाखात उभी केली आणि या संस्थेनंही खचून न जाता पुन्हा सांगलीला सांस्कृतिक नेतृत्व दिलं.

वाचनालय हे शहराचं वैभव असतं. ते केवळ तिथल्या नागरिकांची वाचनाचीच भूक भागवतं असं नाही, तर त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकासही करत असतं. शहरातला प्रत्येक नागरिक इथं पुस्तकं वाचायला येत असेलच असं नाही; पण तो इथली व्याख्यानं ऐकायला येतो, काही कार्यक्रमांना येतो तेव्हा ही वास्तू आणि इथली पुस्तकं त्याच्या मनावर योग्य तो संस्कार करतच असतात. त्या दृष्टीनं गावोगावची वाचनालयां ही तिथली

विद्यापीठंच असतात. सांगलीच्या या जिल्हा नगर वाचनालयाची वाचकसंख्या आज कमी झाली असली तरी श्रद्धेनं गणपती मंदिरात गेल्याप्रमाणं इथं येणारी अनेक मंडळी आजही आहेत. त्यांच्यालेखी वाचनालयाची इमारत हे मंदिरच आहे.

नाटककार कृष्णाजी प्रभाकर खाडीलकरांपासून ते आजच्या कादंबरीकार विश्वास पाटलांपर्यंत सर्वांनीच वाचनालयाचं आपल्यावरील ऋण व्यक्त केलं आहे. कृष्णाजी प्रभाकर खाडीलकरांनी या वाचनालयातल्या पुस्तकांच्या आधारेच शेक्सपिअरच्या नाटकांचा अभ्यास केला होता, तर 'ज्ञानपीठप्राप्त' वि. स. खांडेकरांनी आपल्या जडणघडणीत या सांगली जिल्हा नगर वाचनालयाचा किती मोठा वाटा आहे हे सांगताना लिहिलंय, 'वाचनाची आवड ही इतर आवडीनिवडीप्रमाणे काही अंशी उपजतच असते हे खरे; पण भोवतालचे वातावरण पोषक नसले, तर ती जागच्या जागी खुरटून जाण्याचा संभव फार. माझे तसे झाले नाही. माझ्या बालपणी सांगलीच्या नगर वाचनालयाने माझी आवड परिपुष्ट केली. सांगली नगर वाचनालय माझ्या लहानपणी पांजरपोळाच्या इमारतीत होते. आमच्या राहत्या घरापासून अगदी जवळ. माझे मामा विनायकराव माईणकर यांच्या नावावर मी पुस्तके आणित असे. वाचनाचा वेग पंजाब मेलला मागे टाकणारा! आजचे पुस्तक उद्या परत. कधी-कधी सकाळचे संध्याकाळी! मराठी नाटके आणि कादंबऱ्यांचे बरेचसे वाचन या संस्थेने भागविलेल्या बाळभुकेमुळेच माझ्या हातून घडले. पुढे लेखक म्हणून या वाचनाचा मला फार उपयोग झाला. इतरांचे जसे देवदर्शन, तशी माझी वाचनालयातली फेरी. ती सहसा चुकत नसे. तिथेच माझा अनेक मराठी-इंग्रजी वृत्तपत्रांशी परिचय झाला. प्रत्येक दिवशी संध्याकाळी काही ना काही नवे वाचून घरी येई आणि रात्री झोपी जाई तो कुठल्यातरी कवितेतील कल्पनेच्या पंखांवर आरूढ होऊन किंवा एखाद्या नव्या विचाराच्या विमानात बसून. लेखक म्हणून झालेल्या माझ्या प्राथमिक जडणघडणीत सांगलीच्या नगर वाचनालयाचा मोठा वाटा आहे...'

सांगलीचे ख्यातनाम कवी धोंडो वासुदेव गद्रे ऊर्फ काव्यविहारी यांनी तर आपल्या कवी म्हणून जडणघडणीत सांगली नगर वाचनालयाचा वाटा मोठा असल्याचं अनेक ठिकाणी नोंदवलं आहे. शिवाय त्यांनी १८ नोव्हेंबर, १९५६ रोजी वाचनालयावर एक कविताही लिहिली आहे. त्या कवितेत ते लिहितात,
ज्ञानाजलें हे तुडुंब भरलें नगर सांगलीमधें सरोवर
वायूसंगे सदा डोलती सुंदर नीलोत्पले तयावर
एक तयांतील कमलावरती बसे शारदा छेडित वीणा
ज्ञान जलाचें पान करिति जन ऐकत सुमधुर झंकारना...

सांगली जिल्हा नगर वाचनालयातील ग्रंथसंपदेचा लाभ अनेकांना झाला. 'राजकवी' यशवंत दिनकर पेंढरकर, पंडित महादेवशास्त्री जोशी, कवी गिरीश यांच्यापासून ते सय्यद अमीन, सुभाष भेंडे यांच्यापर्यंत अनेकांना या वाचनालयानं वाचनानंद दिला. त्यांच्या वैचारिक जडणघडणीस हातभार लावला. आजही राज्यभरातले अनेक अभ्यासक संदर्भ-साधने आणि संदर्भ ग्रंथ शोधण्यासाठी या वाचनालयाकडे धाव घेत असतात. इथली संपन्न ग्रंथसंपदा आजही अनेक नवे वाचक घडवत आहे तसे नवे लेखकही घडवत आहे. या वाचनालयाच्या इमारतीत मी पहिलं पाऊल ठेवलं ते पाचवीत शिकत असताना. सन १९७५-७६मध्ये. तेव्हापासून या इमारतीतल्या ग्रंथांनी माझी जडणघडण केली आहे. माझ्यासारख्या अनेकांची केली आहे. महत्वाचं म्हणजे तेव्हापासून आजपर्यंत इथं राबणारे सगळे कर्मचारी आणि संचालक मंडळी त्याच सेवाभावी वृत्तीनं सगळ्यांना सहकार्य करत आहेत. या संस्थेचा, इथल्या ग्रंथांचा आणि त्यांच्या अनुभवाचा लाभ सगळ्या सांगलीकरांना होत आहे आणि यापुढेही होत राहील. सांगली शहराच्या मध्यवर्ती ठिकाणी असणारं हे सांगली (जिल्हा) नगर वाचनालय या शहराचं सांस्कृतिक वैभव आहे यात शंका नाही.

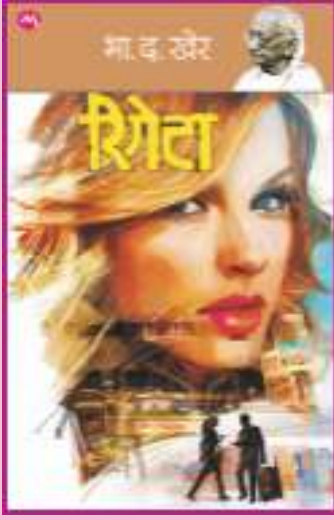

दुसऱ्या महायुद्धातून पळून गेलेल्या डेझर्टर्सच्या मनोवेदनांचा घेतलेला वास्तवपूर्ण वेध

डेझर्ट

चार्ल्स ग्लास । अनु. अवंती महाजन
किंमत : ₹ ६००

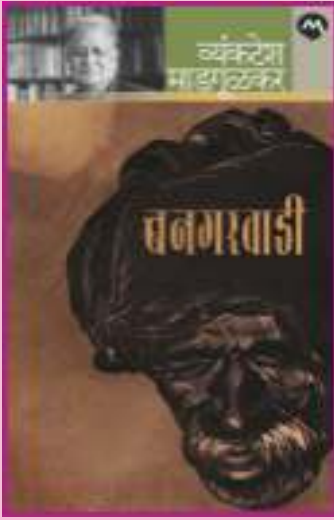

योगायोग, नियती, मानवी मन, स्त्री-पुरुष,
कला आणि जीवन यांचा कोलाज...
मानवी जीवनाचे दर्शन घडवी खास

शिरोला

भा. द. खेर
किंमत : ₹ ३३०

वैशिष्ट्यपूर्ण भाषाशैली, सुंदर चित्रं आणि
समृद्ध जीवनजाणिवा या वैशिष्ट्यांनी युक्त
मराठी साहित्यातील एक अक्षर-लेणं

षनगरवाडी

व्यंकटेश माडगूळकर
किंमत : ₹ १८०

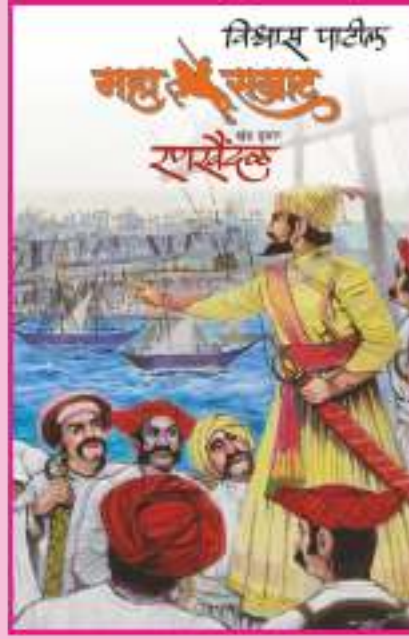
साध्या, सोप्या, भावगर्भ शैलीत तरीही
चिंतनशीलतेने जीवनाला भिडणाऱ्या कथा

नादलहर

भा. द. खेर
किंमत : ₹ १७०

विश्वास
पाटील
यांची
साहित्यसंपदा

 ebook
available

वाचनसंस्कृतीचा
ज्हास -
मिथक आणि
वास्तव

कृष्णा दिवटे

इंग्रजी साहित्याचं पदव्युत्तर शिक्षण घेतलं असलं व इंग्रजी साहित्य हा विषय घेऊन शिवाजी विद्यापाठात पहिला आलो असलो तरी मी काही कोणी लेखक, कवी किंवा समीक्षक नाही; पण वाचनसंस्कृती वृद्धिंगत व्हावी म्हणून प्रयत्न करणारा एक कार्यकर्ता मात्र नक्कीच आहे. वाचनसंस्कृती लोप पावत आहे ही हाकाटी अलीकडची आहे, असं काही मित्रांना वाटू शकतं; पण वस्तुस्थिती तशी नाही. प्रत्येक मागच्या पिढीला पुढची पिढी आपलं काही ना काही ऐकत नाही, जपत नाही असं वाटतं हेच खरं. भारतातील मेट्रो व इतर मोठ्या शहरांत १९६५ पासून सुरू झालेलं नियमित प्रक्षेपण, १९८० मध्ये टीव्हीवर आलेली 'हमलोग' ही पहिली मालिका, एशियाड गेम्सच्या तोंडावर भारतात सुरू झालेलं रंगीत प्रक्षेपण, त्यामुळे वाढलेली टीव्हीची लोकप्रियता आणि त्याचे घोरोघरी जाणे, व्हीसीआर, केबल, डिश टीव्ही, संगणक, इन्टरनेट आणि मोबाइल फोनचे आगमन या सगळ्या क्रमाक्रमाने घडत गेलेल्या घटना- क्रमांचा वाचनावर परिणाम नक्कीच झाला आहे. त्यातच हल्ली वर्तमानपत्रे, समाजमाध्यमे आणि एकंदरीतच मीडियामध्ये मराठी वाचनसंस्कृती लुप्त होत चालली आहे असे वाटावे आशा बातम्या सतत येत असतात. अगदी अलीकडेच समाजमाध्यमांत एक अशीच साहित्यप्रेमी, संवेदनशील माणसाला अस्वस्थ करणारी बातमी आली होती, 'पुण्यातील बुक स्पेस लायब्ररी बंद. एकेकाळी

४००० सभासद असलेली लायब्ररी... आता फक्त ४० सभासद. पुण्यातील शंभरावी लायब्ररी बंद. पुस्तके काढली विक्रीला... ग्रंथालयांचा हा मृत्यू समाजव्यवस्थेला न परवडणारा.. व्हॉट्सअप / फेसबुककडे वाहत चाललेल्या पिढीचे भवितव्य चिंताजनक...'

आहे की नाही ही परिस्थिती अस्वस्थ करणारी? पण, हे फक्त वाचनालयांच्या बाबतीतच घडतं आहे का? नाही, तसंही नाही. प्रकाशन व्यवसाय, पुस्तकविक्री यांची परिस्थितीही काळजी वाटावी अशी आहे. हाताच्या बोटांवर मोजता येतील असे प्रकाशक सोडले तर इतरांची अवस्था खराब आहे. कागद, छापाईचे आणि आनुषंगिक खर्चाचे चढे भाव यामुळे पुस्तकाच्या किमती वाचकाला परवडतील अशा ठेवता येत नाहीत हे तर वास्तव; पण प्रकाशकांच्या दृष्टीने त्यापेक्षा जास्त अडचणीची बाब म्हणजे पुस्तक विक्रेत्यांना ते रोखीने पुस्तके विकू शकत नाहीत. पुस्तक विक्रेत्यांकडे पुस्तके पोचवायचा आणि त्यांची विक्री होईल तसे आपले पैसे येतील का याची वाट पाहत बसायचे या प्रचलित विक्री व्यवस्थेमुळे प्रकाशन व्यवसाय अडचणीत आला आहे. पुस्तकांच्या वाचकांच्या खिशांना न परवडू शकणाऱ्या किमती आणि वाचकांना पुस्तक खरेदीसाठी उपलब्ध झालेले अन्य स्वस्त पर्याय यामुळे पुस्तक विक्रेतेही अडचणीत आले आहेत. इन्टरनेटचा जमाना सुरू होण्यापूर्वी छापील पुस्तके हातात घेऊन वाचणे याला दुसरा पर्यायच नव्हता, त्यामुळे पुस्तकाची उपयोगिता, लेखकाची लोकप्रियता, एखाद्या साहित्य प्रकाराकडील वाचकांची ओढ लक्षात घेऊन कमी-अधिक प्रमाणात पुस्तके छापली जायची व त्यांची विक्रीही व्हायची; पण आजच्या तरुण पिढी आणि तंत्रस्नेही प्रौढ वाचकांकडे वाचनासाठी वेगवेगळे पर्याय उपलब्ध झाले आहेत. स्टोरीटेलसारखे ऑप तंत्रस्नेही तरुण पिढीला लाखो पुस्तके ऐकण्याचे स्वातंत्र्य मिळवून देते. उपलब्ध माहितीनुसार वीस लाखांहून अधिक लोक स्टोरीटेलच्या माध्यमातून पुस्तकांशी जवळीक साधत आहेत. अमेझॉनवरून होणाऱ्या पुस्तक विक्रीचे आकडे तर कोटीत आहेत. Kindle हेही मोठ्या प्रमाणात ई-बुक विक्री करणारे माध्यम आहे. याशिवाय आणखी काही प्लॅटफॉर्मवरून ऑनलाईन ई-बुक्स, ऑडिओ बुक्सची विक्री केली जात आहे. छापील पुस्तकांच्या तुलनेत ई-बुक्स आणि ऑडिओ बुक्सच्या विक्रीचे प्रमाण लक्षणीय आहे. आजच्या प्रकाशकानी या गोष्टीची नोंद घ्यायला हवी. वाचकवर्ग कमी होतोय का, किती कमी होतोय याचा अंदाज घेणे तसे कठीणच; पण हातात पुस्तक घेऊन वाचण्याऐवजी वाचक वेगळ्या मार्गांचा अवलंब करीत आहेत असे एकंदरीत अनुमान आपण काढू शकतो. वर उल्लेख केलेल्या परिस्थितीबरोबर समाजमाध्यमांचा वाढता वापर आणि त्याचा प्रत्येकाचा स्क्रीन टाइम यामुळे वाचनसंस्कृती खरंच कमी होत आहे की ती वाढण्यास मदत होत आहे याचाही विचार आपण करणे गरजेचे आहे. व्हॉट्सअप आणि फेसबुकसारख्या समाजमाध्यमांचा वापर केवळ वाचनसंस्कृती वृद्धिंगत करण्यासाठीच नव्हे तर सामान्य वाचकाला सातत्याने लिहितं करण्यासाठी आमच्या

amazonkindle

‘पुस्तकप्रेमी’ या व्हॉट्सअप व फेसबुकवरील समूहाच्या माध्यमातून आम्ही कसा केला हे समजून घेतलं तर वाचनसंस्कृती टिकवून धरायला, ती वर्धिष्णू करायला समाजमाध्यमंही उपयुक्त आहेत हे लक्षात येईल. मला हे नमूद करताना आनंद होतो की ज्या वेळी आपण वाचनाबाबतच्या उदासीनतेबद्दल बोलत आहोत त्याच वेळी मी स्वतः प्रसाद नातू, अनंत मिसे, राजा बर्वे, अरविन्द लाटकर, अजिंक्य लाटकर, विकास मोघे, मोहन ढवळीकर, चैताली ढवळीकर यांसारख्या सहकारी मित्रांना सोबत घेऊन १४ जून, २०२० म्हणजे सुमारे चार वर्षांपूर्वी पुस्तकप्रेमी या समाजमाध्यमावरील समूहाची स्थापना केली. नेमकं त्याच वेळी कोरोनाचं संकट ऐन भरात जगावर घोंघावत होतं. अशा वेळी अभिव्यक्तीबरोबरच लोकांच्या दैनंदिन व्यवहारांवर प्रचंड बंधन आली होती. अशा कठीण व कसोटीच्या प्रसंगी ‘पुस्तकप्रेमी’ या व्हॉट्सअप आभासी व्यासपीठावरून सुरु केलेल्या आणि नंतर फेसबुक पेज सुरु करून आरंभ केलेल्या अभियानाने गेल्या चार वर्षांत व्हॉट्सअप आणि फेसबुक या समाजमाध्यमांवर अनुक्रमे ५५० आणि ५५,००० इतकी सदस्यसंख्या केली असून, सर्व सदस्य रोज चालणाऱ्या या उपक्रमामध्ये सक्रिय सहभाग घेतात. हे सगळे सदस्य आपापल्या क्षेत्रात, व्यक्तिगत जीवनात यशस्वी आणि निपुण असून, त्यांची वैचारिक बैठक एकदम उच्च दर्जाची आहे. समूहातील सदस्यांमध्ये महाराष्ट्राच्या आणि देशाच्या

कानाकोपऱ्यांतील जसे सदस्य आहेत तसेच अमेरिका, कॅनडा, जर्मनी, दुबई, ऑस्ट्रेलिया, इंडोनेशिया येथील मराठी भाषकही आहेत.

या सदस्यांमध्ये अगदी १८ वर्षांपासून ९० वर्ष वयोगटातील लोक सहभागी झाले आहेत व दररोज त्यात नवनवीन सदस्य मोठ्या संख्येने सहभागी होत आहेत. दररोज सकाळी विविध भाषांतील एका पुस्तकाचा परिचय, दुपारी चारपर्यंत त्या पुस्तकावर विविधांगी चर्चा आणि दुपारी चारनंतर इतर साहित्यिक, सांस्कृतिक, कलाविषयक चर्चेसाठी खुले व्यासपीठ असे समूहाच्या वेळेचे सर्वसाधारण नियोजन असते. वाढदिवस, सण यांसारख्या विषयावरच्या शुभेच्छा आणि फॉरवर्डेड मेसेज यांना पुस्तकप्रेमीत थारा नाही. १४ जून, २०२० रोजी स्थापन झालेल्या या समूहाने मागील चारपेक्षा अधिक वर्षांत एकही दिवसाचा खंड न पडता सलग १५१५ पुस्तकांचा व्हॉट्सअप आणि फेसबुकसारख्या समाजमाध्यमांवर परिचय करून दिला आहे. यात दुपारच्या सत्रात करून दिलेल्या पुस्तक परिचयाचा समावेश केला तर समूहाने आजअखेर करून दिलेल्या पुस्तक परिचयाची संख्या २५००वर गेली आहे. पुस्तक परिचयाच्या बरोबरीने दर शनिवारी दुपारी होणाऱ्या विविध विषयांवरील काव्यसंध्येत समूहातील कवी मोठ्या संख्येने सहभाग नोंदवतात. ‘लेखक आपल्या घरी’ या उपक्रमांतर्गत नामवंत लेखकांच्या ऑनलाइन मुलाखती,

कथाजागर या उपक्रमात सदस्यांनी लिहिलेल्या कथांचे सादरीकरण, ठरावीक अंतराने समूह सदस्यांचे स्नेहसंमेलन यांसारखे उपक्रम समूह राबवतो. सामाजिक भान जपत समूहाने चिपळूण व कोल्हापूर येथील पूरग्रस्त लोकांना मोठ्या प्रमाणात मदत केली आहे. सर्वसामान्य वाचकांना अधिकाधिक वाचायला आणि लिहायला, व्यक्त व्हायला प्रेरित करणे हे पुस्तकप्रेमीचे सर्वात मोठे यश आहे. पुस्तकप्रेमी समूहाचे संचलन करण्यामध्ये सचिन केळकर, बिपीन बाकळे, पूनम कटारिया, श्रेया राजवाडे, केदार मारूलकर, अविनाश गडवे यांसारखी मंडळी हिरिरीने भाग घेत आली आहेत. रामदास भटकळ, अनिल मेहता यांचे आशीर्वाद आणि विश्वास पाटील, अभय सदावर्ते, अखिल मेहता, नितीन हिरवे, चंद्रशेखर टिळक, प्रकाश पिटकर, राधिका कुंटे, आश्लेषा महाजन, मोनिका गजेंद्रगडकर, मंजरी धामणकर, संदीप श्रोत्री, शुचिता नांदापूरकर-फडके, अरुण म्हात्रे, नागेश शेवाळकर यांच्यासारख्यांचा सातत्यपूर्ण सक्रिय सहभाग हे पुस्तकप्रेमीच्या यशाचे गमक आहे. पुस्तकप्रेमीचे हे यश समाजमाध्यमांचा वाचनसंस्कृती जोपासण्यासाठी, वाढविण्यासाठी कसा उपयोग करून घेता येऊ शकतो याचं एक सशक्त उदाहरण आहे.

माझ्या लहानपणी 'चांदोबा' हा आमचा पुस्तकांमधला देव होता. सुंदर-सुंदर चित्रं असलेल्या विक्रम आणि वेताळ, दुर्गेश-

नंदिनी अशा गोष्टी वाचत-वाचत आम्ही मोठे झालो. त्या कथांनी आमचं भावविश्व समृद्ध केलं. आमचं बालपण काऊ-चिऊच्या गोष्टी, गाणी ऐकत-ऐकत गेलं आहे; पण यांच्यातले किती आई-बाबा किती मुलांना ही मराठीची बाळगुटी देताहेत ही गोष्ट महत्त्वाची आहे. आपण वाचनाचे फायदे आणि महत्त्व लहान मुलांच्या मनावर सतत बिंबवत राहायला हवं. त्यांना वाचनासाठी सतत उद्युक्त करत राहायला हवं. सध्याच्या अतिवेगवान विज्ञान युगात, जाहिरात युगात बाहेरची इतकी आकर्षणे आपल्यावर आदळत असतात, तेव्हा

'दिसामाजी काहीतरी ते लिहावे...

प्रसंगी अखंडित वाचीत जावे..'

हे पूर्वीसारखे सहज होताना दिसत नाही. त्यामुळे मुलांना, तरुणांना रामदासांचे हे सांगणे आणि त्यातला मथितार्थ समजून घ्यायला हवा. जाणिवा समृद्ध करणारे, माणसाला प्रगल्भ बनवणारे, मेंदूला सजग आणि कृतिशील बनवणारे वाचन पुढच्या पिढीत कमी होणार नाही यासाठी कळत्या पिढीने प्रयत्न करायला हवेत.

सुरेश भट यांनी म्हटल्याप्रमाणे

'आमुच्या पिलापिलात

जन्मते मराठी

आमुच्या लहानग्यात

**व्यंकटेश
माडगूळकर
यांची
साहित्यसंपदा**

रांगते मराठी

आमुच्या मुलामुलीत

खेळते मराठी

आमुच्या घराघरात

वाढते मराठी'

असे घडले तर मराठी वाचकांचा टक्का घसरतोय असं म्हणायचा प्रसंगच येणार नाही.

आज नवीन पिढी वाचत नाही ही ओरड जेव्हा आपण ऐकतो तेव्हा मन विषण्ण होतेच; परंतु केवळ ही विषण्णता उराशी कवटाळून धरून उपयोग नाही तर या गोष्टीचं वस्तुनिष्ठ मनन, चिंतन आणि परीक्षण करून त्यावर काही उपाय शोधता येईल का, याचा नव्या पिढीचे जबाबदार पालक आणि एकंदर समाज म्हणून विचार झाला पाहिजे, असं माझं मत आहे.

मुलांचा वाचनाकडे असलेला ओढा आणि आवड कमी का होत आहे? खरंच, तशी ती होतेय का? होत असेल तर त्याची नेमकी कारणं काय असावीत? अशा वेळी पालकांनी काय करायला पाहिजे? की काही केलं तरी आता यापुढे मुलं वाचणारच नाहीत? अशा असंख्य प्रश्नांची वस्तुनिष्ठ चर्चा करून कौटुंबिक, सामाजिक, शालेय आणि शासकीय पातळ्यांवरून काही ठोस निर्णय घेतले गेले पाहिजेत, असं माझं मत आहे.

सर्वप्रथम आपण हे असं का होत आहे याची चर्चा करू आणि त्यानंतर यासाठी आपण नेमकं काय करायला हवं याविषयीदेखील या लेखामध्ये याचा ऊहापोह करूया..

आता आपण वाचन ही माणसाची आवड कमी होत असेल तर त्याची नेमकी कारणं कोठली असू शकतात याचा विचार करू.

१. विभक्त कुटुंबपद्धती

गेल्या तीस-चाळीस वर्षांत एकत्र कुटुंब पद्धतीचा झपाट्याने संकोच होऊ लागला असून, आई, वडील आणि त्यांची एखाद दुसरी लहान मुले इतकी कुटुंबसंख्या मर्यादित होऊ लागली असून, त्याच्या अनेक तोट्यांपैकी एक म्हणजे घरी आजी, आजोबा, काका, काकू अशी वडीलधारी माणसे मुलांना दिसत नाहीत. मुलांचा सांभाळ करता-करता नकळत गोष्टी सांगणे, वाचणे, वाचून घेणे या गोष्टी आणि संस्कारांपासून गोडी लागावी अशा वयात लहान मुले त्यापासून वंचित झाली आहेत.

२. अतिरिक्त अभ्यासाचा बोजा

आज शिशु वर्गापासूनच खेळ, गप्पा, गोष्टी अशा मनाची मशागत करणाऱ्या गोष्टी जाऊन त्या जागी मुलांवर लहान वयातच अभ्यासाचा बोजा इतका टाकला जातो की मुले त्याखाली दबून

जातात आणि अवांतर वाचन करण्याची इच्छा, शक्ती आणि संधी मुलांना उपलब्ध होत नाही.

३. वाढती समाजमाध्यमे आणि विकसित तंत्रज्ञान

गेल्या दहा वर्षांत टेलिव्हिजन, वेगवेगळे प्लॅटफॉर्मस, यूट्यूब, OTT प्लॅटफॉर्मस यावरून अखंड करमणुकीचे कार्यक्रम, ऑनलाइन खेळ आणि मोबाइल या भाऊगर्दीत लहान मुले बालसाहित्य वाचण्याच्या फंदात न पडता, यूट्यूब, किड्स चॅनेल्स, स्टोरीटेलसारख्या चकचकीत, रेडिमेड आणि दृक्श्राव्य साधनांचा वापर करतात. एकीकडे स्वस्त इन्टरनेट, जाहिरातींमुळे स्वस्त किंवा मोफत चॅनेल्स उपलब्ध असताना आणि दुसरीकडे छपाई, जाहिरात, महाग कागद, वितरणाचा अभाव यामुळे अडचणीत असलेल्या प्रकाशन व्यवसायामुळे मुलांचा साहजिक ओढा हा वाचण्यापेक्षा डोळ्यांमधून आणि कानांमधून ग्रहण करण्याकडे जास्त असतो.

४. संपत चाललेली सांस्कृतिक चळवळ

अलीकडे समाजव्यवस्था आमूलाग्र बदलत चालली आहे. शहरातदेखील विचार, संस्कृती, नाट्य, स्पर्धा, वेगवेगळ्या विषयांवरील व्याख्याने, परिसंवाद या माध्यमातून होणारी मानवी मनाची सांस्कृतिक मशागत करणारी वाचनालये, सामाजिक संस्था, मंदिरांमधून होणारी व्याख्यानसत्रे, वक्तृत्व स्पर्धा कमी होत आहेत, तिथे खेडेगावांची अवस्था अजून बिकट होत आहे. यामुळे मुलांकडून वाचन, पठण करून तयारी करून घेणे हे अभावाने आढळते.

५. सरकत्या काळामुळे सरकलेल्या असंस्कारित दोन पिढ्या

भारतात कलर टीव्ही, केबल वाहिन्या आल्यापासून मागच्या चाळीसएक वर्षांत मुलांचे वाचन कमी होऊ लागले आहे. या सरकून गेलेल्या काळात दोन पिढ्या सरकून गेल्या. त्यामुळे आता पालकांनाच वाचनाचे महत्त्व उरले नाही आणि साहजिकच त्यांच्या मुलांनी चांगले वाचावे, मुलांची वाचनाची आवड जोपासावी ही त्यांची भावना कमी झाली आहे. साहजिकच आजकालच्या मुलांनाच नाही तर पालकांनादेखील या गोष्टीचे महत्त्व उरले नाही.

नास्ति विद्यासमो बन्धुर्नास्ति विद्यासमः सुहृत् ।

नास्ति विद्यासमं वित्तं नास्ति विद्यासमं सुखम् ॥

विद्येसारखा दुसरा मित्र, बंधू, दुसरे धन आणि सुख नाही हे पालकांच्याच आडात नाही तिथे मुलांच्या पोहऱ्यात कसे यावे?

६. शासकीय पातळीवरील उदासीनता

पूर्वी गावात समृद्ध वाचनालय असणे हे गावाचे वैभव होते. सरकारी अनुदान आजदेखील मिळते. त्यावर कोट्यवधी रुपये खर्च- देखील होत असतात; परंतु त्यापैकी किती ग्रंथालये प्रत्यक्ष सुरू आहेत आणि किती कागदोपत्री चालवली जातात याची निश्चित

मोजपट्टी शासनाकडे नाही आणि असली तरी त्याकडे गांभीर्याने पाहण्याची कोणाला गरज वाटत नाही.

७. सदोष शालेय शिक्षण पद्धती

गेल्या काही वर्षात शालेय शिक्षणाचे अनेक पर्याय लोकांसमोर उपलब्ध झाले आहेत. इंग्रजी माध्यम, कॉन्व्हेंट स्कूल्स, CBSC, गुरुकुलसारखे नवनवीन पॅटर्न उदयाला येत आहेत. भरमसाठ फी आकारून नवनवीन अनुदानित आणि विनाअनुदानित शाळा- कॉलेजेसचे कारखाने निघत आहेत. आयुष्यात यशस्वी व्हायचं असेल तर मर्यादित सिलॅबसमध्ये जास्तीत जास्त मार्क्स मिळवूनच यशस्वी होता येईल हीच मोजपट्टी मुले आणि पालकांच्या मनावर बिंबवली जात आहे. साहजिकच अवांतर वाचन करणे म्हणजे वेळ फुकट घालवणे अशी सर्वसाधारण धारणा होत चाललेली आपण आज पाहतो. अवांतर वाचन त्यामुळे कमी होऊ लागले आहे.

मुलांमध्ये वाचन कमी होण्याची ही काही वानगीदाखल उदाहरणे म्हणून आपण याकडे पाहू शकतो. थोडा अभ्यास केला तर अजूनदेखील काही कारणे आपल्याला किंवा या क्षेत्रातील अधिकारी अभ्यासकांना सापडतील. आता प्रश्न उरतो तो या साऱ्यावर मात करून परत एकदा मुलांमध्ये वाचनातून घडणाऱ्या

चांगल्या संस्कारांचा वारसा परत कसा निर्माण करता येईल, आपल्या देदीप्यमान सामाजिक, स्वातंत्र्य चळवळ, विज्ञान, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, शास्त्रीय आणि साहित्यिक क्षेत्रातील व्यक्ती, घटना, संदर्भ, पराक्रम आणि कार्य यांचा अभ्यास आणि संस्कार मुलांच्या मनावर वाचनाच्या आणि अभ्यासाच्या माध्यमातून करताना त्यापासून स्फूर्ती घेऊन नवीन पराक्रमी पिढी कशी निर्माण करता येईल हा असायला हवा. यासाठी आपल्याला काही खालील मुद्द्यांवर विचार करावा लागेल.

१. शालेय अभ्यासक्रमांमध्ये काही बदल करावे लागतील. २०२३ पासून लागू झालेल्या नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये याचा थोडा विचार केला गेला आहे; परंतु मुलांना शाळाबाह्य वाचन सवय लागावी यासाठी रॅपिड रीडरसारखे उपक्रम राबवून काही मार्क्स यासाठी निर्धारित करावे लागतील.
२. शाळांमधून वर्षातून चार वेळा निबंध, वक्तृत्व, वादविवाद अशा स्पर्धा आयोजित करून, एखादा विषय निवडून त्यावर ही स्पर्धा बेतलेली असावी. जिल्हा स्तरावर अशा विजेत्या विद्यार्थ्यांमध्ये स्पर्धा घेऊन अंतिम विजेते निवडून भरघोस बक्षिसे देण्यात यावीत.

**द. मा.
मिरासदार
यांची
साहित्यसंपदा**

ebook available

३. सध्याचे युग हे तंत्रज्ञान आणि इन्टरनेटचे आहे हे वास्तव स्वीकारून त्यानुसार आभासी कार्यक्रमांची शाळावार निर्मिती करून कथा, एकांकिका, नाटिका यांच्या अभिवाचनाचे कार्यक्रम निर्माण करून यामध्ये विद्यार्थ्यांचा सहभाग वाढवावा.
४. एक-एक लेखक निवडून विद्यार्थ्यांना त्या लेखकाच्या एका साहित्यकृतीवर अभ्यास करून व्यक्त होता यावे अशा स्पर्धा आयोजित कराव्यात.
५. लहान मुलांचे वाढदिवस हे आजकाल खूप मोठ्या प्रमाणावर साजरे केले जातात. पालक खूप खर्च करतातच; परंतु आलेले पाहुणे देखील महागड्या भेटवस्तू देतात. याऐवजी मुलांचे वय लक्षात घेऊन त्याला गोडी वाटेल अशा विषयांवरील पुस्तकांचा सेट भेट म्हणून द्यावा.

असे अनेक उपाय आपण एक सजग पालक आणि नागरिक म्हणून अमलात आणले तर परिस्थिती निश्चित बदलू शकते.

आता या लेखाच्या शेवटी परत एकदा जी गौष्ट सिद्ध झाली आहे त्याबद्दल थोडी चर्चा करून थांबतो. कोरोना काळात लोक घरांमध्ये बंदिस्त झाले होतेच; परंतु लोकांमध्येच नव्हे तर आपल्या नातेवाइकांनासुद्धा भेटणे-बोलणे अवघड झाले होते. माणसाची एक महत्त्वाची गरज, संवाद, त्याला माणूस पारखा झाला होता. माणसाला अभिव्यक्तीचे साधन हवे होते. आपत्तीदेखील कधी-कधी इष्टापत्ती ठरते म्हणतात, त्यानुसार आम्ही सुरवातीला माझ्या नेतृत्वाखाली 'पुस्तकप्रेमी' हा उपक्रम सुरू केला. एक आठवडा एका सदस्याने त्याच्या आवडीच्या कोणत्याही साहित्यकृतीचा परिचय करून द्यायचा आणि त्यावर बाकीच्या सदस्यांनी दुपारी

चारपर्यंत चर्चा, मतप्रदर्शन करायचे. त्यानंतर मग स्वतःच्या रचना, साहित्य, कविता, ललित लेख, प्रवास वर्णने, दुर्मीळ फोटो आणि त्याबद्दलची माहिती अशा विविध साहित्यकृती सादर करायच्या. काव्यसंध्या, चित्र काव्य, लेखक आपल्या भेटीला, लघुकथालेखन असे अनेक उपक्रम या प्लॅटफॉर्मवरून सुरू केले. अत्यंत काटेकोर नियम, असंबद्ध मेसेजेसवर बंदी असल्यामुळे केवळ साहित्यकृती आणि परिचय यामुळे बघता-बघता खूप चांगले लेखक, कवी, ललित लेखक, भटके बॅगपॅकर्स, प्रकाशक आणि अनुवादक या उपक्रमांत सदस्य होऊन सहभागी झालेच; परंतु यामध्ये तरुण सदस्यांची संख्या लक्षणीय होत गेली. व्हॉट्सअप ग्रुपनंतर फेसबुक पेज सुरू केल्यावर तर हजारांच्या संख्येने या अभियानाशी लोक जोडले गेले. या सर्व लोकांच्या कमेन्ट्स वाचल्या तर 'पुस्तकप्रेमी' चळवळीचे घवघवीत यश सहज अधोरेखित होते.

विद्या म्हणजे केवळ पुस्तकी अभ्यास नाही, तर विविध विषयांवरील पुस्तकांच्या वाचनाने शैक्षणिक विद्वत्तेसोबत आपले अनुभव- विश्वदेखील समृद्ध होते, हा संदेश आमच्या उपक्रमाने समाजाला निश्चित दिला आहे आणि

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, शास्त्रं तस्य करोति किं।

लोचनाभ्याम विहीनस्य, दर्पणः किं करिष्यति॥

या न्यायानुसार ज्याला स्वतःची बुद्धी नाही त्याला ते शास्त्र काय करील आणि ज्याला डोळे नाहीत त्याला आरसा काय करील? हे समाजाच्या मनावर ठसवताना 'पुस्तकप्रेमी' उपक्रमाने एक दिशा निश्चित दाखवली आहे. आज वाचनसंस्कृतीचा न्हास होत आहे अशी केवळ ओरड करणाऱ्या लोकांना मार्गदेखील दाखवताना एक राजमार्ग प्रशस्त केला आहे.

अपंग असूनही अजिंक्य जवान...

सर्वसामान्यांना देतात जगण्याचं भान

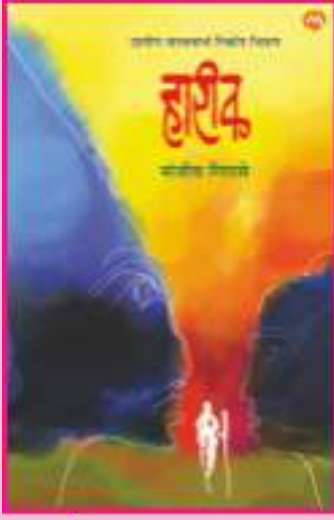
अथक

स्वाती चांदोरकर

किंमत : ₹ २३०

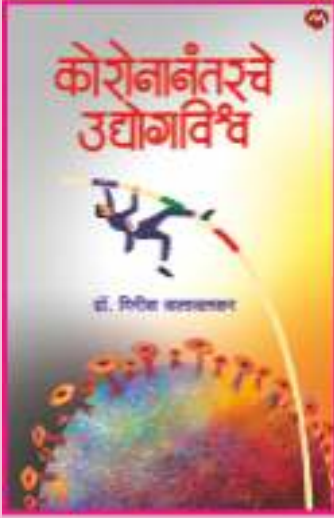

हारीक सांगतं
सांगड असावी तत्व आणि पैशांची
नसावी हाव स्वसुखाची...

हारीक

संजीव गिरासे
किंमत : ₹ २५०

अनेकविध उद्योगवाटांचा माग काढत
नव्या संधीची वाट दाखवणारं
मार्गदर्शक पुस्तक...

कोरोनानंतरचे उद्योगविश्व

डॉ. गिरीश वालावलकर
किंमत : ₹ ३२०

ग्रामीण जीवनातल्या दैनंदिन घटनांमधून
व्यक्ती आणि वल्लींच्या भावछटा
मांडणाऱ्या दर्जेदार कथा

मोहुरतेला चंद्र

बाबाराव मुसळे
किंमत : ₹ ३५०

मराठी माणसाचे मराठी माणसास पत्र

प्रसन्न करंदीकर

नमस्कार मंडळी,

रामराम लिहिणार होतो, पण संघवाला आहे असा पहिल्याच वाक्याला शिक्का बसायची भीती वाटली म्हणून नुसताच नमस्कार केला. आधीच मराठी वाचणारे कमी, त्यात पहिल्या वाक्यालाच सुजाण वाचकांनी पान उलटले तर पत्राचे वाचक आणखीनच कमी होतील, नाही का? त्यामुळे प्रयत्न आहे की सर्वांना समान वागणूक द्यावी. म्हणजे खुश झाले तरी सर्व होतील, किंवा दुःखी झाले तरीही सर्वांना समान करावे हा या पत्रामागील शुद्ध हेतू.

तर पत्र लिहिण्यास कारण की, 'कोण म्हणतो मराठी वाचक कमी झालेत?' अशा आशयाचा मराठी प्रांती एक दिवाळी अंक निघतो आहे. प्रकाशन संस्थेचे धाडस असे की हे मत त्यांनी मराठी माणसालाच विचारले आहे. खरेतर हल्ली कुठल्याही हगल्यामुतल्या कारणाने 'ऑफेंड' होणाऱ्या आमच्यासारख्या सोज्वळ शुचिर्भूत सहनशील विचारवंत जातिवंत समाजाला हा असा प्रश्न विचारणेच चूक! नव्हे चूकच!

अशी हिम्मत होतेच कशी?

कोण म्हणतो मराठी वाचक कमी झालेत?

कुणाची हिम्मत होते असे विचारण्याची?

मुळात अशी हिम्मत होतेच कशी?

थांबा, आत्ताच्या आत्ता 'सोशल मीडिया' वर या विषयासंबंधी एक जळजळीत 'पोस्ट' करणे देशहितासाठी आत्यंतिक गरजेचे आहे. त्यावर 'रीलां'वर 'रीला' करायला पाहिजेत, 'फ्टोन्यां'वर 'फ्टोन्या' सोडायला पाहिजेत. करोडो मराठी लोकांचे याने 'स्टेटस' बदलले पाहिजे.

'प्रश्नकर्त्यांचे डोके ठिकाणावर आहे का?' असे केवळ अग्रलेख लिहून आजच्या काळात भागणार नाही. त्यांची सोशल मीडियावर पुरती नाचक्की करून त्याला जाहीर माफी मागायला लावायला हवी. त्यांचे पुतळे जाळायला हवेत. मोर्चे काढायला हवेत. तरीही तो बधला नाही तर थेट जाळपोळ करण्याचा, ठोकून काढण्याचा इशाराही देऊन ठेवायला हवा.

थोडक्यात प्रश्नाचे उत्तर देणे बाजूलाच, प्रश्न विचारलाच कसा जातो या विषयांवरून पुढील काही दिवस तरी वातावरण तापत ठेवण्यात यावे ही विनंती. त्यासाठी राजकीय पुढाऱ्यांना आवर्जून वृत्तवाहिन्यांवरिल चर्चेत बोलवावे. उत्तर त्यांच्याकडेही नसल्याने ते या भांडणात हमखास कामी येतील. काही ज्येष्ठ पत्रकार व विचारवंतांनाही बोलवावे. त्यांची अभ्यासपूर्ण मते ऐकून

आपला सर्वांचाच 'इन्टलेक्चुअल' बौद्धिक कंड शमवून घ्यावा. प्रश्नाचे तात्त्विक उत्तर मिळेलही कदाचित पण चर्चेअंती ते काय ते व्यावहारिक 'इंप्लिमेंटेबल सोल्यूशन' मिळणार नाही, तरी त्याची अपेक्षा ठेवू नये.

हे सारे ढवळून निघालेले सांस्कृतिक, राजकीय, सामाजिक, जातीय स्तरावरील प्रकरण नवीन विषय सापडेपर्यंत असेच प्रक्षोभत राहिल याची कृपया काळजी घ्यावी. नवीन काही मिळताच आपण शांत राहावे, वृत्त संस्था तो नवा विषय उचलून धरताच हा मागे पडलेला अनुत्तरित प्रश्न आपण आपल्या गाठोड्यात बांधून घेऊन थकल्या पावलांनी तिन्हीसांजेला माघारी यावे. गाठोडे कोनाड्यात ठेवून दुपारची उरलेली कोरडी अर्धी भाकरी खावी. यंदा पाऊस उत्तम झाला आहे, त्यामुळे पोटभर पाणी प्यावे. दोन क्षण सर्व गोंगाटातून दूर शांतपणे भितीला पाठ टेकून बसावे. दोन दीर्घ श्वास घ्यावेत. उच्छ्वासासोबत निघणाऱ्या उष्ण हवेसोबत आपल्या आतील जळजळ विरून जाऊ द्यावी. 'कुठल्या कारणाने होत होती ती?' याचा शोध घेण्याच्या फंदात पडू नये, कदाचित हाती काहीच लागणार नाही. किंवा खरं कारण समजलं तर एवढा वेळ आपण ज्या कारणाला साप समजून धोपटत बसलो होतो त्या तुटल्या सुंभाची जाणीव होईल आणि वृथा खर्च झालेल्या वेळेची, श्रमाची, पैशांची जाणीव अधिक अस्वस्थ करेल आपल्याला, नाही का?

त्यापेक्षा नकोच ते!

आपण आपले अज्ञानात सुखी राहावे आणि चिंती असू द्यावे समाधान!

मग अचानक आपली नजर कोनाड्यात पडलेल्या त्या मळकट गाठोड्याकडे जाईल. अगदीच सहज. खरं तर अनवधानाने. मग थोडेसे आठवेल की यात काहीतरी महत्त्वाचे आणले होते खरे.

थोड्याश्या औत्सुक्याने, काहिशा अनिच्छेने, किंचितशा श्रमाने आपण थोडे अवसान आणून उटू. ते गाठोडे घेऊन येऊ आणि कंदिलाच्या मिणमिणत्या प्रकाशात त्यांची एकएक गाठ हळूहळू सोडवत जाऊ. एकेका सुटत्या गाठीसोबत उलगडत जाईल विसरलेल्या आठवणींची एकएक घडी. ते जुने फोटो बघताना एकएक चेहरा बघून होतं नाही का? चेहरा ओळखीचा वाटतो, पण नाव-गाव आठवत नाही. पण आपण त्यांना विसरलो हे मान्यही करवत नाही; त्यामुळे हट्टाने आपण 'हे ते रे ते आपले' करत उगाच डोळे गच्च मिटून मेंदूला नसलेल्या स्मृतींच्या गाठी तोडण्याचे कष्ट देतो त्याप्रमाणे. अखेरची गाठ सुटेल तेव्हा मात्र पुरता भ्रमनिरास होईल. कारण मूळचा न सुटलेला प्रश्न निरागस चेहऱ्याने आ वासून आपल्याकडे आशाळभूतपणे बघत असेल. त्याच्या निष्पाप डोळ्यांकडे आणि धुळमाखल्या गालांकडे आपल्याला दुर्लक्ष करता येणार नाही. आपण मराठी म्हणून निबर झालो आहोत खरे. काहीसे निर्लज्जही. आणि बरेचसे 'आता हे असंच होणोर' या अत्यंत व्यवहारी उत्तराला सरावलेले सुद्धा.

मात्र एवढे असूनही आपल्याला तिथून उठून जाता येणार नाही. दुसरे काही सुचणारही नाही. उत्तरही देता येणार नाही. जाणवेल ती केवळ कदाचित हतबलता. नाही, त्या प्रश्नामुळे आलेली नव्हे, त्याची अद्याप व्याप्ती, खोली कुठे कळली आहे आपल्याला? उत्तरांमुळे तर नव्हेच नव्हे; कारण ते नाहीच आपल्याकडे. त्या निरागस डोळ्यांच्या प्रश्नाला बगल देऊन, चेष्टेवारी नेऊन, किंवा त्याचे अनर्थ काढून किंवा इतर आपल्या मूळ समस्येपासून सतत पळ काढण्याच्या मराठी पांढरपेशी सवयीने सर्व प्रयत्न करून झाल्यानंतरही तो प्रश्न बिचारा तसाच बसून आहे, अजून उत्तराच्या भुकेमुळे कासावीस झाल्या लेकराच्या भाबडेपणाने आपल्या प्रतिसादाची वाट बघतोय, हे वास्तव आपल्याला अस्वस्थ करेल. तेव्हा आपल्याला तिथून हलताही येणार नाही. आणि मग त्याच्या आर्त आवाजात तो प्रश्न आपल्या रिकाम्या घरात घुमेल तेव्हा मात्र आपले, बाहेरच्या जगातील काही दिसू नये म्हणून जपून लावलेले सगळे पडदे हलतील, काही फाटतील. त्यातील उपरोध आपल्या अंगावर येईल आणि तो प्रश्न कानठळ्या मारत आपल्या कानात ओरडेल -

'कोण म्हणतो मराठी वाचक कमी झालेत?'

कोण म्हणतो?

खरं तर कशाला कुणी काही म्हणायला हवं? नाही का? आहे ते ढळढळीत दिसतच आहे नव्हे?

आपल्याकडे हल्ली ही नवी रीत सुरू झालीय. जुन्याने जुन्यासारखं राहावं अशी. म्हणजे जुन्याची इच्छाच असेल तशी तर हरकत नाही, पण तो सोडून इतरांचीच जास्त इच्छा असते त्याने तसं असण्याची. म्हणजे खरंतर त्याचं तसं (जुनं) असणं हे काही त्यांच्या हौसेमुळे असतं असं नाही. अनेकदा ते आर्थिक अडचणीमुळेही असतं, नाही का? म्हणजे शहरात राहणाऱ्या प्रत्येकाला वाटतं की गावातलं घर उतरत्या छपराचं असावं, जमीन मातीचीच शेणाने सारवलेली असावी, अंगणात पेवर ब्लॉक असू नयेत, मागे गाईगुरांचा गोठा असावा वगैरे वगैरे. आता यातल्या प्रत्येक गोष्टीचा वर्षभराचा 'मेंटेनन्स' पाहता आर्थिक आणि मनुष्यबलांच्या भाषेत हिशेब लावायला त्या शहरी माणसाकडे वेळ, ज्ञान आणि संवेदना तिन्ही नसल्याने तो तरी बिचारा कुटून काय सुचवणार? त्यामुळे गावाने, खेड्याने पर्यायाने तिथल्या माणसानेही दृश्यात्मक (व्हिज्युअल) साधेपणात (पक्षी गरिबीत) राहावे ही शहरी माणसाच्या 'नोस्टाल्जिया' नामक एका अडचणीच्या भावनेची आत्यंतिक तळमळीची गरज असते.

आता खरे तर असा प्रश्न पडेल की पत्र भाषेसंबंधी आहे तर हे शहर विरुद्ध खेडे असा नवाच वाद निर्माण करण्याचा कुटिल डाव का होतोय इथे?

खरंय!

प्रश्न भाषेचा आहे.

भाषेचा प्रश्न लोक ओढून-ताणून कुठेही जोडतात सोयीस्करपणे, नाही का?

हाच प्रश्न मला ते राजीव गांधींची हत्या करणाऱ्या लिट्टे नावाच्या संस्थेबद्दल आणि त्यांचा नेता प्रभाकरनबदल पडला होता. त्यामागील आंतरराष्ट्रीय राजकारण वगैरे वगैरे अभ्यासकीय बाबी सोडून देऊ. पण त्याला आजही असलेला हक्काचा तमिळ जनाधार पाहता अचंबित व्हायला होतं की केवळ भाषेवरून पेटलेला हा लढा एका एवढ्या मोठ्या खंडप्राय देशाच्या सेक्युलर पंतप्रधानांसहित हजारो सामान्य लोकांचे जीव घेऊन थांबला. खरंतर अजूनही आतून धुमसतोच आहे. याचं कारण काय?

भाषाभिमान वगैरे सगळं ठीक आहे. पण भाषेचा प्रश्न एवढा अतिरेकी स्तरावर जाऊन जग का हलवतोय? पर्यायाने तिथल्या लोकांचं सामाजिक आणि राजकीय जीवन का तो बदलतोय? पर्यायाने आर्य विरुद्ध द्रविड वादाचे नवे पदर का तयार करतोय? तिथल्या लोकांशी बोलल्यावर लक्षात आलं की आपण मूर्ख होतो. चुकीचा प्रश्न विचारात होतो. म्हणजे आपलं प्रश्नाचं आकलनच मुळी चुकलं होतं. कारण आपण तमिळ भाषा समजून भुई बडवत होतो. प्रश्न भाषेचा नव्हताच मुळी.

प्रश्न होता संस्कृतीचा.

तमिळ संस्कृतीचा!

म्हणजेच इथेही प्रश्न केवळ मराठी भाषेचा नाही.

केवळ मराठी वाचकांचा नाही.

मराठी साहित्याचा नाही!

मराठी संस्कृतीचा आहे.

मराठीपणाचा आहे.

मराठी असण्याचा आहे!

तमिळ असण्यावरून तिथे युद्धाला जनाधार मिळण्यावढे स्वतःला मनाने 'तमिळ' मानणारे लोक त्या प्रांती आहेत. युद्ध राहू घा.

अर्धाच प्रश्न घेऊ आपल्या सोयीने. मनाने 'मराठी' आहोत का? जन्माने आहोत नक्की! रेशन कार्ड आणि ७/१२ किंवा प्रॉपर्टी अॅग्रीमेंटची सोय आपल्या जन्मदात्याने लावली असल्याने शासकीय नोंदीप्रमाणे आपण महाराष्ट्रातले १० कोटी लोक 'जन्माने' मराठी आहोत खरे, प्रश्न असा आहे 'मनाने' आहोत का?

कारण सोपं आहे, मराठी मने असतील तर मराठी शरीरे असतील. मराठी शरीरे असतील तर मराठी संघटना होतील. ते सर्व मराठी असतील तर ते मराठीत आचारविचार, व्यवहार करतील. हे एवढं सगळं मराठीत होईल तेव्हा आपसूक त्यातले काही ५ टक्के वगैरे मराठी वाचतील, मग आपण हक्काने म्हणू - कोण म्हणतं मराठी वाचक कमी झालेत?

मी तरी नाही म्हणत. एवढी प्रकाशनं चालू आहेत, हजारो लेखक रोज काही ना काही प्रकाशित करतायत म्हणजे कुणी ना कुणी तर वाचत असेलच ना? पण ठामपणे हो किंवा नाही असे

शंकर पाटील यांची साहित्यसंपदा

इक्षु
शंकर पाटील

कथा
शंकर पाटील

शक्ति
शंकर पाटील

टारफुला
शंकर पाटील

सर्पच
शंकर पाटील

मराठी वीर
शंकर पाटील

धिंड
शंकर पाटील

ebook available

उत्तर देता येत नाही; कारण हाती काही महाराष्ट्रव्यापी आकडे नाहीत ना!

पण एवढं मात्र खरं की उतरती कळा लागली आहे. एके काळी तळपणाच्या सूर्याचा प्रवास अस्ताला जातो आहे खरा. म्हणजे अद्याप डोक्यावर ऊन तर आहे, उजेड पुरेसा आहे. पण सावल्या लांबत जातायत त्यांची चिंता करण्यासारखी आहे.

महाराष्ट्राचा नेमका अंदाज लागत नाही. कारण बहुधा तिथपर्यंत कुणी पोहोचलाच नाही बहुतेक.

ते बाहुबलीने जेव्हा फक्त भारतातच १००० कोटी कमावले होते तेव्हा हिन्दी सिनेमा दिग्गजांचे आणि विश्लेषकांचे डोळे फिरले होते नाही का? कारण तोपर्यंत ते जगभरचा गल्ला जमवून ३०० कोटीचा 'सुपरहिट' करण्याची गणितं मांडायचे. कारण त्यांच्या लेखी भारतात तुम्ही शंभर कोटी, दोनशे कोटी कराल, मग 'मिडलईस्ट' आणि 'ओव्हरसीज मार्केट' तुम्हाला उरलेले करून देईल वगैरे वगैरे गोष्टी हमखास 'फॉर्म्युला' म्हणून भले भले तज्ज्ञ मांडायचे. जेव्हा बाहुबलीचे आकडे आले तेव्हा कुणालाच सुचलं नाही हा सिनेमा आपल्याच देशात एवढा कसा काय चालला? त्यातही 'डबिंग' करून आलेल्या सिनेमाने एवढे पैसे कसे काय कमावले? कुणालाही त्याचा अर्थ कळला नाही; कारण जमिनीवरच्या प्रेक्षकांची आवडनिवड टॉवरमध्ये बसून परस्पर कुणीतरी गृहीत धरत होते.

आज आपल्याकडे यापेक्षा वेगळं काय होतंय? अगदी सरासि ऐकायला येणारं वाक्य -

'मुंबई-पुण्याबाहेर लोक मराठी वाचत नाहीत फार.'

हे कोण म्हणतय? हेही मुंबई-पुण्यात बसूनच ठरवायचं म्हटल्यावर कसं होणार? आता बालवाडीपासून म्हणजे सध्याच्या मराठीत 'नर्सरी, केजी' पासून आंगलाळलेल्या (म्हणजे इंग्लिश मीडियमच्या) शाळा सर्वाधिक कुठेत? मुलांशी हट्टाने, 'क्रीश, तुला ते त्या वेडनेसडेला यल्लो यल्लो ड्रिंक हवं होतं ना?' असे बोलणारे मम्मी, पप्पा, पक्षी मॉम-डॅड कुठे आहेत?

(आता आमच्या येथे श्रीकृपेकरून चिरंजीवांचे नाव श्रीकृष्ण, गेलाबाजार कृष्ण असल्याचे गैरसमज करून घेऊ नयेत. ते KRISH असेच जन्मदाखल्यावर आहे याची कृपया नोंद घ्यावी.)

मुद्दा असा की मराठी कुणीही का वाचावी?

म्हणजे मरायचीच असेल तर मराठीस मारलेलेच बरे! त्यासाठी अनुल्लेखाने मारण्याचा एक खुनशी प्रकार मायमराठीच्या साहित्यविश्वात नवा नाही. जो गेली अनेक दशके आपण सर्वच जण करीत आलो, तेच इथेही करू. म्हणजे करूच!

कशाला उगाच ते अंक, कशाला उगाच ते मंच. कशाची ती संमेलने, कशाचे ते सोहळे.

एके काळी आपण मुकट्यापायी मुकुट दवडले होते. सध्या मुकुट जिकण्याकरता मुकटे तर केव्हाच गेले, नेसूचे लंगोट उरले आहेत. त्यालाही आपण मिरवतो आहोत आमची परंपरा म्हणून वर्षातले चार दिवस सणावाराला..

कशाला कुणी मराठी वाचावे?

जिथे मराठी मालिकांची, सिनेमाची स्क्रिप्ट हीच इंग्रजीतून लिहिली जात असेल तिथे काय उरले? केवळ दूरदर्शनवरच्या मालिकेत झगमगत्या साड्यांचा दिग्गवातून अस्सल मराठीपण उभे राहते असे वाटत असेल तर तो भ्रम आहे तुमचा! साड्या आता समारंभातच उरल्या आहेत तशाही, मात्र त्या साडीत मराठीपण कितीसे शिल्लक आहे?

केवळ गणपतीस ढोल-ताशे बडवले, कपाळावर चंद्रकोर रेखून म्हणजे मराठीपण जपले असे वाटत असेल तर तो भ्रम आहे तुमचा! कारण त्याच पथकामागून उरलेले तीनशे चौसष्ठ दिवस घुमत असतो ऊर चेपवणारा किल्ल्यांच्या बुरुजाएवढा डिजे आणि तोच गणपतीचा ढोलवाला नाचत असतो त्यासमोर.

गावठी, अशुद्ध, म्हणून महाराष्ट्राच्या कोपऱ्यातून आलेल्या कित्येक बोलींना जेव्हा पुणेरी प्राज्ञ प्रमाण लोकांनी झिडकारले तेव्हाच सुरू झाली होती घरघर भाषेच्या इंजिनाचे वंगण संपत आल्याची. म्हणजे प्रमाण नाही म्हणून पुण्यात आम्ही अडाणी, आणि मुंबईच्या इंग्रजीच्या वळणाला बिथरलेले मराठी तसेही सगळेच अडाणी. अशा वेळी तोंडचे आणि डोळ्यांचे पाणी पुसून जेव्हा तो असहाय्य पण अस्सल मराठी माणूस आपल्या जन्मजात मराठीचे तुकडे मोडून तिला तुमच्या वळणाचे देखलेपण आणत असेल तेव्हा खाली पडलेले त्याच्या अंतरात्म्याचे तुकडे सोबत घेऊन जात असतील त्यांचे हरवत चाललेले मराठीपण. मोठ्या शहरात जेव्हा तो माणूस काही वर्षांनी स्थिरावलेला असेल तेव्हा त्यांच्या भरजरी कपड्यांना झूल आलेली असेल खात्यात पडणाऱ्या महिन्याच्या कामाईवर वाढलेल्या शून्याची, त्या सोबत आलेल्या सफाईदार प्रमाण अथवा आंगलाळ भाषेच्या थरांची आणि सोबत आत-आत खोल मरत चाललेल्या त्यांच्या अस्सल मराठीपणाची.

त्यांचे मराठीपण पुसून जात-जात 'महाराष्ट्रीयन' ही एक नवी ओळख तो परिधान करून नव्या जगाला सांगेल. इतर भाषिक लोकांमध्ये मिसळून त्यांच्या व्हर्न्याक्युलर अॅक्सेंटची थट्टा उडवत तो सूड पूर्ण करेल एके काळी त्याने अनुभवलेल्या अपमानाचा.

कशाला कोण मराठी वाचेल?

अभिमान वाटतो आज जेव्हा पंजाबी गाणी हिन्दी सिनेमात ९५ टक्के जनतेला एकही शब्द कळत नसताना ठणकावून वाजवली जातात तेव्हा ती एक छोट्याश्या राज्याची अस्सल भारतीय भाषा आहे याचा अभिमान वाटतो. जेव्हा उर्दू शेरेशायरी, मुशायरे, गझलांचे, कवितांचे कार्यक्रम आजही हक्काने तरुण मुलांचा इरशाद एखाद्या तलम रेशमी शालीसारखा घेऊन उर्दू मिरवते तेव्हा अभिमान वाटतो की राज्यांच्या, जातिधर्माच्या सीमा ओलांडून आलेली ती एक भारतीय भाषा आहे याचा. कन्नड लोकांनी मेट्रोला धमकावलं हिंदीत उद्घोषणा चालू देणार नाही. त्यातली मयुरी सोडून देऊ, पण जाज्वल्य भाषाभिमान पाहून अभिमान वाटतो. पूर्वी नजर चुकवत आपल्याकडच्या गावाच्या

प्रथापरंपरेचा अंधश्रद्धा म्हणून उल्लेख टाळणारे कन्नड लोक आता गेल्या वर्षी आलेल्या 'कांतारा' चित्रपटानंतर आनंदाने आमच्या गावात कोला होतो ते जेव्हा सांगतात तेव्हा त्यांच्या कन्नड संस्कृतीवरील प्रेमाचा हेवा वाटतो.

हे आतून येतं. यावं लागतं. त्यांची नाळ कुठेतरी जोडलेली असावी लागते. अडचण आहे आमची नावही आता मराठी नाही उरलीत. काहीतरी विचित्र पाश्चात्य आविर्भावात आपण सगळे हरवून जात आहोत. आपले मराठीपण, तोडून टाकत आहोत, एकेक धागे आपल्या आदिम अदृश्य नात्यांचे आधुनिकतेच्या ओढीने, इंग्रजीच्या औत्सुक्याने, पुरोगामित्वाच्या प्रेरणेने, किंवा सनातनी, अंधश्रद्धाळू ठरण्याच्या भीतीने देखील. कारणे काहीही असोत, पण त्या प्रत्येक कारणासोबत आपण उसवत चाललो आहोत मराठीपणाच्या एका जुन्या पण उबदार गोधडीचे टाके आपल्याच हाताने. आता आपल्याला हवे आहे केवळ तिचे कापड आतील अस्तरांशिवाय. कारण आता आपल्याला सजवायचे आहेत केवळ 'लिव्हिंग रूम' मधल्या 'काउच'वरल्या उश्यांना त्या गोधडीच्या कापडाचे अग्रे शिवायचे आहेत. त्याचे शेकडो वर्षांच्या तुकड्यातुकड्यांनी जोडून तयार झालेले 'व्हिज्युअल अॅस्थेटिक्स' आपल्याला जास्त छान वाटायला लागलेत नाही का? उबेसाठी गोधडीची काय गरज? चांगलं जाडजूड ब्लॅकॅट आणलंय की आता.

मूर्खपणाचा कळस आहे की आपणच आपल्या अज्ञानाचा वाभाडे सन्मानाने मिरवतो आभूषणे समजून. आपल्या भाषेच्या अत्यंत टोकाच्या दुर्लक्षातून निर्माण झालेल्या शब्दवैगुण्याने आपण मारत निघालोय एक-एक शब्द अनुल्लेखानेच.

उदाहरणच घ्यायचे झाले तर खालील शब्दांना मराठी आज कुणी वापरतो का पाहा.

प्रॉब्लेम	स्कूल	वीकएंड
मीटिंग	बोटल	फ्रेंड्स
अक्चुअली	ओबव्हिअसली	सीरिअसली
डेफिनेटली	गेस्स	व्हॉटेव्हर
डिक्लेअर	अनाऊन्स	लेट
ब्रेकअप	मचोर	एंगेजमेंट
ब्रेकफास्ट - लंच - डिनर		

तुमच्या एफएमच्या फेक इंग्रजी अॅक्सेंटमधल्या जाहिराती ऐकल्या की कानाला वाटते की हे इंग्रजी असे युरोपात तरी कुणी बोलत असेल काय? इंग्रजीही मान खाली घालेल अशी इंग्रजी जर आपण हाय-फाय समजून स्वीकारत असू तर माझी मराठी बोलायला मी कुणाला शोधू?

वर दिलेली उदाहरणे सिनेमाची जास्त आहेत. कारण दुर्दैवाने समाजाची अभिरुची, प्रतिष्ठा, प्रसिद्धी, यश आणि आदर्शांचे

डॉ. एस. एल. भैरप्पा यांची साहित्यसंपदा

eBook available

मापदंडच जिथे केवळ आणि केवळ चित्रपट उरले असतील तर इतरांची तक्रार कशाबद्दल? म्हणजे पाहा, सिनेमातील (पक्षी OTT किंवा YouTube) गाणी अश्लील होत चालली म्हणजे समाजाचा स्तर घसरला, सिनेमाने खूप पैसे कमावले म्हणजे समाजाचे कलाकारांवर खूप प्रेम आहे, महोत्सवात सिनेमे गाजले, पुरस्कार मिळाले म्हणजे समाज म्हणून आपली अभिरुची वाढली हेच निष्कर्ष निघणार असतील तर मग साहित्य, लोककला, नाटके, स्थानिक नृत्यकला, चित्रकला, मूर्तिकला या हव्यातच कशाला?

आता एक वेगळी वैचारिक गंमत पाहा हा!

कपड्यांवरून कुणी बोलले, की लगेच आपले आधुनिक उत्तर तयार - कपड्यांवरून आपली संस्कृती ठरत नाही!

जेवणात पंजाबी, दक्षिणी किंवा चिनी खाद्यपदार्थांवर कुणी बोलले की - खाण्यावरून संस्कृती ठरत नाही!

कलेवरून चर्चा होताच - कलेला या सर्व वादांच्या बाहेर ठेवा.

शिक्षण - ते तर इंग्रजीतच हवे, नाहीतर आम्ही जगाच्या स्पर्धेत मागे नाही का पडणार?

मनोरंजन - जे उत्तम असेल त्याला मरण नाही, लोकांना जे जे आवडेल ते ते बघणार. म्हणजे पुन्हा आपल्या स्थानिक कलांचे मरण आलेच की त्यात.

भाषा - अखेर आपल्याला जे सांगायचंय ते समोरच्याला कळलं की विषय संपला. भाषेवर काही अवलंबून नसतं.

रूढी परंपरा - तसल्या सनातनी गोष्टी बोलू नयेत, आपण पुरोगामी राज्य आहोत.

आता मला सांगा, आपल्या संस्कृतीतून अन्न वजा जाता, वेशभूषा बदलली, स्थानिक खेळ संपले, रंगसंगती निघून गेली, कला थांबल्या, संगीत बाजूला पडले, ही सगळी अंगं बाजूला केली तर मराठी संस्कृती म्हणून आपल्याकडे आपले म्हणून उरले काय? उरतो केवळ एक अर्चबित चेहरा जो देशोदेशीच्या संस्कृतीच्या खुणा बघून चुकचुकत राहतो!

म्हणजे माणूस म्हणून आम्हाला आमच्या मराठीपणात मागासलेपणच दिसणार असेल तर तो भार साहित्याने तरी का घ्यावा? आणि तो वाचकांवर का लादावा?

त्यामुळे व्यर्थ आहेत चर्चा मराठी वाचक कामी झालेत याच्या. खरे तर हा प्रश्नच गौण आहे.

कारण आधी स्वतः मराठी चालीरीती परंपरा मिरवणारे लोक हवेत.

म्हणजे ते मराठीत शिकतील.

मराठीत व्यवहार करतील.

मुळात एकमेकांशी आपापल्या अठरापगड जातींना आणि चांदा ते बांदा पसरलेल्या दर दहा मैलांवर बदलत जाणाऱ्या भाषेच्या सर्व बोली हसतखेळत एकमेकांशी संवाद साधतील, तेव्हा निर्माण होईल शक्यता मराठी मने घडण्याची नव्याने. नव्या मुलांसाठी. पुढील पिढीसाठी हे व्हायला हवं. नाहीतर आपण करंटे ठरू.

सध्या मराठी वाचणारे सरासरी ३५ ते ५५ वयोगटातील आहेत. थोडक्यात जे पूर्वी कधीतरी मराठी माध्यमात शिकले होते ती पिढी. जी आपल्या नोस्टॅल्जिया म्हणून वाचते आहे. २५-३५ हे तुलनेने कमी आहेत. पण जास्त चिंतेचा आकडा आहे १५ ते २५; कारण या वयोगटाने बहुतांशी संपूर्ण महाराष्ट्रात सीबीएसई चे, किंवा तत्सम इंग्रजी माध्यम किंवा कॉन्व्हेंट शिक्षण अगदी ग्रामीण भागातूनही घेतले असल्यामुळे यांना मराठीचा एकंदरीत गंध नाही. आता हीच मुले अजून १० वर्षांनी २५ ते ३५ मध्ये येतील तेव्हा कल्पना करा की देवनागरी लिपीमध्ये लिहिलेली मराठी वाचू शकणारे किती वेगाने खाली येतील. इथे एक गोष्ट स्पष्ट करावीशी वाटते की वाचन म्हणजे केवळ छापखान्यातील बांधणीच्या कागदावर लिहिलेल्या पुस्तकाबद्दल बोलत नाही तर एकंदरीतच डिजिटल धरूनही 'देवनागरी लिपी मध्ये लिहिलेली मराठी' याबद्दल बोलतोय. ऑडिओ बुक्स हे एक वेगळं दालन उघडल आहे खरं, मराठीत ते वेगाने स्वीकारल जातंय ही आनंदाची बाब आहे. पण पुनः वर म्हटल्याप्रमाणे, जेव्हा शिक्षण, विचार, आचार, व्यवहार यातलं काहीच मराठीतून होणार नाही तेव्हा मराठी ऐकेल तरी का कोणी? त्या हिशोबाने आपल्याकडे अखेरची १० वर्षे आहेत. यंदा निवडणुका आहेत. म्हणजे एकूण २ सत्ताकाळ. त्यात काही झाले चांगले तर पाहू. नाहीतर सध्याची महाराष्ट्र राज्याची आपली सांस्कृतिक, सामाजिक आणि राजकीय प्रगती पाहता दहा-पंधरा वर्षांनी दिसणारे पुढील दृश्य कसे दिसते पहा -

असे वाटते की मराठीस आता निवृत्त करावे.

तिला जगू द्यावे तिच्या आठवणीमध्ये.

सर्व भारतीय भाषांची बैठक होईल तेव्हा त्यात मराठी नसेल. कारण ती पडली असेल कुठल्यातरी एका वृद्धाश्रमात आपल्या गतवैभवांच्या आठवणींना उजाळा देत. तिचे सांत्वन करायला, हसवायला कुणी अज्ञात सामाजिक संस्था जातील. त्यांना तेवढे भेटू द्यावे.

राजकारण्यांनाही भेटू द्यावे, ते तसेही सदृच्छा भेट म्हणून एक बुके देतील आणि एक फोटो काढून नेतील. त्यांच्या औपचारिकता त्यांना करू द्याव्यात.

मुलाखती घ्यायला पत्रकारांना किंवा एखाद्या पॉडकास्टरला कुणालाही परवानगी देऊ नये. अभ्यास न करता काढलेले पोरकट प्रश्न त्या माय मराठीला वेदना देतील. 'तुम्ही या वृद्धाश्रमात आलाय. आता तुम्हाला कसं वाटतंय?' या प्रश्नावर झालेला तिचा सात्त्विक संताप तिला बिचारीला व्यक्तही करता येणार नाही. 'तुमचे फाऊंडर कोण होते?' असा भाबडा प्रश्न विचारणाऱ्या मुलाखतकार अज्ञ बालिकेचे कान उपटण्याचा प्रसंग उद्भवण्यापेक्षा असे प्रसंग उद्भवू न दिलेलेच चांगले.

साहित्यिकांनी भाषेपासून लांबच राहावे. आधी एकमेकांतील वैर संपवावे मग वेळ उरल्यास आणि तोपर्यंत ती माय हयात असल्यास तिच्या चौकशीस जावे. पण त्यांना थेट भेटू देऊ नये.

त्यांना आधी बाहेर दिवाणखान्यात बसवावे. त्यांचे स्वागत करावे. त्यांची जात विचारावी. कारण हल्ली जातीच्या उल्लेखाखेरीज आणि उद्धाराखेरीज तुमचे स्थान ठरतच नाही. निव्वळ विचारांवर साहित्य तोलले जाते या भ्रमात राहू नये. ते प्रस्थापित का विद्रोही ते विचारावे. ते पुरोगामी का सनातनी तेही पाहून घ्यावे. डावे का उजवे, समाजवादी का भांडवलशाहीवाले, संघवाले का संघविरोधी, काँग्रेसवाले का काँग्रेसविरोधी, देशहिताचे का प्रखर राष्ट्रवादी, चमचे का भक्त वगैरे वगैरे असे बरेच पोटप्रकार निघतील त्याप्रमाणे त्यांना त्यांच्या-त्यांच्या सोयीच्या आसनांवर बसवून घ्यावे. त्यांचे (त्यांच्या) यथेच्छ प्रतीकांनी स्वागत करावे. यात कसूर होऊ देऊ नये. चुकून प्रतीके बदलली गेल्यास आत मराठीस भेटावयाला ते आले आहेत हे विसरून बाहेरच तंटे सुरू होतील. ती तिला पाहवणार नाहीत.

त्यामुळे एवढे करावे.

अभिनेते, कलाकार यांना ती हयात असताना बोलावू नये. त्यांची परखड मते ऐकायला छान वाटतील; पण त्यापलीकडे काही करणे त्यांच्या बिचान्यांच्या हातातच नाही. त्यामुळे आले तरी ते तरी पामर काय करणार? त्यामुळे त्यांना राखून ठेवावे. ती गेल्यानंतर विविध कार्यक्रम, मुलाखतीत त्यांना आठवणी सांगण्यास बोलवावे. हमखास टाळ्यांचे किंवा भावनाविवश करणारे प्रसंग ते उत्तम रंगवतील.

मला वाटते मराठीचे आता बरेच वय झाले आहे. तिला व्हॅटिलेटरवर आपल्या समाधानासाठी तळमळत ठेवण्यापेक्षा तिला तिच्या समाधानाने मरू द्यावे.

सर्वांनी एकमताने ठरवून टाकावे.

इथून पुढे मराठीत कुणीही लिहू नये.

कुणीही छापू नये.

कुणीही वाचू नये.

कुणीही बोलू नये.

सभा संमेलनांमधून तिच्याबाबत कुणी चर्चाही करू नये.

तिला तिचे डोळे समाधानाने मिटू द्यावेत.

आपण सर्वांनी आयसीयूमध्ये तिच्यासमोर हात बांधून मान खाली घालून अर्धगोलात उभे राहावे. काही काळ आपल्याच जड झालेल्या श्वासांचा आवाज ऐकू येत राहिल. तो अस्वस्थ करेल, मात्र सहन करावा.

आणि समोरच्या यंत्राची बीप थांबली की आपल्याला वार्ता मिळेल तेव्हा निःशब्द डोळ्यांनीच एकमेकांचे सांत्वन करावे.

उगाच दिखाव्याला 'आई गं' म्हणू नये.

आपण मराठीत बोलल्याचा भास होईल तिला आणि तिचा गेला प्राण परत आला आणि तिने डोळे उघडले तर तिला प्रश्न पडेल -

अजून मराठी बोलणारे उरलेत?

तेव्हा कदाचित त्यावर उत्तर द्यायला आपल्याकडे शब्द असणार नाहीत.

तेव्हा वाईट वाटून घेऊ नये.

बाकी इकडे सर्व खुशाल.

पत्र बरेच लांबले त्याबद्दल क्षमस्व.

AI वरून वाचून घ्यावे.

कळावे.

आपला कृपाभिलाषी

मराठी माणूस

क्रांती की प्रीती, या द्वंद्वात सापडलेल्या तरुणाची संघर्षमय कहाणी

क्रांतीच्या प्राटेवर

भा. द. खेर

किंमत : ₹ १९०

सज्जन भासणाऱ्यांमध्येच रुजलेली असतात
दहशतवादाची बीजं...
मग घडतात बॉम्बस्फोटासारखी घटितं...

डेजर्स माइंड्स

एस. हुसैन झैदी, ब्रिजेश सिंग । अनु. अमृता दुर्वे
किंमत : ₹ ३२०

'आकु-आकु'चे चमत्कारी गूढ
मानवी मनातील भीतीचे सैतानी धूड.

आकु-आकु

थॉर हेयेरडाल । अनु. श्रीया भागवत
किंमत : ₹ ६२०

स्त्रीजीवनाचे अनेक कंगोरे मांडत
अस्वस्थ करणाऱ्या
तसलिमा नासरिन यांच्या लघुकथा

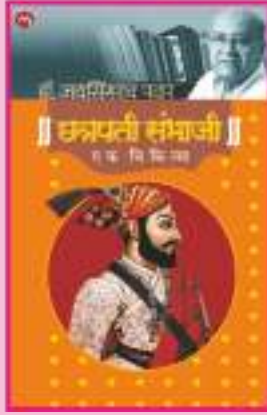
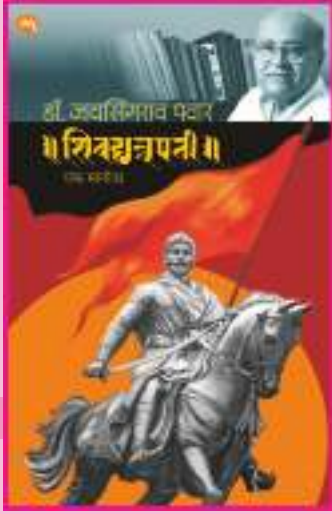
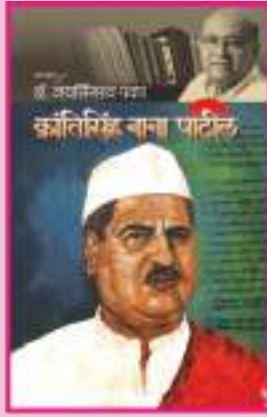
रुंधन

तसलिमा नासरिन । अनु. मंजिरी धामणकर
किंमत : ₹ ४१०

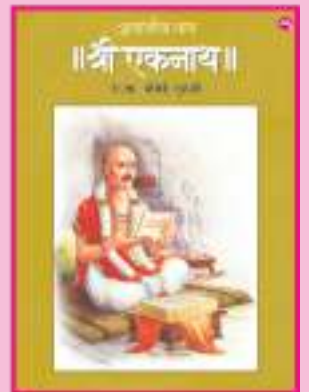
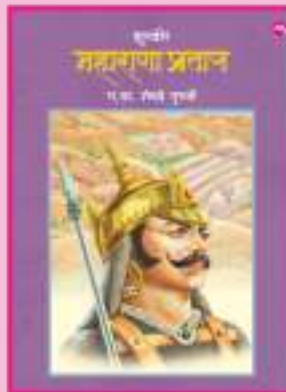
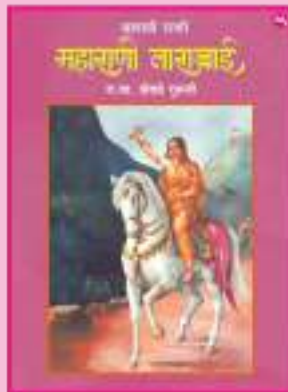
जयसिंगराव पवार यांची साहित्यसंपदा

ebook
available

शेवडे गुरुजी यांची साहित्यसंपदा

ebook
available

वाचनवर्षा

विनम्र भाबल

‘वाचनवेडा’बदल कुणी लिही म्हटलं की, मला कायम प्रश्न पडतो की, आपण काय लिहायचं? मी याआधीही प्रयत्न केला होता आणि सांगायला लाज वाटावी इतकं जमल नव्हतं. कारण, वाचनवेडा काही एक माणूस नाहीये, ज्याच्याबद्दल भरभरून बोलता येईल. तो एक समूह आहे, जो आज चार लाख, सोळा हजार लोकांचा आहे. सुरवातीला शून्य लोकांचा होता. पुढे कदाचित एखाद करोडचा असेल; पण आता वाचनवेडाबद्दल लिहायचं म्हणजे एकदम चार लाख लोकांबद्दल लिहिण्यासारखं आहे आणि माझ्यासारख्या न लेखकासाठी हे खूप अवघड आहे. त्यामुळे मी आज जे काही तुमच्यासमोर या लेखातून व्यक्त होणार आहे, तो केवळ माझा अनुभव असेल. मी आधी थोडं माझ्या अवांतर वाचनाबद्दल सांगतो. कारण, वाचनवेडाचा जन्मचं मुळात माझ्या अवांतर वाचनासाठी झालेला आहे. म्हणून थोडसं माझं वाचन पुराण.

मी साधारण दहाव्या वर्षापासून अवांतर वाचायला लागलो. मला आठवंतं मी चौथीत चांगल्या गुणांनी उत्तीर्ण झालो तेव्हा बाबांनी मला चार पुस्तकं बक्षीस म्हणून दिली होती. त्यात इसापनीती, पंचतंत्र, एकशे एक मराठी विनोद आणि लहान मुलांच्या गोष्टी अशी ती पुस्तकं होती. मी ही पुस्तकं पुढे अनेक वर्षे सारखी सारखी वाचत होतो. या पुस्तकांनी माझी वाचनाची भूक नक्कीच वाढली; पण भागत नव्हती. त्यात अभ्यास ही गोष्ट घरी जास्त महत्त्वाची होती. त्यामुळे घरच्यांकडून अवांतर वाचनाला अजिबात पाठिंबा नव्हता. पण, आजोळी वेंगुल्याला गेल्यावर काही बालसाहित्यातली पुस्तकं होती, जी माझ्या आजोबांनी आईला तिच्या लहानपणी आणून दिलेली, ती वेड्यासारखी वाचायचो. तीही मोजून सात-आठचं असतील. पुढे ती हळूहळू गायब झाली. शाळेत एक मित्र चंपक, ठकठक, चाचा चौधरी, चांदोबा अशी मासिकं घेऊन यायचा. प्रत्येकवेळी तो घायचाच अशातला काही भाग नव्हता; पण जेव्हा मिळायची तेव्हा सडकून वाचून मोकळा व्हायचो. शाळेतून घरी येण्याजाण्याच्या एका वाटेवर लायब्ररी लागायची. ‘एका’ यासाठी म्हटलंय कारण, तो नेहमीचा आणि जवळचा रस्ता नव्हता; पण थोडं दूर पडलं, तरी घरी येण्याची एक वाट होती. तर ही लायब्ररी मराठी ग्रंथसंग्रहालयाची बोरीवली पूर्व शाखा होती. हे तेव्हा माहीत नव्हतं. तेव्हा ती माझ्यासाठी फक्त लायब्ररी होती. मी जाता-येता हावऱ्यासारखा लायब्ररीच्या गेटकडे पाहत राहायचो. कारण, बाहेरून फक्त लायब्ररीचा दरवाजा दिसायचा आणि क्वचित आत-बाहेर करणारं कुणीतरी. पण, त्यांचा ही हेवा वाटायचा. आजही ती लायब्ररी तिथेच आहे. आताही त्या रस्त्याने कधी येणं-जाणं झालच, तर नकळत मान वळतेच गेटच्या आत; पण तेव्हा आसुसलेल्या नजरेने ती लायब्ररी दररोज पाहायचो. घरून पैसे मिळत नव्हते त्यामुळे लायब्ररी लावणं शक्य नव्हतं. पण, नेहमी ठरवायचो की, ज्या दिवशी नोकरी लागेल त्यादिवशी ही लायब्ररी नक्की लावेन. तशी ती २०१० साली लावली आणि आज मी त्या एरिआत राहत नसूनही

या लायब्ररीचा सभासद आहे. कायम असेन; पण वाचनाची पहिली भूक भागवणारी आणि कडकीच्या दिवसात फी पुढे-मागे झाली तर समजून घेणारी लायब्ररी, तिथे काम करणाऱ्या जयश्री भोसले मॅडम आणि सुमित्रा थवी मॅडम फार महत्त्वाच्या असतील कायम. वाचनाशी माझा जास्त जवळचा संबंध आला तो माझ्या आजारपणात, २००६ ते २००९. मी वडाळ्याला मावशीकडे राहायला होतो. शिक्षणही तिथेच सुरू होतं. पायाची दुखणी असल्यामुळे जास्त चालणं-फिरणं व्हायचं नाही. अभ्यासात फारसं लक्ष नसल्यामुळे त्या हॉस्पिटल स्टाफसाठी असलेल्या लायब्ररीतील, बऱ्यापैकी पुस्तकं तेव्हा वाचून काढली. आता त्यातलं फारसं काही आठवत नाही; पण माझ्या डाव्या गुडघ्याचं मोठं, साडेचार तासांचं ऑपरेशन झालं. तो काळ खरंच अवघड होता. कारण, ऑपरेशननंतर डॉक्टरांनी पाय शॉर्ट होणार सांगितलेलं. सोबत तीन महिने पाय जमिनीलाही लावायचा नाही अशी सक्त ताकीद दिलेली. पण, त्यानंतर लगेच बाबांनी छत्रपती शहाजी महाराज, छत्रपती शिवाजी महाराज आणि छत्रपती संभाजी महाराज यांच्या जीवनावरच्या कादंबऱ्या, मराठी रियासत - गो.स.सरदेसाई - खंड १ ते ८चे खंड वाचायला लावले. त्यावर आमच्या चर्चा व्हायच्या. दररोज फिजिओथेरेपीसाठी हॉस्पिटलला जाणं व्हायचं. साधारण पंधराएक दिवस झाले असतील. मी फिजिओसाठी बाहेर बसलो होतो. डॉक्टरांनी मला पाहिलं आणि म्हणाले, “आपण तुझा पाय तपासू.” तर पायात खूप कमालीचे सकारात्मक बदल झाले होते. मी पुढच्या महिन्याभरात नियमित चालण्याइतपत चांगला झालोच, याउपर पाय शोर्ट ही नाही झाला. मला नंतर जाणवलं की, वाचनाने माझ्यात किती मोठे बदल केले होते.

पुढे नोकरीला लागल्यावर वाचायचं काय हा मोठा प्रश्न कायमच असायचा. मोजून काही ठराविक लेखक वाचणं सुरू होतं. एक दिवस एका नाट्यकर्मीनी फेसबुकवर माझी कानउघाडणी केली. सारखंसारखं काय जुने लेखक वाचतोस? आता लिहिलं जाणारं, नवीन साहित्य वाच. पण, काय वाचू ते सांगितलं नाही. का सांगतील म्हणा. तसं काही सहजरीत्या सांगण्याची तेव्हा रीत नव्हती; पण मग माझ्या मनात आलं आपण एक समूह सुरू करू

या. ज्यात लोकं आपल वाचन सांगतील. त्यांच्या सांगण्यातून आपल्याला आता लिहिली जाणारी, लोकांना आवडणारी पुस्तकं कळतील. म्हणजे मग तेच तेच वाचण्याचा किंवा जुने लेखक वाचण्याचा आपल्यावर ठपका राहणार नाही. या आणि अशा वेगवेगळं भेट देण्यातून मग जन्म झाला 'वाचनवेडा'चा.

वाचनवेडा समूह तयार करताना एक साधा विचार होता. शंभर एक लोकं असतील समूहावर. छान चर्चा होईल. नुकत्याच प्रकाशित होणाऱ्या पुस्तकांची माहिती मिळेल. लेखक कळतील. हे सगळं पुढे झालंही; पण यापेक्षा अनेक पटींनी अनेक चांगल्या गोष्टी आयुष्यात आल्या. वाचनवेडा समूह सुरू तर जोशात झाला होता; पण त्यावर लोकं आणायची कशी? हा मोठा प्रश्नच होता. मी तेव्हा नुकतंच मराठी सिनेक्षेत्रात येण्यासाठी धडपडत होतो. एका बाजूला पूर्णवेळ नोकरी सुरू होती. अभिनेता म्हणून काम मिळण्याची धडपड, चांगलं वाचन व्हावं यासाठी शोधशोध सगळंच जोरात सुरू होतं. वर नमूद केली ती लायब्ररी लावली होती, जी तेव्हा फक्त लेखकाचं नाव किंवा पुस्तकाचं नाव सांगितल्यावर पुस्तकं द्यायची. आता ती वाचकांसाठी पूर्ण खुली आहे; पण तेव्हा तसं नव्हतं. त्यामुळे पुस्तकांपर्यंत हवं तसं पोहोचता येत नव्हतं.

मुंबईतील पुस्तकांची दुकानं जेमतेम माहित होती म्हणजे दोनच. दादरचं स्टेशन जवळचं 'आयडिअल बुक डेपो' आणि शिवाजी मंदिरच्या खालचं 'मॅजिस्टिक बुक डेपो.' बाकी खूप चांगली दुकानं तेव्हा उपलब्ध होतीही; पण पुस्तकांची दुकानं online शोधण्याची अक्कल नव्हती. पुढे वाचनवेडा मुळेच विजय बेंद्रे, अजिंक्य विश्वास, अभिषेक धनगर, निखिल वाघमारे सारखे मित्र लाभले. ज्यांना आपण पुस्तकांपर्यंत, लेखकांपर्यंत कसं पोहोचायचं हे शिकवलं आणि वाचनाचा, पुस्तकांकडे बघण्याचा टप्पाच बदलला. पण, ते खूप पुढे. सुरुवातीला याची काहीच कल्पना नव्हती. २०१४पर्यंत वाचनवेडा समूह जेमतेम चालत

होता; पण माझी अनेक लेखकांशी ओळख व्हायला सुरुवात झाली होती. कविता महाजनांची पुस्तकं तर मी वाचत होतोच; परंतु कविता महाजन हे नाव मला विशेष लक्षात राहिलं ते एका घटनेमुळे. झालं असं की, अनेक वर्षांपासून डोक्यात असलेली एक कथा लिहिण्याचा मला मोह झाला आणि मी तशी ती लिहून काढलीही. मग कविता महाजन यांना मेसेंजरवर विनंती केली की, त्यांनी ती कथा वाचावी आणि मला त्याबद्दल सांगावं. कविताताई त्या वेळी खूप कामं करत होत्या. त्याचं स्वतःच लेखन सुरू होतंच; पण सोबत अनेक पुस्तकांचं संपादनही सुरू होतं. त्यामुळे माझी कथा त्या वाचतील याची मला अजिबात शाश्वती नव्हती. पण, एक दिवस अचानक कविताताईंचा मेसेज आला. आपण बोलू शकतो का विचारत होत्या. मला चांगलं आठवतंय, मी ऑफिसमध्ये होतो. मी बाहेर येऊन ताईंशी चांगल्या अर्धा एक तास गप्पा केल्या. आता काही महिन्यांपूर्वी जेव्हा मी पुन्हा एकदा त्या कथेच्या कादंबरीकरणासाठी स्क्रीनप्ले लिहायला बसलो, ताईंच्या तेव्हाच्या मार्गदर्शनाचा किती फायदा झाला हे लक्षात आलं.

वाचनवेडा पुस्तकं कळतील म्हणून सुरू केलेला; पण या समूहाने माझ्या वाचनाचे टप्पे बदलायला नकळत सुरुवात केली. जेव्हा बदलायला लागलो तेव्हा कळतही नव्हतं की, वाचनाचेही टप्पे असतात. कारण, वाचनवेडावर जेव्हा पुस्तकं सांगितली जायची, तेव्हा ती शोधून वाचायला मजा येऊ लागली होती. पण,

मग वाचनवेडामुळे गणेश मतकरी, निखिलेश चित्रे, नीतीन रिंढे यांच्यासारखी दिग्गज, वाचनवेडी माणसं कळली. त्यांच्या प्रोफाइलवरच्या पोस्टवरून त्यांचं वाचन आणि पुस्तकवेड कळायला लागलं आणि माझ्या नकळत ते माझ्यात मुरायलाही लागलं. पुस्तकांवरची पुस्तकं हा साहित्यप्रकार नीतीन रिंढे यांच्या 'लीळा पुस्तकांच्या' पुस्तकामुळे कळला आणि आवडलाही. मग निखिलेश चित्रेचं 'आडवाटेची पुस्तकं' कळलं. या साहित्यप्रकारात मराठीत खूप जास्त पुस्तकं नाहीयेत असं म्हणतात; पण मी आतापर्यंत वीस-पंचवीस पुस्तकं जमा केली; पण इतर भाषांमध्ये, विशेषतः इंग्रजीत या प्रकारात विपुल साहित्य उपलब्ध आहे आणि खूप आधीपासून त्यावर लिहिलं जातंय. या साहित्य प्रकाराने वाचनाकडे आणि वाचनवेडा समूहाकडे बघायची दृष्टीच बदलून टाकली.

वाचनवेडावर हळूहळू लोकं येत होती. काहीकाही लोकं मी जबरदस्ती, विनंती करून आणत होतो. मला आठवतंय, मी एक मराठी मालिका करत होतो. मराठी सिनेक्षेत्रातले सगळे दिग्गज त्या मालिकेत काम करत होते. मी एका कलाकाराला वाचनवेडा समूहावर त्यांच्या परवानगीशिवाय समाविष्ट केलं होतं. दुसऱ्या दिवशी मेकअप रूममध्ये सगळ्या कलाकारांसमोर त्यांनी मला चांगलंच सुनावलं. माझ एवढंच म्हणणं होतं की, तुम्ही इतके मोठे कलाकार आहात, वाचनही आहे, मग समूहावर सांगा. जेणेकरून आमच्यासारख्या नवख्या वाचकांना मदत होईल; पण यामध्ये मीच चुकलो होतो. पहिलं तर कुणाच्याही परवानगीशिवाय समूहात सामील करता कामा नये. दुसरं, मला या प्रसंगापर्यंत हे माहीत नव्हतं की, लोकं, कलाकार किती खाल्लं, किती पोरी पटवल्या, कसा इतरांचा अपमान केला सांगण्यात जी धन्यता मानतात, ती त्यांच्या वाचनाबद्दल बोलण्यात मानत नाहीत.

२०१६-१७ला माझी दोस्ती झाली ती विजय बेंद्रे

यांच्यासोबत. हीसुद्धा वाचनवेडाच्या माध्यमातूनच झाली. वाचनवेडा खरं बहरलं ते २०१८मध्ये. तोपर्यंत जेमतेम चार-पाच हजार एवढीच लोकं होती समूहावर. मग एक दिवस एक पोस्ट आली. माझ्या दोन वर्षांच्या मुलाला अभ्यासासाठी पुस्तकं सुचवा. मीम्स हे प्रकरण नुकतंच फॉर्मिंत आलं होतं. त्या पोस्टखाली एका बाईने, मग इंजिनिअरिंगची पुस्तकं द्या अशा संदर्भाची कमेंट केली. त्याची मीम बनली आणि वेड्यासारखी पसरली. नंतर महिन्याभरात वाचनवेडा समूह जाऊन बसला दोन-अडीच लाखांवर. यानंतर फेसबुकने फेक प्रोफाइल काढून टाकल्यावर पुन्हा समूह संख्या पन्नास-एक हजारांवर आली. पण, त्यानंतर फेसबुकने ग्रुप प्रमोट केला असेल. हळूहळू छान वाढत जाऊन आज त्याने आकडा चार लाखाच्या पार केला.

वाचनवेडा छान वाढत होता; पण त्यासोबत तापही वाढायला लागला. कारण, आता समूहावर गर्दी वाढली होती. दर्दी होते; पण हाताच्या बोटार मोजण्याइतकेच. त्यामुळे विवादात्मक विषय असले किंवा नसले, तरी वाद व्हायला सुरुवात झाली. विषय असायचे महात्मा गांधी, स्वातंत्र्यवीर सावरकर, पंडित जवाहरलाल नेहरू, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर तर पुस्तकं असायची शिवाजी कोण होता? किंवा आ. ह. साळुंखे यांची पुस्तकं, डॉ. नरेंद्र दाभोळकर यांची पुस्तकं.

फेब्रुवारी २०१२मध्ये सुरू केलेला समूह लॉकडाउनमध्ये मात्र डोक्याला ताप व्हायला लागला. सततची भांडणं, वाद, धमक्या. पण, त्याच दरम्यान माझं रुपाली सोनावणे बाईंशी बोलणं झालं. त्यांना वाचनवेडावर एक पुस्तकंभिशी सुरू करायची होती. आधीच समूहावर इतका गोंधळ सुरू होता. त्यात कुणी पैशांचा व्यवहार करणार असेल आणि तोही विश्वासावर चालणारा असेल, तर त्यात माझं टेन्शन वाढण्याचा धोका जास्त होता. पण, बाई ज्या आत्मविश्वासाने सांगत होत्या ते ऐकून विश्वासही ठेवावासा वाटत

भय, थरार आणि उत्कंठा यांचा
अनोखा मिलाफ साधत वाचकांना
गुंतवून ठेवणारी ख्रिस मुनीची रंगतदार कादंबरी

सीक्रेट फ्रेंड्स

ख्रिस मुनी । अनु. प्रकाश गोगटे

किंमत : ₹ ५००

होता. मग मी त्यांना (पुस्तकभिशी सुरु) करण्याची परवानगी दिली; पण सोबत एक धमकीवजा विनंतीही केली की, कुठल्याही प्रकारे व्यवहारात गडबड करू नका. तसं काही केलंत, तर मला तुमच्यावर कारवाई करावी लागेल. त्यावर बाईंनी शब्द दिला आणि जोपर्यंत त्यांची भिशी वाचनवेडा पुस्तकभिशी या नावाने होती, तोपर्यंत त्यांनी कधीच माझं किंवा वाचनवेडाचं नाव खराब होऊ नाही दिलं. पण, पुढे एक गंमत झाली. भिशी खूप गाजली आणि मोठ्या प्रमाणावर गाजू लागली. तेव्हा रुपाली ताईंनी संस्था रजिस्टर केली. एक कमिटी बनवली. कमिटीवरचा एक माणूस खूप हुशार होता. तो ताईंना सांगू लागला की, वाचनवेडा आपला ग्रूप आहे. त्याचं सगळं चालवणं आपल्या हातात घेऊ या. आपल्यामुळे त्यांचा ग्रूप आज इतका यशस्वी आहे. पण, रुपाली सोनावणे तशा नव्हत्या. भिशी सुरु झाल्यापासून त्या सगळा व्यवहार मला सांगायच्या. तसंच त्यांनी ही गोष्टही माझ्या कानावर घातली. त्या मला वाचनवेडा समूह रजिस्टर करून घ्या. त्याचे हक्क स्वतःच्या ताब्यात ठेवा वगैरे सांगत होत्या; पण मला ते फार महत्वाचं वाटत नव्हतं. एक दिवस शूटिंग करताना त्या माणसाचा फोन आला. त्याने ठरल्याप्रमाणे माझ्या ताब्यात समूह द्या, मी सांभाळतो, त्याला मोठं करतो वगैरे सांगायला सुरुवात केली. मी त्याला चांगलंच फैलावर घेतलं आणि त्याला व रुपाली ताईंना वाचनवेडामधून बाहेर पडा असं सांगितलं. हे फक्त त्याला सांगितलं होतं; पण तोपर्यंत ताईंनी स्वतःचा समूह काढायचं ठरवलं होतं. लवकरच त्या माणसाने रुपाली ताईंनापण चांगलाच फटका दिला आणि त्यांच्या संस्थेतून बाहेर पडला; पण एवढं होऊनही मला वाचनवेडा कायद्याने स्वतःकडे घेण्याची अक्कल येत नव्हती. त्याच काळात एक फोन आला, आम्ही वाचनवेडे, नाव आमच्याकडे आहे आता. त्या नावाने तुम्ही काही करू शकत नाही वगैरे. मग मात्र माझे डोळे उघडले. मी वकील शोधायला लागलो; पण ओळखीतले वकील असून पाचशेच्या कामाचे पन्नास हजार मागायला लागले. या सगळ्याने मी खूप थकलो आणि वाचनवेडा बंद करण्याचा निर्णय घेतला. असंही दिवसाला येणाऱ्या शंभरहून अधिक पोस्ट, भांडणं, धमक्या, वाचनवेडा हातातून जाण्याची सतत जाणवणारी भीती या सगळ्यांतून मी या निर्णयाला येऊन पोहोचलो होतो. तीन महिने समूह बंद होता. वाटायचं आपल्याला काय किंवा जगाला काय याची काहीच गरज नाहीये. उगाच का डोक्याला ताप करून घ्या. म्हणून मग माझ्या गरजेपुरतं जायचो; पण पोस्ट स्विकारणं किंवा नाकारणं दोन्ही बंद केलं. १८ फेब्रुवारी, २०२१मध्ये रुपाली ताईंचा फोन आला. वाचनवेडा का बंद केलं? म्हणून विचारत होत्या. मग मी सगळी कारणं सांगितली. त्या म्हणाल्या वाचनवेडावरील आम्ही अनेक विक्रेते चांगले पैसे कमावतो. मग तुम्ही का सुरु करत नाही? बाकीचे मोठ्या आकड्यावाले समूह विक्रेत्यांकडून दणकट पैसे घेतात. तुम्ही खूप पैसे घेऊ नका; पण थोडे पैसे घ्या आणि समूह सुरु ठेवा. मग असंच सांगणारा अजून दोन-तीन विक्रेत्यांचा फोन

आला. वाचनवेडामधून त्यांना चांगला नफा होत असल्याचं म्हणण होतं त्यांचं. पण, आता माझ्यासमोर प्रश्न होता पैसे घ्यायचे तर किती आणि कसे? म्हणजे मागायचे तरी कोणत्या तोंडाने? आणि घरी काय सांगायचं? कारण घरचे या गोष्टीला तयार होतील, अशी अजिबात शाश्वती नव्हती. आम्ही कोकणातली माणसं आहोत. देवाधर्माला खूप घाबरून जगणारे लोक. मी त्याच एक दिवस आई-बाबांना समोर बसवून वाचनवेडामधून लोकांकडून पैसे घेण्याबद्दल सांगितलं. बाबांनी शांत ऐकून घेतलं; पण आईचं म्हणणं पडलं की, दुसऱ्याचा उगाच पैसा नको. मग मी समजावलं की, मी कसा गेली आठ वर्षे हा समूह चालवतो आहे. बाहेर लोकं कसे पैसे घेतात वगैरे. त्यावर बाबांनी संमती दिली. पण, आईने एका वाक्यात विषय संपवला. तू घे पैसे पण, जर काही त्रास झाला तर लगेच बंद कर.

मार्च २०२१पासून जाहिराती यायला लागल्या, तशा मी त्या नाकारून त्यांच्याकडून पैसे आकारायला लागलो. खूप कमी पैसे होते; पण पैसे मागितल्यामुळे अनेकांचा इगो दुखावला गेला. अनेकांनी मला चांगलंच सुनावलंही. आज तेचं माझे नियमित जाहिरातदार आहेत आणि तेव्हाच्या तुलनेत जास्त पैसे देऊन जाहिरात करतायत. वाचनवेडा आता फक्त माझं राहिलं नाहीये. खूप लोक आज हक्काने आपल वाचन इथे सांगतायत. आपल्या लोकांना वाचनाच्या या चळवळीमध्ये सामील करून घेतायत. काही लोकं इथं पुस्तकं विकतायत तर बरेच जण विश्वासाने विकत घेतायत. एका बाजूला पुस्तकं विकली जात नाहीत म्हणून रड असताना इथे मात्र तीस-पस्तीस विक्रेते महाराष्ट्र, भारताच्या कानाकोपऱ्यात पुस्तकं पोहोचवतायत आणि तितक्याच प्रमाणात वाचलंही जातंय. वाचनवेडाने मला मराठी प्रकाशन व्यवसायातील उदासीनता दाखवून दिली. आज मराठीतली पहिल्या तीन नंबरातली प्रकाशनं तरुण पिढीला वाचनाकडे ओढण्यासाठीची जाहिरात किंवा प्रयत्न करत नाहीत. उलट जुन्या घिसापिट्या पद्धतीने जाहिरात, पुस्तकांचे कार्यक्रम करून आपण कशी पुस्तकं लोकांपर्यंत पोहोचवत आहोत हे दाखवलं जातंय. ज्यामुळे आज त्यांची पुस्तकं नक्कीच वाचली जात असतील; पण भविष्यात तसं राहणार नाहीये. आज वाचनवेडावर नामांकित लेखक, वाचक, प्रकाशक, संपादक, चित्रकार असे सगळे आहेत. बऱ्यापैकी लोकं आता आपलं वाचन सांगतायत. आज प्रकाशित झालेलं किंवा होऊ घातलेलं पुस्तक लोकांना कळतंय. जगभरातल्या लेखकांवर, पुस्तकांवर होणारी चर्चा माझ्यासारख्या नवख्या वाचकांना नक्कीच समृद्ध करणारी आहे.

नाहीत स्कॅन केलेली पाने किंवा नाहीत पीडीएफ्स...
मराठीत प्रथमच, खरीखुरी eBooks
युजर फ्रेंडली, वाचायला सोपी, सोयीस्कर –
थेट तुमच्या कॉम्प्युटर, आयपॅड,
किंडल आणि अॅन्ड्रॉइड टॅब्लेटवर!

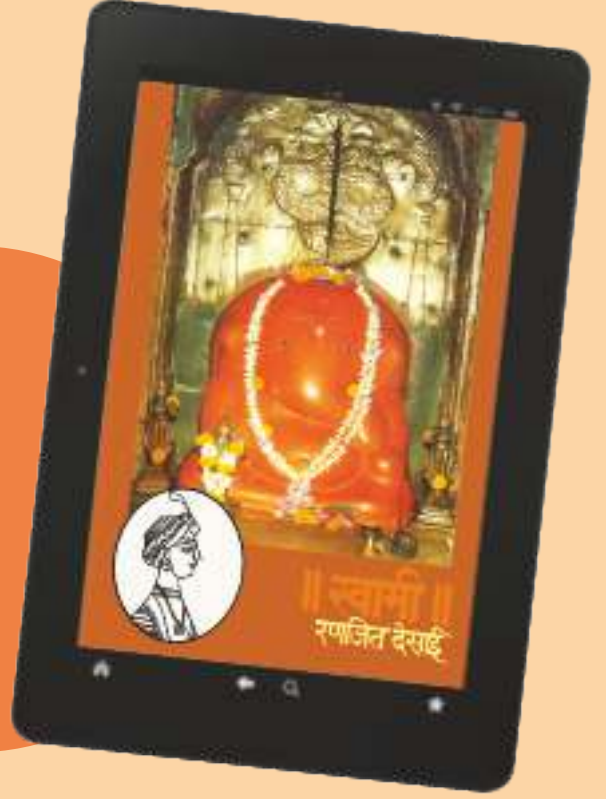

ebook available on :

amazonkindle

Get it on
Apple Books

Google Play
Books

टी बुक क्लब ३५

सभासद फी
५० रु.

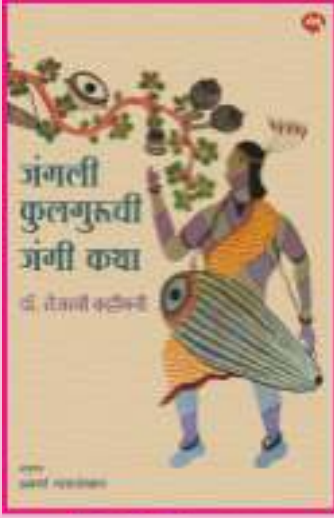
सभासद व्हा व ५०% सवलत मिळवा! या योजनेतील सहाही पुस्तके घेणे आवश्यक!

टी बुक क्लब ३५मधून प्रकाशित होणारी पुस्तके

हिडन इन प्लेन साइट
व्हेक्टर
अँज द क्रो फ्लाइज
द फोर्थ इस्टेट
अ मॅटर ऑफ ऑनर
द फोर्थ प्रोटोकॉल

जेफ्री आर्चर
रॉबिन कुक
जेफ्री आर्चर
जेफ्री आर्चर
जेफ्री आर्चर
फ्रेडरिक फोरसाइथ

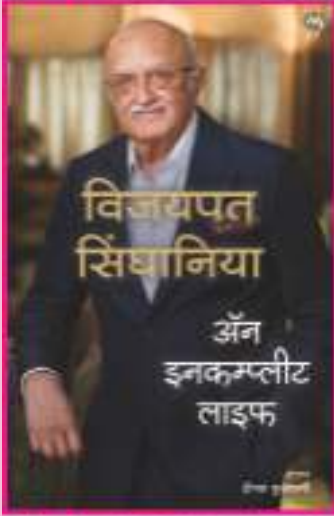
सविता दामले
डॉ. प्रमोद जोगळेकर
लीना सोहोनी
लीना सोहोनी
सविता दामले
एन. के. पै

जगण्याची भ्रांत असलेला विद्यार्थी ते एका विश्वविद्यालयाला आकारस्वरूप देणारा कुलगुरू, एका थक्क करणाऱ्या प्रवासाची यशोगाथा...

जंगली कुलगुरूची जंगी कथा

डॉ. तेजस्वी कट्टीमनी । अनु. अपर्णा नायगांवकर
किंमत : ₹ २६०

विमानउड्डाण असो वा हॉट एअर बलून, आकाशाशी स्पर्धा करणाऱ्या अवलिया उद्योगपतीची जीवनगाथा...

अँन इनकम्प्लीट लाइफ

विजयपत सिंघानिया । अनु. दीपक कुळकर्णी
किंमत : ₹ ३००

कोकण रेल्वे प्रकल्प आणि दिल्ली मेट्रोसारखी आव्हानं पेलणाऱ्या श्रीधरन यांचं प्रेरणादायक चरित्र

इंडियाज रेल्वेमॅन

राजेंद्र आकलेकर । अनु. अनुराधा राव
किंमत : ₹ ३२०

पेरुमाल मुरुगन यांची पुस्तके

तंत्रज्ञानाबाबत
जुन्या पिढीला
असणारी अढी
आणि
नव्या पिढीच्या
धारणांवर
प्रकाशझोत टाकणारी
कादंबरी

नदीमुख

अनु. डॉ. मानसी केळकर
किंमत : ₹ ३६०

शहरीकरणामुळे
खालावलेल्या
जीवनाची
आणि ढासळलेल्या
जीवनमूल्यांची
अस्वस्थ करणारी
मांडणी करणारी
कादंबरी

धग

अनु. दीपक कुळकर्णी
किंमत : ₹ ३२०

अनु. डॉ. शुचिता नांदापूरकर-फडके
किंमत : ₹ २७०

अर्धनारी

एकाकी रुग्णी

अनु. डॉ. शुचिता नांदापूरकर-फडके
किंमत : ₹ २७०

नवीन कादंबरीसाठी क्लोनिंग हा विषय निवडलाय. त्यामुळे गेल्या काही महिन्यांपासून क्लोनिंगचा अभ्यास करतोय. त्यात एक इन्टरेस्टिंग माहिती वाचनात आली. जवळपास जगभरच मानवी क्लोन बनवायला सरकारांना बंदी घातलेली आहे. एक माणूस ह्यात असताना त्याच्यासारखाच 'सेम टू सेम' दुसरा माणूस निर्माण करणं सरकारांना धोकादायक वाटत असावं. आपल्या विरोधकांनी स्वतःचे क्लोन्स बनवून, आपलं संख्याबळ वाढवून संसद काबीज केली तर? हा धोका त्यांना वाटत असावा. गमतीचा भाग सोडला तर ऑस्ट्रेलिया, चीन, फिनलंड, ब्रिटन इ. देशांनी चक्क कायदेशीररीत्या क्लोन्स बनवायला मान्यता दिलीये. अगदी पाकिस्ताननेही इस्लामच्या चौकटीत बसेल तेवढ्या प्रमाणात मानवी क्लोनिंगवर प्रयोग करायची परवानगी देऊन टाकलीये. आता यात एक गडबड आहे. जगभर जरी मानवी क्लोनिंगवर बंदी असली, तरी काही देश लपूनछपून मानवी क्लोनिंगचे प्रयोग करत

पायरेटेड प्रकाशन

सुमेध इंगळे

आहेतच. डार्क इन्टरनेटचं तर म्हणणं आहे की, 'मानवी क्लोनिंगचं तंत्रज्ञान प्रत्येक श्रीमंत देशात गेलेलं आहे. बंदी असो वा नसो, खर्च करायला हाती पैसा असेल, तर कोणाला काहीही फरक पडत नाही. क्लोनिंगमध्ये इन्टरेस्ट घेऊन, स्वतःचा क्लोन बनवून घेण्यात, श्रीमंत देशांतील सरकारी नेतेमंडळीच आघाडीवर आहेत.'

अमेरिकन लोकांना कॉन्स्पिरसी थिअर्या भारी सुचतात. यांची एक थिअरी आहे की, पुतीनचे भरपूर क्लोन्स आहेत. एक क्लोन मेला की, त्याच्या जागेवर दुसरा क्लोन येऊन बसतो. पुतीन वारंवार मरत राहतो. कधी विषप्रयोग होऊन, तर कधी एखाद्या युक्रेनियनची गोळी लागून. रशियावाले मेलेल्या पुतीनच्या जागेवर क्लोनला बसवत राहतात. पुतीन त्यामुळे अश्वत्थामाच बनलाय. मजेदार थिअरी. अतिशयोक्तीचा भाग सोडल्यास, जर भविष्यात क्लोनिंग खरोखरच अस्तित्वात आलं, तर त्यासोबत अनेक प्रॉब्लेम्स निर्माण होतील. उदाहरणार्थ, निर्माण होणाऱ्या क्लोन्सपैकी काही अधिकृत क्लोन्स असतील, तर काही अनधिकृत क्लोन्स असतील. म्हणजे चीनी सरकारच्या परवानगीने बनलेला अधिकृत सरकारी क्लोन अन् कदाचित दुसरीकडे बांगलादेशातल्या ढाक्यात अनधिकृतपणे बनवलेला एखादा लो क्वालिटीचा क्लोन. अन हे क्लोन्स ज्या लोकांचे बनवलेले असतील ते ओरिजनल लोकही जगात असतील. त्यांचे कॉपी असलेले हे क्लोन्सही असतील. क्लोन्सचेही कॉपी क्लोन्स असतील. क्लोन्सच्या भाऊगर्दीत मूळ माणसाला कसं शोधायचं हे अवघड होऊन बसेल. समजा एखादा मूळ माणूस हा मुंबईतल्या बांगलादेशी लोकांच्या वस्तीत राहणारा असेल, म्हणजे बुवा स्वतःचं आधार कार्ड नसलेला अनधिकृत नागरिक आहे; मग त्याने यदाकदाचित स्वतःचा क्लोन पैदा केलाच, तर तो क्लोन अधिकृत कसा?

मी क्लोनिंगबद्दल विचार करत बसायचो तेव्हा डोक्यात विचारांचेही क्लोन्स बनायचे. गोंधळ उडायचा. सारखा डोक्यात हा विचार यायचा की, फक्त माणसाचे क्लोन्स बनवणं हा इतका धमाल विषय आहे, जेव्हा एखाद्या लेजन्डी फिल्ममेकरने बनवलेला सिनेमा आपण बघतो, तेव्हा असं अचानक होतं ना, 'अरे हा तर त्या इंग्रजी सिनेमाचा हिंदी क्लोन!' एखादी लक्षवेधी 'मराठी साहित्यातला नवीन प्रयोग असलेली कादंबरी' वाचतो, तेव्हाही कधीकधी असं होतं की, 'त्या इंग्रजी कादंबरीचा एवढा परफेक्ट क्लोन कसाकाय जमवला!' म्हणजे आपल्या आसपास क्लोन्सच क्लोन्स आहेत मुळी. सारखा क्लोनिंगचा विचार केल्याने स्वप्नदेखील क्लोनिंगचेच पडू लागले. त्या फेजमध्ये असताना, एका मित्राच्या नवीन कादंबरीच्या प्रकाशनसोहळ्याला गेलो होतो. सगळं साहित्यमय वातावरण. तिथे साहित्यातल्या क्लोनिंगबद्दल डोक्यात विचार सुरू झाले. आता त्याच कार्यक्रमात एक कॉलेजविद्यार्थिनी माझी कादंबरी घेऊन आली होती. तिला बहुतेक माहिती असावं की, मी त्या कार्यक्रमाला हजर असेन. कार्यक्रम संपल्यासंपल्या कादंबरी माझ्यासमोर धरून म्हणाली, "सर अशी माइन्डबेन्डिंग कादंबरी मी कधीच वाचली नाही हो. वाचताना मला अशी मजा आली की..'' पुढे कौतुक कौतुक कौतुक.. पुस्तकाचा वाचक आपला माग काढत आपल्यापर्यंत पोहोचतो आणि पुस्तक आवडल्याचं सांगतो हे कोणत्या लेखकाला नाही आवडणार! मी जाम खूश. ती पुस्तक उघडून म्हणाली, "सर प्लीज सही घ्या." मी तिच्याकडूनच पेन घेऊन पुस्तकावर लाजत सही घायला गेलो. बघतो तर पुस्तकाच्या कव्हरचा रंग वेगळा. मी चेक करून घेतलं, पुस्तक तर माझच होतं; पण आतल्या कागदांची क्वालिटी वेगळी. छपाई वाकडीतिकडी. झेरॉक्स मारल्यासारखी. मी विचारलं, "कुठून घेतलं हे पुस्तक?"

ती - "डेक्कनवरून घेतलं सर."

मी विचार केला, 'डेक्कनमधून घेतलं' आणि 'डेक्कनवरून घेतलं' यात फरक आहे बरं. पुस्तक 'डेक्कनवरून' म्हणजे डेक्कनच्या चौकात बसणाऱ्या अनधिकृत विक्रेत्यांकडून घेतलंय. त्यादिवशी माझ्या हातात पहिल्यांदाच माझ्या पुस्तकाची पायरेटेड कॉपी पडली. मेंदूने सिग्नल दिला, 'हा बघ तुझ्या कादंबरीचा क्लोन.'

कादंबरी प्रकाशित होऊन आठच महिने झाले होते. तेवढ्यात कादंबरीचा क्लोन हजर. याआधी ययाति, मृत्युंजय, युगंधर, इ. सदृश क्लासिक कादंबऱ्यांच्या पायरेटेड कॉपीज लाखोनी विकल्या गेल्यात एवढीच त्रोटक माहिती होती. इंग्रजी पुस्तकंसुद्धा शंभर-दीडशे रुपयांत मिळतात ती पायरेटेड असतात, हेही ठावूक होतं. पण, याखेरीज 'पायरसी' या क्लोनिंगमधल्या सबटॉपिकशी कधी संबंध आला नाही.

याबद्दल साहित्यातील ज्येष्ठ व अनुभवी व्यक्तींकडून मार्गदर्शन घ्यायला गेलो. मला वाटलं की, त्यांच्यापैकी कोणीतरी सुचवेल, की, पोलिसांकडे जाऊन अशी एक तक्रार केली की,

पायरसी आपोआप बंद होईल किंवा या अमुक विक्रेत्याकडे जा आणि तो तमुक या पायरसी करणाऱ्या माणसाला भेटवेल; मग त्याच्याशी सेटलमेन्ट करून पायरसी थांबवता येईल. निदान कोणालातरी यावर उपाय माहिती असेल अशी अपेक्षा होती. पण, अनुभवीजनांनी एक कॉमन गोष्ट सांगितली, 'तुझं पुस्तक पायरेट होतंय याचा अर्थ म्हणजे पुस्तक खरोखर गाजत आहे. हा तर तुझा सन्मान आहे. अभिनंदन.' आता, बेकायदेशीर पुस्तकं छापणाऱ्यांनी आपला सन्मान केला म्हणून आनंद साजरा करावा की, रॉयल्टी बुडतेय म्हणून दुःखी व्हावं हे कळेना. दुसरं कन्प्यूजन हेही होतं की, पानिपत, श्रीमान योगी, आमचा बाप आणि आम्ही, रावण इ. कादंबऱ्या जेव्हा निदान वीस-पंचवीस हजार विकल्या गेल्या त्यानंतरच त्यांच्या पायरेटेड कॉपीज मार्केटला आल्या. मग 'महामाया निळावंती'च्या (माझ्या कादंबरीचं नाव) फक्त आठच हजार प्रती विकल्या गेल्या असताना पायरसी का? इतनी नाइन्साफी क्युं? निदान वीसेक हजार प्रतींची रॉयल्टी मिळू घायची होती की लेखकाला. नंतर छापल्या असत्या ना पायरेटेड कॉपीज. एकतर साहित्यातून लेखकाला पैसे लाभण्याची संधी फारच कमी वेळा भागात येते. त्यातही मराठीत तर हा योग दुर्मिळच. कधी नव्हे तो एखादा लेखक बापडा, दोन पैसे कमावून त्यातून हवी असलेली हार्डकव्हर पुस्तके विकत घेईल म्हणतोय. तर, तेही सहन होईना यांना. पुस्तक पायरेट झालं तर झालंच, वरून तोच आपला सन्मान मानून घ्या असंही वरून म्हणतात. तो सन्मान युएस डॉलर्समध्ये किंवा इंडियन रुपीजमध्ये कन्व्हर्ट होऊन किती होतो म्हणावं. साहित्य संमेलनात सन्मान किलोवर वाटला जातो. लेखकाला नकोय सन्मान. आम्हाला फक्त आमच्या हक्काची रॉयल्टी घ्या.

मी, नंतर या पायरसी सिस्टीमचा अभ्यास केला. तेव्हा यांच्या नेटवर्कबद्दल माहिती मिळाली. आधी चांगला खप असलेली पॉप्युलिस्ट पुस्तकं पायरेट्स निवडतात. पुस्तकाची सगळी पानं आणि कव्हर सरळ स्कॅन करतात. जर पुस्तकाचं ई-बुक अस्तित्वात असेल, तर स्कॅनिंगचेही श्रम वाचतात. मग एखाद्या प्रिन्टरशी संगनमत करून, मिळेल तितक्या निकृष्ट कागदावर पुस्तक छापतात. स्कॅन केलेलं कव्हरदेखील कमी जीएसएमच्या कागदावर छापून पुस्तकाची हुबेहुब कॉपी तयार करतात. अर्थात् हे करायला त्यांना जास्त खर्च येत नाही. असं एक पुस्तक छापायला पायरेटला पन्नास रुपये पडत असतील, तर तो एक पुस्तक दीडशेला विकतो. अधिकृत प्रकाशकांना हेच पुस्तक संपादन, लेआउटिंग, मुखपृष्ठ डिझाइन करून घ्यायला हजारो रुपये खर्च पडतो. चांगल्या कागदावर छापायला आणि टिकाऊ बाइन्डिंग करायला अजून जास्त खर्च लागतो. प्रकाशकाला समजा तेच पुस्तक छापायला एकशेपन्नास रुपये पडत असतील, तर तो अर्थात्च दीडशे रुपयांना विकू शकत नाही. कारण, त्याला लेखकाला रॉयल्टीही घायची असते. प्रकाशनात काम करणाऱ्यांना पगारही घायचा असतो. वितरक व विक्रेत्यांना सूटही घायची

असते. वाचकांपर्यंत पुस्तक पोहोचवायला मार्केटिंगवर खर्चही करायचा असतो. याच पुस्तकाची छापील किंमत चारशेच्या वर जाते. पायरेट्स हुशारीने पाच-दहा हजार पुस्तके छापून लगोलग विकून मोकळेही होतात.

अंधेरीतल्या एका बुकस्टॉलवर थबकलोच. माझी कादंबरी दिसल्यादिसल्या जेवढा आनंद झाला, ती पायरेटेड प्रत आहे हे कळल्यावर तो तेवढ्याच वेगाने मावळलादेखील. त्याला म्हटलं, “भाऊ हे पायरेटेड पुस्तक आहे.”

विक्रेता - “साहेब, चेक करून घ्या ना. पुस्तकाचा माल फ्रेश आहे. एकपण पान कोरं नाहीये.”

मी - “अहो, पण तुम्हाला कळतंय का. इथं प्रथम आवृत्ती असं लिहिलंय. याच आठवड्यात कादंबरीची दहावी एडिशन सुरू झालीये. प्रथम आवृत्ती लिहिलेल्या सगळ्या पायरेटेड कॉपीजच आहेत.”

विक्रेता - “साहेब, याच्यातही वाचायचंय अन् त्याच्यातही वाचायचंय आहे.”

मी - “पण, पायरसी बेकायदेशीर असते. हे विकणं बरोबर नाही.”

विक्रेता - “मी स्वतः दीडशेला उचललंय हे पुस्तक. दोनशेला विकेन. विकलं नाही, तर दीडशेचं नुकसान. ते सोडा तुम्हाला हे निळावंती वाचायचं नसलं तर जाऊ द्या. ते छावा उचला ना. ते तर एकदम डिट्टो ओरिजनलहे. सहाशेचं पुस्तक दोनशेला.”

मी - “नको मला तुमचा छावा.”

विक्रेता- “अजून स्वस्त पाहिजे का? मग शंभरचा कोसला घ्या.”

विक्रेत्याने न मागता कोसला कादंबरी हातात ठेवली. नेहमीप्रमाणे वाद न घालता मी निघालो.

विक्रेत्यांशी वाद घालता येत नाही. कारण, पायरेटेड पुस्तक त्यांनी स्वतः छापलेली नसतात. पायरेट्स ही पुस्तकं छापून

विक्रेत्यांना देतात, अर्थात् ही पुस्तकं स्वस्त असल्यामुळे वाचक घेतात. या पुस्तकांना प्लास्टिकचं कव्हर लावलेलं असतं. वाचकांना विकत घेण्याआधी ही पुस्तकं हाताळता येत नाहीत. त्यामुळे कादंबरीतली काही पानं गहाळ असली, तरी ते पुस्तक घरी आणल्यावरच कळतं. पायरेटला ते पुस्तक विकलं गेल्याशी मतलब. नंतर वाचकाला पुस्तकाचा अनुभव कसा मिळतोय याच्याशी त्याचं काहीही देणंघेणं नसतं. पोलिसांत तक्रार करावी म्हटलं तर पोलीस सरळ म्हणतात, “पायरसी गेल्या ऐंशी वर्षांपासून सुरूच आहे. एवढ्या वर्षांत ती कधी बंद पडली नाही, तर आता ती बंद पडणार आहे का?”

हिशोब करायला बसल्यास वर्षाला पायरसी झालेली पुस्तकं कोटींच्या घरात कमाई करतात. आधीच वासे गंजलेल्या मराठी साहित्याची अर्थव्यवस्था मरणाच्या दारात उभीये. त्यात हे काही कोटी रुपये पायरेट्स पळवून नेतात; पण, इतकी वर्षे झाली तरी, त्याचं कोणालाही सोयरसुतक नाही. मी विचार केला, आपण भले आपले पुस्तक भले. निदान आपण आपल्या वाचकांना पायरेटेड पुस्तक घेऊ नका असं सांगू या. तेव्हा सोशल मीडियावर वाचकांनी पायरसीवर काही गंमतीशीर उपाय सुचवले. एका वाचकाने सुचवलं की, ‘मराठी प्रकाशकांनी आपल्या पुस्तकांच्या किंमती कमी करून, पायरेट विकतात त्या किंमतीत पुस्तकं विकायला पाहिजेत.’ पण, हा उपाय करण्यासाठी हलक्या प्रतीचा कागद, हलकं कव्हर वापरून लेखकाला शून्य रॉयल्टी द्यायला लागेल. एवढं करूनही किंमत एवढी खाली येऊ शकत नाही. कारण संपादक, लेआउट, मुखपृष्ठ चित्रकार इ फुकट काम करू शकत नाहीत. त्यांना मानधन द्यावेच लागते. त्यामुळे प्रकाशकांनी पायरेट्ससोबत स्पर्धा करायची म्हणजे नेटफ्लिक्सने टोरन्टशी स्पर्धा करत स्वतःची तिरडी उठवण्यासारखं आहे.

दुसऱ्या एका वाचकाने सुचवलं की, “प्रकाशकांनी प्रत्येक जेन्यूइन पुस्तकावर बारकोड बसवावा.” पण, यानेही खर्च

एक मृत्युपत्र आणि भावनांचा कल्लोळ...

हर्बर्ट सेथ होता करुणेचा सागर

सि कॅ मो र रे

जॉन ग्रिशॉम । अनु. सुदर्शन आठवले

किंमत : ₹ ९९९

वाढणार, म्हणजे पर्यायाने किंमत वाढणार. एका प्रकाशकांनी सुचवलं, “जास्तीतजास्त पुस्तकांना हार्डबाउन्ड आणि आसपास कलर पेपर वापरून विकायचं. म्हणजे पुस्तकाची किंमत शंभर-दीडशेने वाढेल आणि मग वाचक आपोआप पायरेटेड पुस्तक घेणार नाहीत.” पण, पुस्तकांची किंमत उगाचच वाढवून आगीतून फुफाट्यात जाण्यासारखा हा उपाय झाला. एका कवीमनाच्या लेखिकेने सुचवलं की, “सर्व लेखकांनी एकत्र येऊन आंदोलन छेडलं पाहिजे.” पण, लेखक मूलतः आळशी प्राणी असल्याने, आंदोलन वगैरे मेहनतीची कामं करायला कोणी राजी होणार नाही आणि पायरसी न होणारे लेखक संख्येने खूप जास्त असल्याने, त्यांनी या पर्यायाची खिल्ली उडवली. डिटेक्टिव्ह कादंबऱ्यांचा फॅन असावा अशा एका वाचकाने सुचवलं की, “तुम्ही आधी पुण्यात या. विक्रेत्यांना पुस्तक कोण पोहोचवतं त्या माणसाचा छडा लावा. मग त्याचा पाठलाग करत पुस्तक छापणारा माणूस कोण तो शोधा. मग त्यावर नजर ठेवून तो कोणत्या छापखान्यातून पायरेटेड पुस्तक छापतो ते शोधा. जेणेकरून या लोकांचा पुराव्यांसकट रंगेहाथ पर्दाफाश होईल. नंतर केसचं टेन्शन घेऊ नका. आमचा एक मित्र वकील आहे.”

एका वाचकमित्राने सांगितलेला जबरदस्त उपाय ऐकून तर मी उडालोच. तो म्हणाला, “प्रकाशकांनी स्वतःच पायरेटेड पुस्तक छापयचं. आधी मला हसू आलं; पण त्याने जशी सविस्तर स्कीम सांगितली तशी ती पटायला लागली. तो म्हणाला, वाईट प्रतीच्या कागदावर हे पायरेट्स पुस्तक छापतात. त्यासाठी पुस्तक स्कॅन करतात. त्यात पुस्तकाच्या छपाईची वाट लागते. वाचकाचंही नुकसान होतं अन् प्रकाशकाचंही. त्यापेक्षा प्रकाशकाने एक ओरिजनल पुस्तक छापयचं. अन दुसरं स्वस्त कागदावर पुस्तक छापून मोकळं व्हायचं. म्हणजे स्वतःच पायरसी करायची.”

हे डोक्यात घोळवताना चित्रपटासाठी एक कथानक सुचलं. डोक्यात क्लोनिंगचाही विषय चाललेलाच होता. त्या चित्रपटाचं कथासूत्र असं की, ‘एक तरुण स्वतःचं नवीन प्रकाशन सुरू करतो. त्या प्रकाशनसंस्थेला नाव देतो, ‘पायरेटेड प्रकाशन’. त्या प्रकाशनाचं वेगळेपण हे असतं की, त्यात फक्त पायरेटेड पुस्तकंच निघणार. ओरिजनल पुस्तकं काढायची नाहीत. प्रकाशनात लेखक आला की, त्याच्या पुस्तकाची सरळ पायरसी काढून घायची. बाजारात पायरेटेड पुस्तकांचा खप खूप वाढला की, कोणी न कोणी ओरिजनल काढेलच. अर्थात् जो ओरिजनल काढेल, तो कर्जबाजारी होईलच; परंतु आपण मात्र पायरसीवर भरपूर पैसे कमवायचे.’

कथानक तयार झाल्यावर म्हटलं हा चित्रपटदेखील स्वतः का लिहावा. एखादा घोस्टरायटर पाहून त्याच्याकडून लिहून घ्यावा. या चित्रपटाचा घाट घालण्याआधी लक्षात आलं की, लोक हाही सिनेमा पाहायला चित्रपटगृहात जाणार नाहीचेत. प्रेक्षकांना सरळ या सिनेमाची टेलिग्राम लिंक पाठवून घायची.

मस्करीचा विषय म्हणून काही लेखकमित्रांना ही आयडिआ

सांगून आम्ही हसत बसलो होतो. त्यात एक मित्र अचानक हळवा झाला. त्याला खोदून विचारलं तेव्हा तो सांगू लागला, “गेल्या चार वर्षांपासून माझी कादंबरी अप्रकाशित आहे रे. कोणीही प्रकाशक कादंबरी घ्यायला तयार नाही. म्हणून मी शेवटी वैतागून माझ्या पुस्तकाची पीडीएफ बनवून पीडीएफवाल्यांच्या ग्रुपवर लीक करून टाकली.”

मी - “तू स्वतःच तुझं पुस्तक पायरेट केलंस. ठीके; पण निदान आता तुला वाचक तरी मिळाले.”

तो - “पीडीएफ करूनही कोणीच नवीन वाचक नाही रे. तिथं अजूनही छावा आणि कोसलासारख्या पुस्तकांचीच चलती आहे.” त्याच्या दुःखात नंतर आम्ही यदाकदाचित ‘पायरेटेड प्रकाशन’ हा सिनेमा बनवलाच, तर त्याची पहिली पायरेटेड कॉपी पेनड्राइव्हमध्ये आणून घायचं वचन दिलं.

नंतर यातून लक्ष काढून पुन्हा माझ्या क्लोनिंगच्या कादंबरीत लक्ष घातलं. यथावकाश काही ज्येष्ठ विक्रेत्यांनी पायरसीचा गेम समजावून सांगून माझा भोळेपणा दूर केला. प्रकाशक स्वतःच प्रिन्टिंग प्रेसला हाताशी धरून पुस्तक पायरेट करतात, हे मला समजवून सांगण्यात आलं; पण प्रकाशक वर्षानुवर्ष एकमेकांचे सोयरे बनून राहत असल्याने कोणी एकमेकांवर चिखलफेक करत नाही. म्हणजे, जे एक विनोद म्हणून सुचलं ते खरं निघालं तर. हे असं झालं, ज्या देशांमध्ये क्लोनिंगला परवानगी नाही, त्या देशांतही लोक बेकायदेशीररीत्या क्लोन्स बनवत आहेतच. फक्त ते सामान्य माणसाला माहिती पडू देत नाहीत.

पायरसी कधी थांबणार याचं ठोस उत्तर कुणाकडेही नाही. जे चांगले प्रकाशक पायरसी करत नाहीत, त्यांना या पायरसी करणाऱ्यांची नावं माहिती असतात; पण चांगुलपणा दाखवत कोणीही कोणाचंही नाव घेत नाही. जसं आहे तसंच चालू राहतं. म्हणूनच पोलीस सांगतात, ‘ऐंशी वर्षांपासून (एतदर्थ भारत स्वतंत्र झाल्यापासून) पायरसी सुरू आहे, ती आजपर्यंत कोणीच थांबवू शकलेलं नाही.’ दरवर्षी मराठी प्रकाशनाच्या अर्थव्यवस्थेतून कोटघावधी रुपयांचा घास पळवून, हे सुरूच राहणार आहे. ज्या दिवशी मराठी प्रकाशनविश्व बंद पडेल, तेव्हाच पायरसीही आपोआप थांबेल.

अक्षत गुप्ता

यांची पुस्तके

देशभरातील वाचकांवर
मोहिनी घालणारी,
अल्पावधीत बेस्टसेलर्स ठरलेली

‘द हिडन हिंदू’

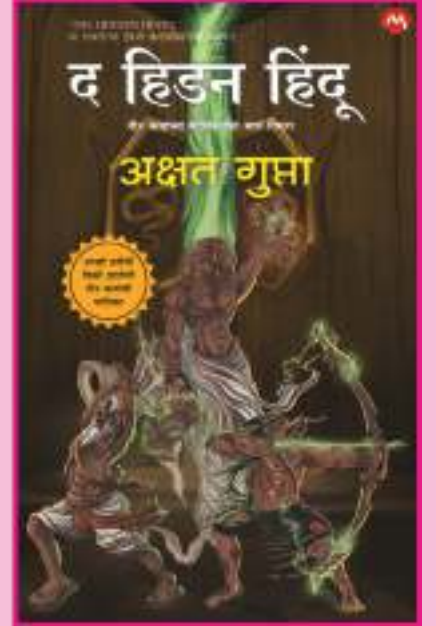
मालिका आता मराठीत

किंमत : ₹ २३०

किंमत : ₹ २८०

किंमत : ₹ ३००

अनु. मुक्ता देशपांडे

चालू बुक क्लबचे सभासदत्व ५० रु. भरून घेता येते. या क्लबअंतर्गत दरवर्षी गाजलेल्या सहा इंग्रजी पुस्तकांचे अनुवाद प्रकाशित केले जातात. सभासदांना ही पुस्तके निम्म्या किमतीत मिळतात. पुस्तके प्रकाशित होताच आपणांस त्यासंबंधीची माहिती कळवली जाते.

ही सर्व सहाही पुस्तके घेणे आपल्यावर बंधनकारक राहिल.
या सहा पुस्तकांपुरती ही सभासद फी मर्यादित राहिल.

टी बुक क्लब योजनेतील 'क्लासिक्स' साठी खास सवलत!

१०० रु. भरून आधीच्या टी बुक क्लबमधील कोणतीही आठ किंवा सर्व पुस्तके एकाच वेळी निम्म्या किंमतीत मिळवा.
पोस्टेज खर्च अतिरिक्त.

टी बुक क्लब

टी बुक क्लब ३४

सभासद फी ५० रु.

सभासद व्हा व ५०% सवलत मिळवा! या योजनेतील सहाही पुस्तके घेणे आवश्यक!

टी बुक क्लब ३४ मधून प्रकाशित झालेली पुस्तके

आयकॉन	फ्रेडरिक फोरसाइथ	अनु. देवदत्त केतकर	₹ ७५०
सिकॅमोर रो	जॉन ग्रिशॅम	अनु. सुदर्शन आठवले	₹ ९९९
आय ऑफ द नीडल	केन फॉलेट	अनु. महेश कार्लेकर	₹ ५५०

टी बुक क्लब ३४ मधून प्रकाशित होणारी पुस्तके

अ वॉन्टेड मॅन	ली चाइल्ड	अनु. सरिता आठवले	- -
यूज ऑफ फोर्स	ब्रॅड थॉर	अनु. जयंत गुणे	- -
हिडन इन प्लेन साइट	जेफ्री आर्चर	अनु. सविता दामले	- -

स्त्रीची अपेक्षा... पुरुषाची परीक्षा...
कसं व्हावं या परीक्षेत पास...
याचं मार्गदर्शन करेल हे पुस्तक खास

असा असावा जोडीदार...

इलियट काट्झ । अनु. गौरी देशपांडे
किंमत : ₹ १४०

सर्जनशीलता, प्रयोगशीलता
आणि अनुभव ही त्रिसूत्री...
व्यवसायाला नेते यशोमार्गावरती

डिलिव्हरिंग हॅपिनेस

टोनी शे । अनु. सुनीति काणे
किंमत : ₹ ४३०

विश्व खेळण्यांचे...
करी समृद्ध जीवन बालकांचे

डॉ. लॉज स्मार्ट प्ले स्मार्ट लॉइज

स्टीव्हन ऑरबॅक । अनु. प्रभाकर देवस्थळी
किंमत : ₹ ४३०

भाषा शिक्षणातून वाढेल मराठी वाचक

प्रा. सुहास निर्गुण

एका मित्राच्या लग्नाचा गमतीशीर किस्सा काही वर्षांनी त्याच्या बायकोने सांगितला. मुलीकडची माणसे डोंबिवलीवरून पुण्यात स्थळ पाहायला आली होती. पुण्याच्या पेठेतलं एक स्थळ पाहिलं. स्थळ उत्तम होतं. मुलाला चांगली नोकरी, आई-वडील सरकारी निवृत्त कर्मचारी, शहराच्या मध्यवर्ती भागात फ्लॅट. मुलाच्या आईनं मुलीला विचारलं, तुला फोर व्हीलर चालवता येते ना? म्हणजे त्यांच्याकडे चारचाकीही होती. तात्पर्य मुलीला पाहिजे तसं सगळं व्यवस्थित होतं. स्थळ सर्वाना पसंत पडलं होतं; पण पुण्यात आलोच आहोत तर, आलेलं अजून एक स्थळ पाहून घ्यावं. म्हणून डोंबिवलीची मंडळी आमच्या मित्राच्या घरी गेली.

मुलाच्या वडिलांनी पाहुण्यांचं स्वागत केलं. घरात, हॉलमध्ये भलं मोठं कपाट. त्यात व्यवस्थित लावलेली पुस्तके. टीपॉयवर रविवार असल्यामुळे पुरवण्या, वाचनासाठी घेतलेली मराठी वर्तमानपत्रे. मुलाचे वडील शिक्षक. त्यांना फिरण्याची आवड असल्यामुळे गप्पा छान रमल्या, मुलाचा पाहण्याचा कार्यक्रम साधेपणाने पार पडला. फारशा चौकश्या झाल्या नाहीत. मंडळी डोंबिवलीला गेली. दोनच दिवसांनी फोन आला, स्थळ पसंत आहे. पुढील बोलणी करायला केव्हा भेटायचं?

एकदा सर्व मित्र सहजच जमलो होतो, त्या वेळी मित्राच्या बायकोनं सांगितलं की, घरातील पुस्तकं, वर्तमानपत्रं आणि

मुलाच्या वडिलांचे त्यांच्या पेशाला साजेसं सुसंस्कृत बोलणं यामुळे आम्ही भारावून गेलो आणि पहिल्या स्थळाचा विचारच सर्वांच्या डोक्यातून निघून गेला. यावर आम्ही सर्व जण खूप हसलो; पण एक गोष्ट महत्त्वाची ती म्हणजे पुस्तकं आणि वाचनाचा किती प्रभाव पडतो, हे सर्वांना समजलं. वाचनाने मनुष्य सर्जनशील बनतो. वाचनच मनुष्याला विचार करायला प्रवृत्त करते. व्यक्तिमत्त्व विकासात वाचनाचा वाटा मोठा असतो. फक्त कथा- कादंबऱ्याच नाहीत, तर रोजचे वर्तमानपत्र वाचण्याची सवय अगदी लहान वयात लावली पाहिजे. सुसंस्कृत मनुष्य घडवायचा असेल, तर सर्वात सोपा मार्ग म्हणजे लहान वयात त्याला मातृभाषेतील सकस साहित्य उपलब्ध करून देणे.

माध्यम बदलली, संस्कृती कायम

मराठी वाचक कमी झालाय, असं सध्या म्हटलं जातं; पण मुळात वाचन संस्कृती आजही आहे. असं काही नाही की, वाचन बंद झालंय. फक्त वाचनाची माध्यमं बदलली आहेत. पूर्वी वर्तमानपत्रं, पुस्तकं यांच्या वाचनाला प्राधान्य दिलं जात होतं. आजची तरुणाई इन्टरनेटच्या माध्यमातून वाचन करते. प्रत्येकाच्या हातात मोबाइल असतो. ते काही ना काही वाचत असतात, त्यांना हवं असलेलं ज्ञान याद्वारे मिळत असतं. त्यामुळे मराठी वाचन कमी झालंय का? तर त्याचे उत्तर.. नाही. वाचक आहेत; पण पुस्तक विकत घेऊनच वाचतात असे नाही. ग्रंथालयातून पुस्तक घेऊन वाचनाऱ्यांची संख्याही मोठी आहे. याची कारणं अनेक असतील. मुख्य म्हणजे अलीकडे मराठीमध्ये दर्जेदार नवीन पुस्तके अपवादानंच लिहिली गेली आहेत, हे कटू सत्य आहे. पूर्वीचेच पु. ल. देशपांडे, रणजीत देसाई, विश्वास पाटील, व. पु. काळे आदि लेखक आणि त्यांची पुस्तके यावरच चर्चा होत राहते. नवीन लेखकांमध्ये सुधा मूर्ती, चेतन भगत अशी अपवादात्मक नावे आहेत. त्यांच्या अनुवादित साहित्याला मोठी पसंती आहे.

दुसरी गोष्ट आज पुस्तकाच्या किमती भरपूर वाढल्या आहेत. इंग्रजी, हिंदी पुस्तके जर स्वस्त मिळतात, तर मराठी पुस्तके का मिळू शकत नाहीत? पुस्तक विक्रेत्यांना जास्त कमिशन देण्याच्या स्पर्धेत वाचकाला महागडी पुस्तके विकत घ्यावी लागतात. प्रत्येक प्रकाशकाने विक्रेत्यांना किती टक्के कमिशन द्यावे, यात एकवाक्यता हवी. पुस्तक उत्पादन किंमत वाढली, तरी काही बाबतीत किंमत कमी करायला हरकत नाही, तरच वाचक पुस्तक विकत घेऊन वाचायला प्राधान्य देईल.

सध्या अनेक पुस्तकांची ई-बुक्स उपलब्ध आहेत. ते पुस्तक मोबाइलवर डाउनलोड करून घेतलं की वाचता येतं. दुसरी गोष्ट म्हणजे पाचशे आणि सहाशे पानी पुस्तके वाचायला आता कोणाला सवड नाही, संयम नाही आणि तशी मानसिकताही राहिलेली नाही.

ऑडीओबुकचा पर्याय

वाचनाला आणखी एक पर्याय सध्या उपलब्ध झाला आहे. तो म्हणजे ऑडीओबुक. ज्यांना वाचनाचा अगदीच कंटाळा आहे, त्यांच्यासाठी हा पर्याय चांगला आहे. वाचन नाही किमान मोठ्या लेखकांचे साहित्य कानावरून तरी जाते.

नवलेखकांना प्रोत्साहनाची गरज

नवीन दर्जेदार लेखकांना प्रोत्साहन देणे गरजेचे असते. सध्या प्रकाशकांचे मूल्य परवडत नसल्याने अनेक नवखे लेखक स्वखर्चाने पुस्तक प्रकाशित करतात. खिशातून पैसे जात असल्याने त्यांच्या प्रतीही मर्यादितच असतात. शिवाय वितरणाचा प्रश्न असतोच. त्यामुळे विषय, लेखन चांगले असले, तरी ते पुस्तक सर्वदूर पोहोचत नाही. काही घटकांपुरतेच मर्यादित राहते.

कथा, कादंबरी, ललित, वैचारिक यापेक्षा सध्या आत्मचरित्र हा साहित्यप्रकार जास्त लिहिला जातो आणि या प्रकाराला

मागणीही अधिक असते. त्यामागची दोन कारणे, एक म्हणजे अशा पुस्तकांमध्ये संबंधित व्यक्तीचा जीवनप्रवास, यशापयशाची कारणे उलगडत असल्याने ती, अनेकांसाठी विशेषतः तरुणांसाठी प्रेरणादायी ठरतात. दुसरे कारण म्हणजे स्वतःचे यश, त्यासाठी घेतलेले कष्ट सांगायला सगळ्यांनाच आवडते. त्यामुळे केवळ सेलिब्रेटीच नव्हे तर, विविध क्षेत्रांत अधिकारीपदी पोहोचलेल्या व्यक्तींचीही आत्मचरित्रे वाचायला मिळतात.

इंग्रजी माध्यमाकडे कल

आताच्या आई-वडिलांचा आपल्या मुलांना इंग्रजी माध्यमातून शिकविण्याकडे कल वाढला आहे. घरात बोलली जाणारी भाषा आणि शाळेत शिकविली जाणारी भाषा वेगळी असल्याने लहान वयातच मुलांचा गोंधळ उडतो. त्यात इंग्रजी भाषा परकी असल्याने तिचा वेगळा अभ्यास करावा लागतो. त्या तुलनेत मातृभाषेत शिक्षण असेल, तर ती भाषा लहानपणापासून परिचित असते. त्यातील शब्द माहीत असतात. त्यामुळे लहान वयात मातृभाषेतून शिक्षण दिले तर, मुलांना वाचनाची सवय विशेषतः मातृभाषेतून वाचनाची सवय लवकर लागते, असे निदर्शनास आले आहे. मराठी माध्यमात शिकणारी मुले घरी येणारे वृत्तपत्र, मासिके किंवा अगदी कॅलेंडरपासून घरी येणाऱ्या निमंत्रण पत्रिकेपर्यंत (ज्या अजूनही सर्वसाधारणपणे मराठीत छापल्या जातात) जिथे मराठी

अक्षरे दिसतील, ती सहज वाचण्याचा प्रयत्न करतात. त्यातून त्यांना वाचनाची गोडी लागते. काय वाचायचे, हेही समजते; पण ही गोष्ट इंग्रजी माध्यमाच्या मुलांबाबत क्वचितच घडते. त्यातून पालकांकडूनही मुलांना अवांतर वाचनाचा आग्रह धरला जात नाही. या विषयावर आधारित अलीकडेच आलेले क्षितिज पटवर्धन लिखित 'आज्जीबाई जोरात' हे नाटक महत्त्वाचे आहे. पुणे-मुंबईसारख्या शहरांतील शाळांमध्ये या नाटकाच्या प्रयोगांची चळवळ सुरू होणे महत्त्वाचे आहे. त्याचबरोबर ग्रामीण भागातही यासारखे प्रयोग झाले पाहिजेत. मोबाइलच्या विळख्यात अडकलेल्या मुलांना वाचनाशी परत जोडण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या आजी, नातू आणि आईची ही गोष्ट आहे. अशा वेगवेगळ्या कलाकृती अनेक माध्यमांद्वारे पुढे आल्या, तर मराठीकडे मुले वळतील आणि त्याचा मराठी वाचनाच्या बाबतीत सकारात्मक परिणाम निश्चितच जाणवेल.

लहान वयात हलक्याफुलक्या वाचनातून मुले पुस्तके, वर्तमानपत्रांकडे आकर्षित होतात. काही वर्षांपूर्वी 'सकाळ'मधील चिंटू, बालमित्र मुलांमध्ये विशेष प्रिय होते. चांदोबा, चंपक ही मासिके होती. मात्र आता मुलांसाठी तसे प्रयत्न होताना दिसत नाहीत. वाचक अचानक तयार होत नाही, तो हळूहळू तयार होतो.

- ◆ दि प्रिन्सेस ◆ वादळवारा
- ◆ कान्होजी आंग्रे
- ◆ इथे थबकली गंगामाई

बुक फेस्टिव्हलला मात्र गर्दी

पुण्यात फर्ग्युसन कॉलेजमध्ये गेल्या वर्षी 'पुणे बुक फेअर' आयोजित केला होता. वाचक कमी झाले आहेत, या वाक्याला छेद द्यावा, एवढी प्रचंड गर्दी या फेस्टिव्हलला सर्व दिवस होती. त्यात ज्येष्ठांपेक्षाही तरुणाईची संख्या लक्षणीय होती. त्यामुळे वाचक नाहीत, असे नाही, तर वाचनपद्धती बदलल्या आहेत. या फेस्टिव्हलमध्ये अनेक प्रकाशकांनी आपल्याकडील दर्जेदार पुस्तके सवलतीच्या दरात विक्रीसाठी ठेवली होती. त्यांचा खपही चांगला झाल्याचे आकडेवारीवरून दिसते. वाचकवर्ग वाढवायचा असेल, तर असे उपक्रम जास्तीतजास्त प्रमाणात राबविले गेले पाहिजेत.

अकरा वर्षांच्या प्रदीर्घ पाठपुराव्यानंतर मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा अलीकडेच देण्यात आला. यामुळे मराठी भाषा विकासासाठी वाव असून वाचक आणि वाचनसंस्कृती वाढण्याची शक्यता आहे.

जबाबदारी शिक्षकांचीही

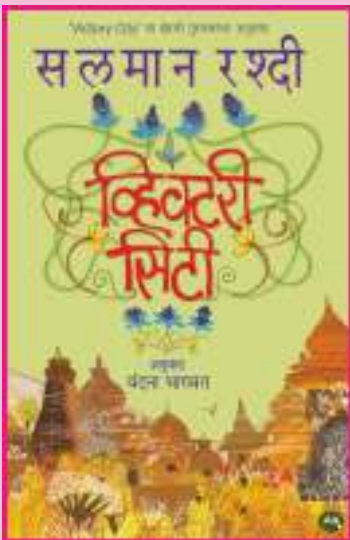
खरंतर मराठी वाचक वाढवण्याची जबाबदारी प्रत्येकाची आहे. मराठी शाळांची, पालकांची, प्रकाशकांची, ग्रंथालयांची, कलावंतांची, शासनाची आणि समाजाचीसुद्धा आहे. आज विद्यार्थी मराठी विषयाला नाक मुरडतात, याचे कारण शिक्षकवर्ग आहे.

भाषासमृद्धीच्या नावाखाली शिक्षक विषय बोजड करून शिकवतात. ज्ञानेश्वरांनी भगवद्गीता सर्वांना समजावी म्हणून सोप्या मराठीत आणली. मग शिक्षक सोप्या मराठीचा वापर का करीत नाहीत. शिक्षकांनी मुलांना आवडेल व समजेल, अशा पद्धतीने शिकवावे. चीन, जपानसारख्या अनेक प्रगत देशांनी आपापल्या मातृभाषेतून मुलांना शिक्षण देत मुलांसह देशाचाही मोठा विकास

साधला आहे. मग आपल्याला मराठीचा वापर करून प्रगती का करता येत नाही?

पुण्या-मुंबईमध्ये तर इंग्रजीचा अतिरेक झालेला दिसतो. दोन मराठी व्यक्ती समोर आल्या, तर अनौपचारिक गप्पाही इंग्रजीत मारण्यात त्यांना भूषण वाटते. पुण्यात एक कथक नृत्याचा कार्यक्रम पाहायला गेलो होतो. विविध कलाकार आपली कला सादर करत होते. समोर बसलेले सर्वच प्रेक्षक मराठी भाषिक होते. तरीही प्रत्येक कलाकार कला सादर करण्यापूर्वी आपली संकल्पना इंग्रजीतून स्पष्ट करत होता. इतकेच नाही तर कार्यक्रमाचे निवेदनही इंग्रजीतून होते. कार्यक्रम पुण्यात.. प्रेक्षक मराठी मग इंग्रजीचा अट्टहास का...? की आपल्या भाषेची लाज वाटते...? याबाबतीत अलीकडेच पाहण्यात आलेला मराठी चित्रपट 'बालभारती' खूपच भावला. प्रत्येक मराठी माणसाने हा चित्रपट जरूर पाहावा. मराठी वाचक वाढीसाठी प्रत्येक शाळेत मराठी काव्यलेखन, निबंधलेखन, संवादलेखन, कथालेखन अशा स्पर्धा आयोजित कराव्यात, त्यातून लेखन गुणवत्तेनुसार बक्षीस देऊन मुलांना लेखनासाठी प्रोत्साहन द्यावे. याद्वारे मराठी शिक्षणाचा प्रत्यक्ष उपयोग मुलांना समजेल.

भाषा फाउन्डेशनच्या माध्यमातून मराठी ऑलंपियाड स्पर्धा घेतली जाते. भाषेची गोडी वाढविण्यासाठी अशा स्पर्धेत मुलांना भाग घेऊ द्यावा. तसेच पाठ्यपुस्तकात समाविष्ट केलेल्या कवितांची सुंदर गाणी आहेत. ती गाणी कविता शिकवताना मुलांना जरूर ऐकवावीत, म्हणजे मराठी भाषेची आवड निर्माण होण्यास मदत होईल.

जादुई बियाणातून निर्माण झालेलं
विजयनगरचं साम्राज्य आणि
त्याच्या निर्मातीचा विचक्षण
जीवनप्रवास मांडणाऱ्या महाकाव्याचं
सलमान रश्दींनी साकारलेलं अनोखं गद्यरूप

व्हिक्टरी सिटी

सलमान रश्दी । अनु. वंदना भागवत
किंमत : ₹ ५२०

ebook
available

हॉलिवूड चित्रपटसृष्टीतील ब्लॉक कॉमेडीच्या
जमान्यात रसिकांच्या मनावर
अधिराज्य गाजवलेले विनोदवीर

हॉलिवूडचे विनोद्वीर

राजेन्द्र खेर
किंमत : ₹ २८०

स्थलांतरितांच्या जगण्याची
कारणमीमांसा करणारं,
अंतर्मुख करणारं अनुभवकथन

ब्रेड, सिमेंट, कॅक्टस

अनी झैदी । अनु. सुनंदा अमरापूरकर
किंमत : ₹ २९५

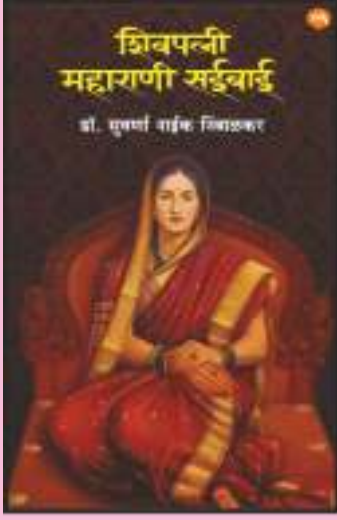

गायीच्या आचळांवर येणारे
पूमिश्रित फोड (cowpox) ते 'लस मैत्री'

भारताच्या लस-निर्मितीतील प्रगतीची गोष्ट

सज्जन सिंग यादव । अनु. मंजुषा मुळे
किंमत : ₹ ५२०

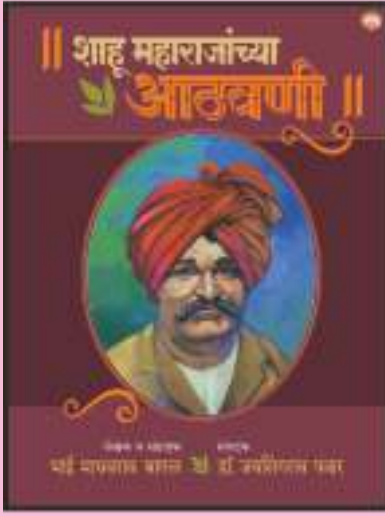

छत्रपती शिवरायांना सावलीसारखी सोबत
करणाऱ्या आणि स्वराज्य घडणीच्या प्रवासात
स्वतःच्या कौटुंबिक सुखाची तमा न बाळगणाऱ्या
महाराणीचा लक्षवेधी जीवनप्रवास...

शिवपत्नी महाराणी सईबाई

डॉ. सुवर्णा नाईक निंबाळकर
किंमत : ₹ २८०

ebook
available

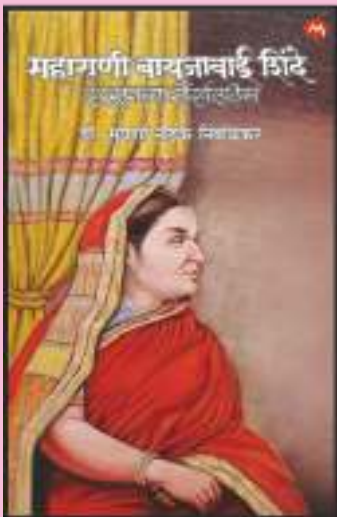

आठवणी शाहू महाराजांच्या...
उलगडतात त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची परिभाषा

शाहू महाराजांच्या आठवणी

लेखक-संग्राहक : भाई बागल
संपा : डॉ. जयसिंगराव पवार
किंमत : ₹ २२०

ebook
available

शिंदे घराण्यातील अद्भुत व्यक्तिमत्त्व आणि
दख्खनच्या सौंदर्यलतिका म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या
बायजाबाई शिंदे यांचे ओघवत्या शैलीतील चरित्र

महाराणी बायजाबाई शिंदे दख्खनच्या सौंदर्यलतिका

डॉ. सुवर्णा नाईक निंबाळकर
किंमत : ₹ २८०

ebook
available

दोन भाषांचा संगम घडविणाऱ्या
अनुवादाची तंत्रे आणि मंत्रे स्पष्ट करणारा
अमूल्य साहित्यिक ऐवज...

अनुवादातून अनुसर्जनाकडे

साहित्यिक
अनुवादाचे
तंत्र आणि मंत्र

लीना सोहोनी
किंमत : ₹ ३७०

सदाशिव अमरापूरकर या नावातील जादू
उलगडून सांगत असतानाच
एका संयत आयुष्याची
जीवनकहाणी मांडणारं आत्मकथन

श्वलभर दुधाची कहाणी

सुनंदा अमरापूरकर
किंमत : ₹ ५९०

आसमंती मराठी ध्वज

माणूस कशावर प्रेम करेल सांगता येत नाही. त्याचं मन फार विचित्र आहे हेच खरं. आता हेच पाहा ना, मी शाळेत असताना आमच्या मराठीच्या अध्यापिका सौ. विजया वाठारे बाई म्हणजे वयाच्या पन्नाशीत असलेलं एक शांत, संयमी आणि आदरणीय व्यक्तिमत्त्व. मराठीतील गद्य आणि पद्य यातला साधा फरक न कळणाऱ्या मला हाताचं बोट धरून शिकवणाऱ्या त्या पहिल्याच. त्यांनी वदवून घेतलेल्या कवितांपैकी केशवसुतांची 'एक तुतारी द्या मज आणुनि' ही कविता मला आजही आठवते.

'प्राप्तकाल हा विशाल भूधर
सुंदर लेणी तयात खोदा
निजनामे त्यावरती नोंदा
बसुनि का वाढविता मेदा?
विक्रम काही करा, चला तर!'

एरवी चुळबुळ करणारी मुलं या ओळी ऐकताना मात्र मंत्रमुग्ध होऊन जात. शब्दांची रचना, कवितेची मांडणी, यमकाची लयबद्धता हे सगळं धुंद करणारं होतं. अशा अनेक कवितांच्या दिव्य आनंदाचा अनुभव आम्हाला बाईंच्या शिकवण्यातून मिळत असे. मराठी भाषेविषयी सुंदर स्वप्न पाहू लागलो याचं एकमेव कारण हेच. त्या वेळी बाईंच्या वेणीत असणारं पांढरं चाप्याचं फूल

समाधान मलवडकर

हे मराठी अस्मितेचं प्रतीकच वाटत असे. त्यांची निरागस हास्यमूर्ती आजही माझ्या स्मृतिमंजूषेत तशीच आहे. आता ही आठवण त्या वेळी नव्याने उमगलेल्या मराठी भाषेच्या सौंदर्याची आहे की त्या सौंदर्याविषयी मनात कुतूहल निर्माण करणाऱ्या बाईची आहे, हे आजवर मलाही कळलेलं नाही; पण विद्यार्थ्यांच्या मनात मराठीची तुतारी फुंकली गेली ती याच क्षणी. मराठीविषयीची उत्सुकता प्रगल्भ होत गेली ती याच काळात आणि मराठीला असलेला क्रांतिकारक इतिहास मनात कोरला गेला तो याच वेळी. मला सापडलेल्या मराठी भाषेचा जन्म झाला तोही इथेच.

त्यानंतरच्या काळात आपल्या आसपास असलेल्या अनेक भाषा आपण आत्मसात केल्या. त्यांपैकी मराठी भाषा मला बहुरंगी वाटते. अनेक प्रकारच्या बोली भाषेत ती बोलली जाते. दर बारा-बारा कोसांवर ती बदलत जाते. कोकणात ती कोकणी होऊन जाते. घाटावर ती घाटी म्हणून दिसते. मध्यप्रांतात ती वऱ्हाडी होऊन नांदते, तर पश्चिमेकडे उतरली की रांगडी म्हणून जगते; पण आपल्या कोणास याचा काडीमात्र फरक पडत नाही; कारण काना, मात्रा, वेलांट्या यांच्या पलीकडे शब्दांच्या मागच्या भावना जपायला आपल्याला मराठीच शिकवते आणि इथेच ती सार्थ ठरते.

सार्थ भाषा माणसाला जपते यावर माझा ठाम विश्वास आहे. भाषेमुळे माणूस विकसित होतो हेही तितकंच खरं आहे; पण ही नाण्याची एक बाजू आहे आणि विकसित झालेला माणूस भाषा जपतो का, ही त्याच नाण्याची दुसरी बाजू आहे. ही दुसरी बाजू पाहण्याचं काम आपलं आहे. हे अर्धसत्य सत्यात उतरवणं खूप महत्त्वाचं आहे.

आता मराठी जपणं म्हणजे नक्की काय याचं उत्तर म्हणजे युगायुगांची साक्षीदार असलेल्या या भाषेचा गंध दरवळत ठेवणे. परीक्षा पास होण्यापुरतं त्याकडे न पाहता त्यातली तत्त्वं आपल्यात उतरवणे. दीड-दोनशे हजार वर्षांपूर्वीपासून मजल-दरमजल करत आलेल्या या भाषेच्या प्रवाहाचं स्वतः पाणी होणे. मराठी अथांग पसरलेल्या सागरासारखी आहे. त्यात खेळणाऱ्या लाटा हे आपल्या मनुष्यवर्गाचं प्रतिबिंब आहे. जसं सागराचं अस्तित्व त्याच्या मदमस्त लाटांनी दर्शित होतं त्याप्रमाणे मराठी नामक सागराचं प्रातिनिधित्व आपल्यालाच करावं लागेल.

वाचनसंस्कृती ही भाषेची विकसनशीलता अधोरेखित करते असंही माझं प्रामाणिक मत आहे. थोर संत नि महात्मे, प्रभावशाली विचारवंत नि साहित्यिक आणि समग्र लेखक, लेखिका नि कवी यांचं कार्य पाहिलं तर मराठी साहित्य किती प्रमाणात समृद्ध आहे याची प्रचिती येते. माझ्या मते, मराठीचा गर्भ प्राचीन ग्रंथ आणि कादंबरी यामध्ये आहे. त्यानंतर बालवयातून ती भाषा मध्ययुगीन लेखनात प्रवेश करते. इथे ती वयात आलेल्या मुलीप्रमाणे लाजते, हसते, धावू लागते. आणि सध्या अर्वाचीन काळात म्हणजेच नव्या युगात ती नववधूसारखी दिसते, वावरते नि नांदते. आता या सगळ्यामध्ये कोणी काय वाचावे नि कोणी काय आत्मसात करावे यावर बंधन नाही. मराठी वाचक कमी झाला आहे असंही मला

वाटत नाही. फक्त वाचनाची साधने बदलली आहेत एवढंच!!

मराठी भाषेचा कल्पनाविस्तार फार मोठा आहे आणि मनुष्य हा कल्पनेत रमणारा प्राणी आहे. आपल्या भाषेतील साहित्याची भव्यता अफाट आहे. सौम्य, सात्विक नि सुंदर शब्दरचना असलेलं वाङ्मय या भाषेत सापडतं. हे सर्व वाचताना आपण आपल्या मनातील नाजूक स्वप्नात हरवून जातो. आपल्या आयुष्यात घडणाऱ्या अनेक गोष्टींचा थोडा जरी संदर्भ जोडला तरी आपल्या पूर्वजांनी ही भाषा का स्वीकारली याचा क्षणार्धात उलगाडा होतो. माणसाच्या मंगलतेचं नि श्रद्धेचं मोहक प्रतीक म्हणजे मराठी भाषा. मराठीतून रेखाटलेला निसर्ग माझ्या सर्वांत निकटचा आहे. मराठी आपल्या अवतीभवतीच वाहते. जसं की, डोंगराआडून उगवणाऱ्या सूर्याच्या किरणांची उधळण मराठी आहे. भर दुपारी माळरानावरच्या रणरणत्या उन्हाची दाहकता मराठी आहे. अबोल सायंकाळ होत असता आकाशी पसरलेली केशरता मराठी आहे. पौर्णिमेच्या टिपूर चांदण्यात उमललेल्या चंद्राची शुभ्रता मराठी आहे.

मराठी भाषा हे थोरांनी रचलेलं सुंदर काव्य आहे की काय असा दिव्य भास मला कधी-कधी होतो. नाना प्रकारचे शब्द, त्यांचे उच्चार, त्यांची रचना, त्यांची शैली हे सर्वकाही अचंबित करणारं आहे. भाषेची गोडी ही काव्याच्या प्रत्येक कडव्यात आहे. भाषेतील आलंकारिकता हाच तिचा मुख्य पाया आहे. वर्षानुवर्षांच्या अथक प्रयत्नाने निर्माण झालेलं हे काव्य एखाद्या भुलीच्या औषधासारखं आहे की त्याची गुंगी उतरता उतरत नाही.

याच मराठी भाषेला या वर्षी अभिजात भाषा म्हणून दर्जा मिळाला. आपल्या सर्वांसाठी ही मोठी अभिमानास्पद गोष्ट आहे. मराठी भाषेसाठी झटणाऱ्या सर्वांच्या निश्चयाचं नि तपश्चर्येचं हे फळच म्हणावं लागेल. आपल्या आयुष्यात येणाऱ्या सुंदर क्षणांपैकी हा एक क्षण आहे आणि या अमर क्षणाची साक्षीदार आपली पिढी आहे हे विसरू नये.

आता अभिजात दर्जा प्राप्त करून काय फायदा होईल हे आपणास येत्या काळात दिसून येईलच. केंद्र सरकार भाषा वृद्धिगत करण्यासाठी निधी उपलब्ध करून देईल. त्या निधीचा योग्यरीत्या वापर होईल अशी आशा करण्यास हरकत नाही. उद्या ठिकठिकाणी ग्रंथालये उभारण्यात येतील. मोडकळीस आलेल्या मराठी शाळांची डागडुजी होईल. मराठी शिक्षकांना अनुदान उपलब्ध होईल. बंद पडलेली नाट्यगृहे, चित्रपटगृहे, साहित्य संस्था यांचं पुनरुज्जीवन होईल. मराठी पुस्तकांची निर्मिती मोठ्या संख्येने केली जाईल, त्यामुळे उत्तमोत्तम साहित्य आपल्यापर्यंत पोहचेल. कोण जाणे जिथे शक्य नाही तिथे मराठी भाषेची शिकवण ही डिजिटल स्वरूपात मिळून जाईल. एकूणच काय, तर बदलत्या काळानुसार मराठी भाषासुद्धा स्वतःच्या माध्यमात बदल घडवून आणेल. आणि हीच तर नवी सुरुवात आहे. हाच तो नवा धागा आहे. एखाद्या नव्या गोष्टीची पुन्हा नव्याने सुरुवात करायला आपल्याला आवडेलच ना..!! आणि त्यामुळे जर मराठी भाषा समृद्ध होण्यासाठी हातभार

लागत असेल तर तुम्ही-आम्ही आवर्जून नि आनंदाने प्रयत्न करू यात शंका नाही.

मागील पिढी पुढील पिढ्यांसाठी काही जीवनतत्त्वे सोडून जाते, हा निसर्गाचा नियमच आहे. त्यामुळे आपणही याच नियमात मोडतो. आता मराठी भाषेच्या नाना रंगांनी नटलेल्या, बहरलेल्या फुलांच्या बागेचे माळी आपण आहोत. ही बाग नित्य सुंदर नि सुगंधित राहिल, त्याचा रंग कायम राहिल याची काळजी आपल्यालाच घ्यावी लागेल. तेव्हाच पुढील पिढी या डौलदार बागेचा गंध लुटू शकेल. आणि आहे त्यात संतुष्ट न राहता काहीतरी नवे, काहीतरी वेगळे, काहीतरी सुंदर करण्याचा प्रयत्न करत राहिल. त्यागाच्या रूपाने, कष्टाच्या रूपाने, भावनेच्या रूपाने ही सौंदर्यबाग पिढ्यान्पिढ्या फुलत राहिल, टिकून राहिल. सुगंधाची ही देवाण-घेवाण झाली की मराठी भाषेलासुद्धा बहर येईल.

आजचं युग हे स्पर्धात्मक आहे. विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या चाकावर बसून अफाट वेगाने पळत आहे. व्यवहार, शिक्षण, व्यवसाय, नोकरी, उद्योग, आरोग्य अशा सर्वच क्षेत्रांत होणाऱ्या स्पर्धेत टिकून राहण्यासाठी प्रत्येक व्यक्ती धडपडत आहे. त्यासाठी उपयुक्त ठरणाऱ्या सर्व गोष्टी शिकण्याची गरज प्रत्येकाला भासते आणि यामुळे इंग्रजी आणि हिंदी भाषा या युगाचा एक अविभाज्य घटक आहे. त्यामुळे मराठीची आसक्ती धरावी का नाही, असा प्रश्न पडतो; परंतु याचं उत्तर त्या प्रश्नातच आहे; कारण आसक्ती व आवड हे परस्परविरोधी नातं असणारे शब्द आहेत. मनुष्यस्वभाव असं सांगतो की, जिथे आसक्ती येते तिथे आवड कमी होऊ लागते. त्यामुळे मराठी भाषेविषयी अधिक आवड निर्माण होणं इतकंच महत्त्वाचं आहे. आवडीने करत राहिलेली प्रत्येक गोष्ट कालांतराने आपल्यावरच प्रेमवर्षाव करते, हे साधं, सरळ सत्य आहे. मराठी

भाषेची नाजूकता नि सुंदरता वाचकाला आपोआपच भुरळ पाडते.

आपल्या आसपास एक वाचक घडवणे ही सोपी गोष्ट आहे. जर आपण वाचलेल्या वाङ्मयाचा आपल्याला स्वतःच्या आणि आजूबाजूच्या माणसांच्या आयुष्यावर प्रकाश टाकता आला की वाचक घडतो. त्यासाठी वाचनातून मिळणाऱ्या आनंदाला तत्त्वज्ञानाची जोड असायला हवी. जिथे-जिथे माणूस पुस्तकांच्या पानांत आपल्या मनाचं प्रतिबिंब शोधेल तिथे-तिथे वाचक घडेल. वाचक तयार होणे म्हणजे दोन वाचकांच्या मनातील उदात्त कल्पनांची बेरीजच नाही का!! येणाऱ्या काळात मराठी भाषेचा प्रसार मोठ्या प्रमाणात होईल याची मला खात्री आहे. प्रत्येक मराठी माणूस मराठी भाषेचं वैभव सुरक्षित ठेवेल असंही मला वाटतं. भाषेची परंपरा अखंड चालू राहण्यात तो खंडही पडू देणार नाही याची जाणीव मला आहे; कारण मराठी माणूस मुळातच लढणारा, झटणारा आणि क्रांतिकारी मनाचा आहे. त्यामुळेच वर्षानुवर्षे जळत असलेल्या मराठी भाषेची ज्योत यापुढेही कायम जळत राहिल आणि भाषेच्या उज्ज्वल आचारविचारांचा अग्नी नेहमीच प्रज्वलित राहिल.

मराठी भाषा कणखर सह्याद्रीच्या कुशीत वाढलेली आहे, खेळलेली आहे, बहरलेली आहे. सह्याद्रीचा कडा जसा उन्हात, वाऱ्यात, पावसात, वादळात तटस्थ उभा राहतो तशीच मराठी भाषा संकटं, वेदना, जखमा यावर मात करून मान उंचावून उभी आहे. तीसुद्धा दिमाखात आणि अभिमानाने!!!

शेवटी काय तर, मला मराठी येतं यातच सर्व येतं आणि हेच मराठी भाषेच्या ध्वजाचं फडफडतं निशाण आहे.

मराठी चित्रपटसृष्टीवर
अनेक दशकं अधिराज्य गाजवणाऱ्या
महेश कोठारेचा कौटुंबिक आणि
धडाकेबाज व्यावसायिक जीवनप्रवास.

डॅमडू आणि बंरेंचपहरी

महेश कोठारे
किंमत : ₹ ७५०

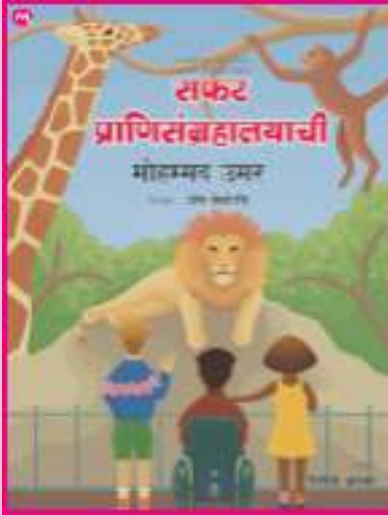
साधे, सोपे प्रयोग हवा, पाणी,
ध्वनी, विद्युत आणि चुंबकाचे...
वाढवतील ज्ञान विद्यार्थ्यांचे

छोट्यांसाठी

चुंबक, विद्युत, ध्वनीचे प्रयोग

डी. एस. इटोकर
किंमत : ₹ १५०

ebook
available

शारीरिक अक्षमतांवर मात करून
मुलांमध्ये ऊर्जा पेरणारं पुस्तक.

सफर प्राणिसंग्रहालयाची

मोहम्मद उमर । अनु. निर्मिती कोलते
किंमत : ₹ ११०

व्यापक संकल्पनेचं संक्षिप्त रूप,
अभ्यासाला येतो हुरूप

इफ्...

डेव्हिड जे. स्मिथ
अनु. डॉ. प्रमोद जोगळेकर
किंमत : ₹ २००

वाचक
वाढल्याचे
दुष्परिणाम झाले...
त्याची गोष्ट

पंकज भोसले

दुर्मिळ पुस्तकांचे संग्राहक वाढल्याने संग्रहाचा वेग आटला, त्याची चिंता वाटणाऱ्या ग्रंथवेड्याच्या या नोंदी. गेल्या दशकभरातील पुस्तक खरेदी-विक्रीच्या पाहिलेल्या आडव्या-तिडव्या वैयक्तिक तपशीलांसह...

१. नेमके झाले काय?

करोना काळानंतर उगविलेल्या काही व्हॉट्सअप विक्रेत्यांची मी आत्ता पाहणी करतोय. तर, नेमकी किती वाढ झालीये त्याची निश्चित आकडेवारी सापडत चालली आहे.

नाशिकच्या भगवान बुक या (माझ्यासाठी) तितक्याशा सक्रिय नसलेल्या समूहाचे २९५ सभासद आहेत. पुण्यातील 'ओल्डबुक्स डेक्कन' या लकडीपुलावर पूर्वी नियमित बसणाऱ्या समीरच्या समूहाचे ४०२ सभासद आहेत. माहीमच्या 'अंबिका मराठी पुस्तके' या समूहाचे ७७४ सभासद आहेत. 'चांद बुक ऑनलाइन (डेली)' या समूहाचे ४४५ सभासद आहेत. 'चांद बुक ऑनलाइन' या फक्त दुर्मिळ पुस्तके आठवड्याला लिलावासाठी देणाऱ्या समूहाचे २१० सभासद आहेत. याशिवाय रविवारी पुस्तके लिलावासारखी विकणारे आणखी काही समूह, फेसबुकवरील दुर्मिळ पुस्तके आणि झेरॉक्स करून देणारे समूह (यातील अनेक

सर्व ठिकाणी सभासद असली तरी) यांची बेरीज केली तर, हजार-दीड हजार वाचक करोनानंतर या जुन्या पुस्तकांच्या व्यवहाराशी नव्याने जोडले गेले आहेत. जे माझ्यालेखी करोनापूर्वी पुस्तके उचलण्यात माझे बिलकुल प्रतिस्पर्धी नव्हते, ते आता नुसते प्रतिस्पर्धीच राहिले नाहीत, तर माझ्यावर मात करून मधल्या काळात बरीच पुस्तके या ग्रंथतळातून उचलून त्यांनी गडप केली आहेत.

यापूर्वी मी या पुस्तकवाल्यांकडला बऱ्यापैकी लाडका ग्राहक होतो. म्हणजे दरएक वेळी काही हजारांची पुस्तके सहज खरेदी करणारा म्हणून; पण आता तशी परिस्थिती राहिलेली नाही. याला कारण जुन्या पुस्तकांचा संग्रह करणाऱ्यांचे वाढलेले प्रमाण. वाटेल त्या किमतीला ती पुस्तके विकत घेण्याची तयारी आणि काही दुर्मिळ पुस्तकांबद्दल गेल्या काही वर्षात झालेली नवसाक्षरता.

२०१८सालापूर्वी मी पुण्यातील रस्ता पुस्तक दालनाशी संलग्न झालो. तेव्हा तेथील रद्दीवाल्यांपैकी एक पेठेतील, दुसरा अलंकार पोलीस चौकीजवळील, तिसरा कर्वे नगर आणि चौथा कोथरूड डेपोजवळील आदीकडून बरीच सफाई करून झाली होती. त्यानंतर उरलेल्या वेळेत मुख्य आकर्षण बाजीराव रस्त्यावरील सरस्वती मंदिराशेजारी बसणारे दोन प्रमुख पुस्तकवाले. आठवले आणि त्यांचा मुलगा धनंजय व वाबळे मावशी. तर, यांच्याकडे बराच काळ 'परमोच्च खरेदीदार' म्हणून मी काही काळ उमेदवारी केली. ती उमेदवारी ही त्यांच्याकडून अधिकाधिक पुस्तके मिळावीत यासाठीची. साधारणतः वर्ष-दीड वर्षात मी त्यांच्या उत्तम वाचकगटाच्या यादीत पोहोचलो. त्यानंतर पहाटे चार वगैरेला आवरून नऊ वाजता स्वारगेट गाठण्याचे कसरतीचे प्रकार थांबले. कारण, कधीकधी या पुस्तक विक्रेत्यांच्या घरीच जाण्याचे निमंत्रण मिळायला लागले आणि दरवेळी दोन छोटी पोती भरून पुस्तके मी मुंबईला घेऊन येऊ लागलो.

या आठवल्यांनी भर पावसात मला मासिकांची 'लॉटरी' काढून दिली. 'सत्यकथा'चे अनेक वर्षांचे बांधीव खंड एका उतारवयातील संग्रहाकाला, एका योग्य वाचकाला सशुल्क सुपूर्द करायचे होते. त्याचा शोध त्यांनी आठवलेवर सोपवला होता. कित्येक वर्षे जपून ठेवलेले संग्रहाकाचे ते अंक मला घायचा दिवस ठरवला गेला तो दिवस मुंबई-पुण्यातील भीषण पावसाचा निघाला. प्लास्टिकमध्ये व्यवस्थित गुंडाळून पाण्याचा एकही थेंब शिरणार नाही अशी आवरणे त्यावर चढवत, पुणे ते खारघर मी हा साठा कसा आणला याचे मला आता आश्चर्य वाटते. ते अंक हस्तगत करण्यासाठी धाडसाच्या कोणत्याही थराला जायला मी तयार होतो.

त्याच्या बरोबर दुसऱ्याच वर्षी पावसाळ्यात, वाबळे मावशींना एका मोठ्या संग्रहाकाकडची मासिके आणि दिवाळी अंक यांचा साठा मिळाला होता. हंस-नवल या मासिकांचे खंड. सारे साठोत्तरी ते नव्वदीपर्यंतचे. शिवाय काही झंगड पुस्तके. ज्यात दि.पु. चित्रे यांची पहिली कादंबरी 'त्याची व्याली असे पोरे' देखील होती. 'शिबा राणीच्या शोधात' हा लघुग्रंथ आणि किततीतरी बालपुस्तके, दुर्मिळ कथासंग्रह, धारपांच्या 'चेतन' या रहस्यकथेची पहिली लघुआकाराची आवृत्ती. ही पुस्तके मिळवत असताना मला कुसुमाग्रज प्रतिष्ठानची एक लाख रुपयांची शीष्यवृत्ती मिळाली आणि पुढल्या एक वर्षात मी पैशांची तजवीज झाली या आनंदात दीड वर्षात मी तब्बल १ लाख चाळीस हजारांची रहस्यकथांची पुस्तके खरेदी केली. शीष्यवृत्तीची रक्कम मिळण्याआधीच माझी खरेदीहौस राज्यातील सर्व भागांत, जिल्ह्याच्या-तालुक्याच्या सर्व भागांत चालत होता त्यातून कोल्हापूर या शहरात नेताजी कदम हे पुरातनकालीन व्यक्तिमत्व शोभावे, असे पुस्तकविक्रेते माझे मित्र झाले. त्यांनी माझ्या सततच्या मागणीनंतर सांगली, तासगाव परिसरात मृत झालेल्या अनेक लायब्रऱ्या पुनरुज्जीवीत केल्या. एका २० ते ३०वर्षे बंद असलेल्या वाचनालयातून जुनी रहस्यकथांची शेकडो पुस्तके त्यांनी हस्तगत केली. पुढले काही महिने कुरिअरद्वारे, कोल्हापूरवरून येणाऱ्या परिचितांद्वारे ती

हळूहळू माझ्यापर्यंत येऊ लागली.

या नेताजी कदम यांचा एक-दोन खोलीत असलेला जुन्या पुस्तकांचा संग्रह मला पाहायला मिळाला. काकोडकरांचे जुने 'काकोडकर' या नावाने येणारे अंक त्यांनी पैदा करून दिले. त्यांनी 'दिवाकर नेमाडे' या विलुप्त झालेल्या भूतकथा लेखकाची आठ ते दहा पुस्तके माझ्याकडे सुपूर्द केली. अगदी वाजवी किंमत घेऊन; पण तरीही मला पुढले काही महिने ते पुस्तके देत राहिले.

करोना येईपर्यंत माझ्या रहस्यकथांच्या शोधप्रकल्पाची मी 'फेसबुक' आणि इतर वृत्तपत्र-दिवाळी अंकातील लेखांद्वारे माहिती करून देऊ लागलो. त्यातून सुरुवातीला मला खूप जुनी पुस्तकेदेखील प्राप्त झाली. पण, या पुस्तकांना मी देत असलेल्या रकमेपेक्षा अधिक किंमत येते, असा शोध करोनानंतर सुरु झालेल्या सर्व ऑनलाइन पुस्तकविक्रेत्यांना लागला. त्यानंतर काही निवडक पुस्तक विक्रेत्यांखेरीज, ही पुस्तके ऑनलाइन व्यवहारात येताक्षणी, माझ्यापर्यंत त्यांचा सुगावा न लागताच संपू लागली. रहस्यकथा माझ्याऐवजी नव्याने तयार झालेल्या दुर्मिळ पुस्तकांच्या संग्रहाकाकडे वळू लागला. गेल्या वर्षा-दीड वर्षापासून माझ्या संग्रहात सर्वात कमी दुर्मिळ पुस्तकांचा समावेश झाला आहे. माझ्या दुर्लक्षामुळे आणि विक्रेत्यांशी चालणाऱ्या सदृच्छा भेटी कमी झाल्यामुळेही असा परिणाम झाला असेल.

२. नेमके काय होते या व्यवहारात?

'हाजीर तो वजीर' हा इथला महत्वाचा नियम. तो पाळला नाही, तरी पुस्तकवाल्यांना तुम्ही सतत मागणी करून हैराण करणे हा दुसरा प्रकार अवलंबणे अनिवार्य. लोक गतकातर होत आपल्या लहानपणात वाचत असलेली मासिके, पुस्तके आणि वाटेल त्या गोष्टी शोधत असतात. जुनी पुस्तके विकणाऱ्यांकडे 'जो जे वांच्छल' ते येऊ शकते. किमान १०पैकी पाच ते सात खरेदीदार दुर्मिळ मासिके, दुर्मिळ कॉमिक्स, ऐतिहासिक पुस्तके, रहस्यकथांची पुस्तके, धारपांच्या पुस्तकांच्या उत्तम चित्रासह

असलेल्या पहिल्या आवृत्त्या, इंद्रजाल कॉमिक्सचे १९६३ सालानंतर आलेले मराठी भाग, नेमाडेंच्या, सारंगांच्या, पुलंच्या. जी.एंच्या पुस्तकांच्या पहिल्या आवृत्त्या, लेखकाच्या सहीनिशी भेटिला गेलेल्या पुस्तकांच्या प्रती, अभ्यासाला संदर्भ हवेत म्हणून समीक्षणातील जुनी-नवी पुस्तके, ज्योतिषाची, मंत्राचाराची अशीही पुस्तके आपल्या संग्रहात जोडणारी माणसे आहेत. तर अश्लील मासिकांच्या जुन्या आवृत्त्यांमध्ये आजच्या इन्टरनेटयुगातील पोर्नपेक्षा अधिक 'ऑरगॅझम' मिळविणारा आंबटशौकीन वाचकांचा दुर्मिळतम वर्ग.

पूर्वी सुभाष शहा हे रहस्यकथाकार आपली लेखक म्हणून कारकीर्द सुरू होण्याआधी बेळगावी मासिके काढत असत. राणी-प्यारी-कामदेवी अशी मासिके हातोहात खपत. त्यांचा काळाबाजार केला जात असे. 'यातील एका मासिकाची प्रत ब्लॅकमध्ये विकून

किलोभर मटन आम्ही विकत आणत होतो,' ही कोल्हापूरच्या नेताजी कदम यांची आठवण. मटनाची आजची गगनचुंबी असलेली किंमत पाहता, या मासिकाचे मूल्य आणि ते हस्तगत करण्यासाठी शौकीन वाचकांची हौस किती होती त्याचे हे उदाहरण.

तर, मी ही मासिके मिळवली ती एका म्हाताऱ्या जीर्ण-शीर्ण विक्रेत्याकडून. पारंपरिक विक्रेता नव्हता तो. बार्शीमधील एक हौशी पुस्तक संग्राहक. वयवर्षे सत्तरहून अधिक. तरुणपणात जपून ठेवलेले बाड त्याला टाकून घ्यायचे नव्हते. कधीतरी या मासिकांना आपण मागू ती किंमत येईल, या आशेवर तो होता. कालनिर्णयमध्ये माझ्या अभ्यासप्रकल्पातील सुभाष शहा यांच्यावरील लेखाचा अंश छापला. त्यात मी या मासिकांचा उल्लेख करून कशी ती पाहायलाही मिळाली नाहीत, हे नमूद केले होते.

बार्शीमधील वाचनालयातून वर्षभराने या व्यक्तीने हा तपशील वाचला. त्यानंतर मला संपर्क केला. 'तुम्ही सांगाल ती किंमत मी घायला तयार आहे,' हे सांगूनही त्यांनी मला फार कमी किंमतीत ती मासिके विकली. रोख रक्कम आपल्या नातेवाईकाच्या स्मार्टफोनमध्ये हस्तांतरित झाल्यानंतरच माझ्याकडे त्यांचे कुरिअर निघाले. सुभाष शहांची मासिके. दिवाकर नेमाडे यांचा जालिंदर हा एक नायक आणि काही गंमतीदार पुस्तके त्यांच्याकडून माझ्या ताफ्यात आली.

या पुस्तकांची उपलब्धता अलीकडे फार अवघड होऊन बसलीये. समाज माध्यमांवर दिवाकर नेमाडेंची पुस्तके दहापटीनेही लोक घायला तयार आहेत. रहस्यकथांची पुण्यातील विक्री मला वगळून इतरत्र अधिक होते. अमेरिकेतील एका व्यक्तीने पुण्यातील जुन्या पुस्तकांच्या ग्रंथविक्रेत्याला 'समग्र अर्नाळकरांच्या रहस्यकथा'च्या बदल्यात मुबलक रक्कम आणि दोन महिन्यांची संपूर्ण खर्चाची अमेरिका वारी, अशी अमिषे दाखविल्याचे मी स्वतः पाहिले आहे.

वाचक नुसते रहस्यकथांसाठी हपापलेले दिसत नाहीत. तर सत्यकथेसह अभिरुची, हंस, नवल आदि मासिके, अबकडईचे दिवाळी अंक मिळविण्यासाठी पुस्तक विक्रेत्यांकडे गळ लावून बसेलेले दिसतात. ती पुस्तके मिळविल्यानंतर समाजमाध्यमांवर त्या पुस्तकांची छायाचित्रे टाकून इतरांच्या दुःख -असूयेची मात्रा वाढावी अशीही एक नवी प्रजाती तयार झालेली आहे.

३. नेमके पुस्तकविक्रेता 'हॅक' करण्याचे कौशल्य...

पुस्तकविक्रेत्याच्या पसंतीस उतरणे, हा जुन्या पुस्तकविक्री-खरेदी प्रकारातला पहिला नियम. तो जर पाळला नाही, तर तुम्ही कितीक पुस्तकांना पारखे होऊ शकता, त्याची गणनाच नाही.

कांदिवली येथील वडारपाडा येथील झोपडपट्टीत मला मुंबईतील बापू नावाचा एक मोठा पुस्तकविक्रेता लाभला. माळकरी

आणि प्रामाणिक. वीस-तीस वर्षांपासून जुन्या पुस्तकांच्या व्यवहारात असलेला.

मुंबईत फोर्टातील पुस्तकविक्रेत्यांना हा मराठी पुस्तके पुरवायचा. त्यातील एका विक्रेत्याच्या दुव्याने मी त्याच्याशी संधान साधले. पहिल्यांदा मी भरपूर खरेदी केली. मग निखिलेश चित्रे या संग्राहक मित्राला त्या झोपडपट्टीत घेऊन गेलो. जुन्या शाळांची, महाविद्यालयांची आणि संग्रहकांची पुस्तके एकत्रित खरेदी करून मग हा बापू आमच्यापुढ्यात ठेवू लागला. प्रत्येक वेळेची खरेदी ही चार-पाच हजार रुपयांची असल्याने मी त्याच्या 'प्राइम मेंबर'पैकी एक झालो. त्यानंतर मी-माझे आणि निखिलेशचे अनेक मित्रही त्याच्याकडे नेऊ लागलो. त्या झोपडपट्टीतील रस्ता आमचा वहिवाटीचा बनला.

करोना आल्यानंतर त्याच्या वडारपाड्यावर जाणे अवघड बनले असताना त्याने कुठूनतरी अर्चबित करणाऱ्या साठोत्तरीतील पुस्तकांचा साठा उपटून काढला होता. माझी खरेदी आता त्याने पाठवलेल्या फोटोंवरून होऊ लागली. पुस्तके मिळवायची कशी हा नंतरचा प्रश्न; पण आधी ती पाहून त्यावर दगड ठेवून खरेदी करणे महत्वाचे होते. माझी ही विचित्र खरेदी झाली. पुस्तके 'लोकसत्ता'तच काम करणाऱ्या त्या परिसरात राहणाऱ्या सहकाऱ्याकडे घावीत, तो पैसे देईल असे ठरले.

संपादकीय विभागात काम करित नसलेला तो सहकारी या बापूने उशीर केला, म्हणून त्याला थोडे सुनावणारे अपशब्द उगाळून गेला. झाले. रागाने त्या बापूने पुस्तकांचा गड्डा परत त्याच्या घरी नेला. पुढले दीड महिना मी अनेक मिनतवाऱ्या करूनही माझा फोन बापूने उचलला नाही. त्यानंतर ब्लॉक केला. निव्वळ माझाच नाही, तर माझ्याद्वारे त्याच्याजवळ पुस्तके खरेदी करणारे सारे नंबर त्याने ब्लॉक करून ठेवले.

ती पुस्तके मी सहा महिने तरी मिळवू शकलो नाही. करोनामुळे रेल्वे प्रवास अशक्य होता. वृत्तपत्रात कामाला म्हणून माझा सहकारी बापूच्या मुलाकडे बरेच दिवस मस्का मारीत राहिला. शेवटी बापू काही दिवसांसाठी गावाला गेल्यानंतर माझ्या नावाने ठेवण्यात आलेली पुस्तके अधिक रक्कम देऊन कशीबशी मी मिळवली; पण त्यानंतर केवळ या पुस्तकविक्रेत्याचे मन 'हॅक' करणे मला अद्याप जमले नाही.

मुलुंड पूर्वमध्ये तीन भाऊ असलेले एक रद्दी-भंगाराचे दुकान आहे. अनेक वर्षे त्यांच्याकडून टाइम आणि न्यूजवीकच्या अंकासह किडुक-मिडूक पुस्तके मी खरेदी करित असे.

माझ्या रहस्यकथांच्या पुस्तकांचा अभ्यास सुरू व्हायला आणि त्यांना एका वाचनालयाची खूप सारी पुस्तके सापडायला एकच मुहूर्त कारणीभूत ठरला. सुरुवातीला त्यांनी थोडीच पुस्तके खरेदी केली होती. मग माझी ती उचलण्याची संख्या पाहून त्यांनी आणखी आणू का, अशी विचारणा केली. हावरटासारखी काही महिने मी मुलुंड ते खारघर अशा वाऱ्या करित होतो. पोती आल्यावर पहिले मला फोन येई. मग ती उचक-पाचकण्याचे

उद्घाटन मी करी. नंतर त्यातील पुस्तकांचे माझ्यासाठीचे महत्त्व त्यांना सांगण्यात सर्वाधिक गप्पा होत.

रहस्यकथांसह या तीन भावांनी मला साठोत्तरीतील बरीच दुर्मिळ झालेली पुस्तके उपलब्ध करून दिली; पण करोनानंतर हा व्यवहार संपुष्टात आला आहे. या तीन भावांच्या दुकानात दिवाळी अंक नवी-जुनी पुस्तके यांना पूर्वीपासून मोठा ग्राहक आहे. कादंबऱ्या त्यांच्याकडून आठवड्यासाठी भाड्याने घेऊन जाणाराही वर्ग आहे. करोनानंतर त्यातील एक-दोघांनी या व्यवसायाबरोबर 'रिअल इस्टेट'चा उद्योगही सुरू केला. त्यात होणाऱ्या नफ्यामुळे हा पुस्तकविक्रीचा तुलनेने कमी नफा देणारा व्यवसाय त्यांच्यासाठी आता फार महत्वाचा नाही. पण, मुलुंडला गेल्यावर त्यांची सदृच्छाभेट घेतल्याशिवाय मी पुढे जात नाही. प्रत्येकवेळी ते 'आता कुठली जुनी लायब्ररी आली की देऊ तुम्हाला पूर्वीसारखीच पुस्तके' याची हमी देतात. ती हमी देण्याइतपत त्यांचे मन ही पूर्णपणे 'हॅक' केले आहे; पण 'लायब्ररी मिळाली, मोठा स्टॉक आलाय, पाहायला ये.' असा पूर्वीसारखा फोन काही आला नाही. करोनानंतर विशेषतः

४. नेमके भवितव्य काय या उद्योगाचे?

जुन्या मराठी पुस्तकांचा बाजार आता फक्त आणि फक्त पुणे आणि कोल्हापूर या विभागात एकवटला आहे. मुंबईत २००५पर्यंत सर्वात चांगला जुन्या पुस्तकांचा बाजार होता. २००५च्या पुरात फोर्टात विद्यापीठाला लागून बसणाऱ्या कित्येक पुस्तकांचा साठा जलमय झाला. त्यानंतर काही उरलेल्या पुस्तकवाल्यांनी तिथे आणि कोर्टाच्या जवळ रविवारचा बाजार भरवायला सुरुवात केली. या बाजारातून मी बऱ्यापैकी खरेदी केली होती. २०१०-११ साली त्यांना पालिकेने रस्त्यावर बसण्यास मज्जाव केला. त्यानंतर विद्यापीठाच्या पाठीमागे शिंदे आणि एक बंगाली पुस्तकविक्रेता ग्रंथ रस्त्यावर टाकून बसत. या शिंदेची दुसरी पिढी तिथे कार्यरत आहे. बंगाली अधून-मधून गायब होत बेस्ट सेलर इंग्रजी पुस्तकांची पथारी टाकून बसतो. आपला आत्ताचा माल संपला की सर्वोत्तम माल घेऊन येण्याचे आश्वासन करोनापूर्व काळापासून मला देतो.

फोर्टातील फाउन्टनजवळचा पुस्तकविक्रीचा व्यवसाय हा दशकोन दशके निर्धोक पुस्तके विकणारा. त्यांचे खरेदीदार ठरलेले. त्यांच्या मागण्या ठरलेल्या आणि पुरवठा करण्यात हे पुस्तकवाले निष्णात.

तर या सगळ्या पुस्तकवाल्यांच्या मोबाइलमध्ये माझा क्रमांक 'ग्रॅण्टा' नावाचे मासिक खरेदी करणारा म्हणून आहे. मुख्तार नावाचा तेथील एक पुस्तकविक्रेता त्या परिसरात कुणाकडेही 'ग्रॅण्टा' मासिक आले की त्याचे छायाचित्र माझ्याकडे पाठवतो. गेली दहा वर्षे तरी हा व्यवहार अव्याहत सुरू आहे. माझ्याकडे ते मासिक असले, तर दुसऱ्याला विक्रीसाठी ठेवले जाते. मला हवे असले की कितीही दिवसांसाठी बाजूला ठेवले जाते. माझ्याबरोबर

झालेल्या सौद्याच्या रकमेपेक्षा अधिक कुणी देऊ केले, तरी इतरांना तो 'ग्रॅण्टा' दिला जात नाही. माझ्याजवळ शंभरच्या वर ग्रॅण्टाचे कलेक्शन आहे. ते या विक्रेत्यांमुळे; पण त्यांचा एकूण ग्रंथविक्रीचा व्यवसाय आता पूर्वीच्या निम्मा झाला आहे. त्याची कारणे अनेक. अॅमेझॉनने आलेली वाचकांमधील सजगता. ऑनलाइन खरेदीत झालेली वाढ. करोनाने वाचकांमध्ये पडलेली मोठी दरी, ही त्यातली मुख्य. या विक्रेत्यांशी बोललो तेव्हा त्यांनी सांगितले की, 'वाचक महागडे पुस्तक अॅमेझॉनवरून खरेदी करतात. त्याच पुस्तकाची तीच प्रत निम्म्याहून अधिक किमतीत आमच्याकडे मिळत असली, तरी घासाघीस करतात.'

एकेकाळी रविवारच्या सुट्टीच्या दिवशी या पुस्तकवाल्यांच्या साठ्याची रेकी आणि फोर्ट-चर्चगेटजवळच्या मैदानाकिनारी बसणारे 'कोणतेही पुस्तक २० रुपये' अशी पाटी लावलेले पुस्तकवाले पडताळून पाहणे हा आनंददायी पर्यटनसोहळा असायचा. कित्येक उत्तम कादंबऱ्या या २० रुपयांच्या रस्ता-मॉलमधून मी उचललेल्या आहेत. आता ही पुस्तकविक्रेत्यांची रस्त्यावरची साखळी पूर्णपणे बाद झाली आहे. करोनानंतर बंधने शिथिल झाली; पण त्यातला कुणीही मैदानाकिनारी आजतागायत दिसला नाही.

कोल्हापूरमधील चाँद पुस्तकवाले यांचा व्यवहार दोन पिढ्यांचा. करोनापूर्वीपर्यंत तो आणि नेताजी कदम हेच जुन्या दुर्मिळ पुस्तकांसाठी वाचकांचे हक्काचे विक्रेते. ऑनलाइन विक्रीने इक्बाल लाड याने या व्यवसायात वृद्धी केली. त्याचे पुस्तकविक्रीचे दोन समूह. शिवाय त्याची मर्जी असलेल्या ग्राहकांसाठी त्याचा वैयक्तिक संवाद रोजचाच. नव्या पुस्तकापेक्षा वाजवून रक्कम घेण्यात हा पुस्तकविक्रेता आता प्रचंड वाक्बगार झाला आहे.

त्याच्या आणि पुण्यातील प्रभाकर यांच्या डेक्कन बुकच्या रविवारी समूहावर पडणारी पुस्तके खरेदी करण्यासाठी तुमची बोटे वायूवेगाने फिरवणे आवश्यक असते.

काही सेकंदात त्यांच्याकडील पुस्तके विकली जातात. करोनापूर्वी आणि करोनानंतर अनेक लहान-मोठी वाचनालये बंद पडली. संग्रहाकांच्या मृत्यूनंतर बराच मोठा पुस्तकसाठा बाहेर विक्रीस आला. तो कोल्हापूर आणि पुण्यातून अक्षरशः नळासारखा धो धो वाहतोय. ही पुस्तके या मार्गाने आली नसती, तर कुठे मिळाली असती हेही मला ठाऊक आहे. सध्या ती लिलावाद्वारेही बोली लावून खरेदी केली जात आहेत. दोन-तीन दिवस चालणाऱ्या लिलाव पद्धतीत पाच हजार ते दहा हजारांवर पुस्तकांच्या किमती जात आहेत.

मुंबईतून मराठी समुदायाच्या आत आत उपनगरांतील स्थलांतरानंतर जी पुस्तक उपलब्धतेची स्थिती होती, त्यापेक्षा अधिक आता पुणे आणि कोल्हापूर या दोन शहरांत ग्रंथ संक्रमण सुरू आहे. मुंबईतील जुन्या पुस्तकांची आवक आता घटत चालली आहे. पाच ते दहा वर्षांत हीच स्थिती पुणे आणि कोल्हापूरमध्ये देखील होऊ शकते; पण तोवरदेखील उपलब्ध होणाऱ्या पुस्तकांत मला फारशी पुस्तके मिळतील अशी आशा आता फारशी राहिलेली नाही, इतके ती उचलणाऱ्या वाचकांचे हात वाढले आहेत. दुर्मिळ पुस्तके इतरांना मिळून त्यांची मुखपृष्ठे समाजमाध्यमावर खिजवत असल्यासारखे पाहण्याचे दिवस अनेक गंभीर संग्रहाकांवर सध्या आले आहेत.

मुलांना गुंतवून ठेवणाऱ्या
रसाळ आणि मनोरंजक शैलीतील,
सुधा मूर्तीच्या रंगतदार कथा!

ओपीची डायरी

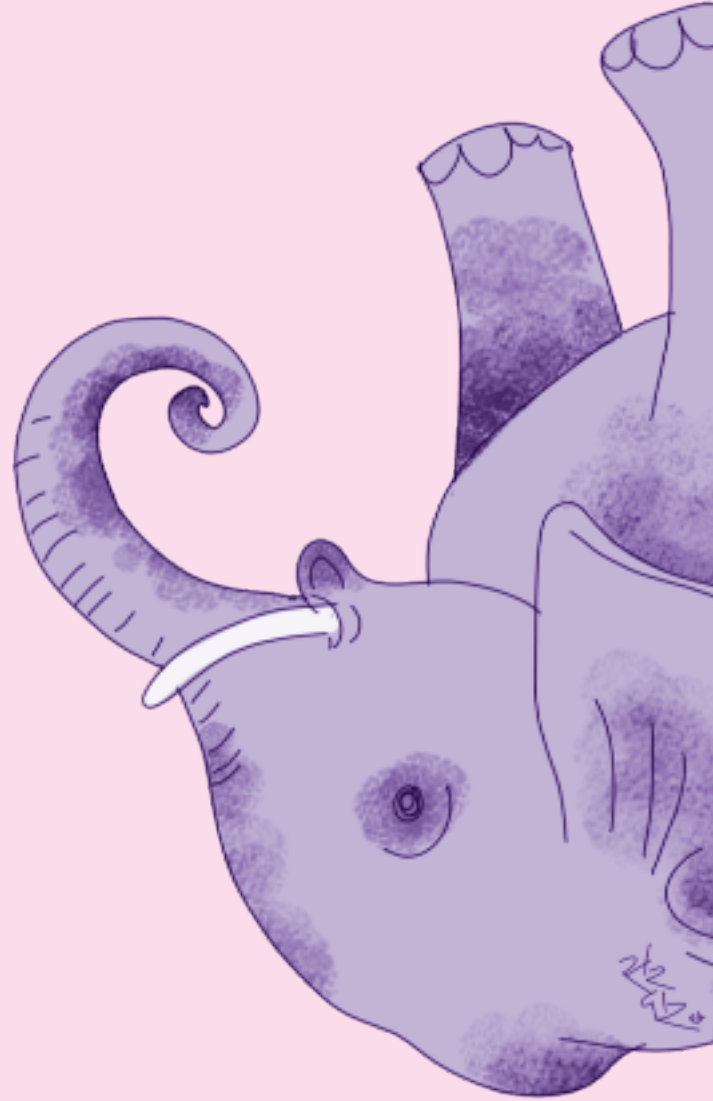
सुधा मूर्ती । अनु. लीना सोहोनी
किंमत : ₹ ४९५

वाजलुचं वाचन

फारूक एस. काझी

वावा
वा

संध्याकाळची वेळ. मगरीबची नमाज झालेली. अब्बू आणि अलफाज अभ्यासाला बसले होते. अलफाज सात वर्षांचा. पहिलीत होता. शाळा , खेळ आणि संध्याकाळी एक तासभर अभ्यास. मग त्यात कोडी सोडवणं, पुस्तक वाचणं, इंग्रजी शब्दांच्या भेंड्या, पाढे असं बरंचकाही चाले. मग झोपताना पुन्हा एखादी नवीन गोष्ट अब्बू सांगायचे.

अलफाजने पुस्तक काढून वाचायला सुरवात केली. तो पालथा पडून पुस्तकावर दोन्ही हातांचे कोपर ठेवून वाचत होता. तो वाचनात पुरता गढून गेलेला. त्यामुळे गजल तिथे येऊन गेल्याचंही त्याला समजलं नाही. गजलची ही मम्मम करायची वेळ. दोन वर्षांची गजल. अगदी छोटीशी, नाजूक. लुटुलुटू चालत घरभर हिंडे. अंगणात खेळ मांडून बसे. नजर चुकवून माती खार्ई. एखादं चिंचेचं बुटूक हळूच तोंडात टाकून खात राही.

तिला फारसं बोलता येत नव्हतं. काही शब्द बोलून बाकीचं वाक्य कुणालाच न उमगणाऱ्या भाषेत गुणगुणत राही. मान वेडीवाकडी करून आपल्याला तिचा मुद्दा पटवून देण्याचा जोरदार प्रयत्न करी. आपण काहीच बोलत नाही असं दिसलं की मग जोरात ओरडून तोच मुद्दा परत-परत मांडे. शेवटी कुणाला काहीच कळत नसे ही गोष्ट वेगळी; पण आपल्याला तिचं बोलणं समजलंय असं तिला सांगावं लागे. नाहीतर ती खूप मोठमोठ्याने पुन्हा-पुन्हा तेच सांगत राही.

जेवता-जेवता 'भैया भैया' करत ती येऊन गेली. अलफाजच्या हातातलं पुस्तक घेऊन आपण त्याच्यासारखं वाचन केल्याचं नाटक करत ती बसून राही. कधी हातात पेन्सिल घेऊन त्यावर रेघोट्या मारी. 'ग ग' असा उच्चार करत काहीबाही लिहिण्याची खटपट करत राही.

अलफाज ओरडायचा. गोंधळ घालायचा. गजल त्याला जेरीला आणी. तो चिडला की तीच त्याला मारी. पुन्हा 'असं नाही करायचं. आपला भैया आहे ना! त्याला पापी घायची,' असं कुणी म्हणताच गजल अलफाजला करकचून धरे आणि त्याची पापी घेई. 'मेरा भैया' असं म्हणून त्याला मिठी मारी. अलफाज मोठ्याने हसत सुटे. तोही 'मेरी ढमडी' असं म्हणून तिचे लाड करायचा. गजल अम्मीच्या पोटात असताना अलफाज तिला याच नावाने हाक मारायचा. तिच्याशी गप्पा मारायचा. गजलही आतून लाथा मारत, पोटात फिरून त्याला प्रतिसाद देई. अलफाज जाम खूश व्हायचा.

अलफाजचा अभ्यास झाला आणि अब्बू व तो, दोघं बुद्धिबळ खेळू लागले. इतक्यात 'अब्बू, अब्बू' अशा लाडाने हाका मारत गजल आत आली. आता ही सर्वकाही इकडचं तिकडं करणार हे दोघांनीही ओळखलं होतं. 'शैतान का नाम लिया और शैतान हाजीर।' अलफाज मोठ्याने हसत बोलला.

गजल आत आली. समोर एक पुस्तक होतं. पुस्तक मोठं असल्याने तिला उचलता येईना. आधी तिने ते मांडीवर घेण्याचा प्रयत्न केला; पण जमेना. पुस्तक जमिनीवर ठेवून ती वाचू लागली. तिने एक पान उलटलं. बघते तर हती उलटा झालेला. सोंड आणि

पाय वर आणि पोट खाली आलेलं. अलफाज हे पाहून तोंड दाबून हसत होता. गजलला कळेना असं-कसं झालं. तिने जे हत्तीचं चित्र पाहिलं होतं ते तर असं नव्हतं. पाय आणि सोंड खाली होती. मग आताच हे वर कसे काय गेले? गजलला प्रश्न पडला. मान वळवून झाली. पुस्तक उचलून झालं. ते जमेना तेव्हा तिने तो नाद सोडला.

शेवटी गजल उठली. पुस्तकाच्या दुसऱ्या बाजूने जाऊन बसली. 'हा! हाती...' असं जोरात ओरडली. अलफाजने जवळ जाऊन पहिलं तेव्हा गजल उलट बाजूने जाऊन बसली होती. त्यामुळे हत्ती तिला सरळ दिसत होता. थोडा वेळ ती तशीच वाचत बसली. पानं उलटत-उलटत काहीतरी गुणगुणत होती. गजलचं वाचन सुरू होतं. आता अब्बूनाही हसू आवरेना. तेही हसत होते. अब्बूना हसताना पाहून गजलही हसू लागली. इतक्यात, अलफाजने फॅनचा स्पीड वाढवला. वारं साऱ्या खोलीत भिरभिरू लागलं.

गजलने एकदा वर पाहिलं. काहीतरी पुटपुटली आणि परत वाचायला लागली. पण, आता तिची एक गंमत झाली. तिच्या पुस्तकाची पानं आपोआप फडफडू लागली. ती पुस्तकाभोवती

फिरून सर्व बाजूंनी पाहत होती. कुठून पानं उडताहेत ते; पण तिला अखेरपर्यंत नाही सापडलं. तिने पुस्तकावर हात ठेवला. तरी पानं उलटली जात होती. तिने एक आयडिया केली. ती स्वतःच पुस्तकावर जाऊन बसली. आता पुस्तक शांत झालं. गजल पुस्तक शांत झालंय असं समजून उठली. तर पुस्तक पुन्हा फडफडू लागलं.

गजल चिडली. अलफाज आता मोठ्याने हसत होता. अब्बूही हसत होते. गजल थकून गेली; पण पुस्तक काही शांत होईना. शेवटी थकून तिने पुस्तकावरच अंग टाकलं. ती तिथंच झोपी गेली. पुस्तक आता तिच्या इवल्याशा कुशीत शिरून छान झोपी गेलेलं होतं. आणि गजल पुस्तकाच्या कुशीत झोपी गेलेली होती. गजल झोपेत हसत होती. पुस्तक तिला एखादी गोष्ट सांगत होतं जणू. हसत-हसत अलफाज अब्बूच्या मांडीवर डोकं ठेवून झोपला. थोड्या वेळात त्यालाही गाढ झोप लागली.

अब्बू दोघांकडे बराच वेळ पाहत होते. त्यांच्या चेहऱ्यावर हसू फुललं होतं.

भरकटलेली आन्शी शिरली 'आडगारात'...
तिच्या जीवनाची झाली मग वाताहात

आडगार

महादेव मोरे । किंमत : ₹ २३०

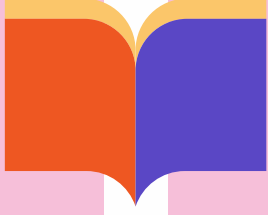
मुंबईतील पारशी समाजरचना आणि संस्कृतीवर
जातीय दंगलींचा झालेला परिणाम आणि व्यक्तिगत
जाणिवांची घुसळण यांचा अनोखा मिलाफ साधणारी कादंबरी...

पर्येक्ष

मेहेर पेस्तनजी । अनु. सुनंदा महाजन
किंमत : ₹ ४५०

आशयघन कथानक आणि आकर्षक कथनशैलीतील
सुमेध रिसबूड यांच्या कथा
दशकांच्या अंतराने पुन्हा वाचकांच्या भेटीस...

सामक्षा

किंमत : ₹ ३६०

सांजवा

किंमत : ₹ २३०

विश्वास

किंमत : ₹ ३००

चांद्रफुला

किंमत : ₹ २७०

वाचकांचं उदंड प्रेम लाभलेली, मैलाचा दगड ठरलेली पुस्तकं

स्वामी

बनगरवाडी

कर हर मैदान
फतेह

मृत्युंजय

अनवादातून
अनुसर्जनाकडे

झोंबी

नदीमुख

स्माइल प्लीज

थर्ड मॅन

द हिडन हिंदू
भाग १

झंझावात

रणखेंदळ

आय ऑफ
द नीडल

सिकॅमोर रो

इंडियाज
रेल्वेमॅन

असा असावा
जोडीदार...

स्मार्ट प्ले
स्मार्ट टॉईज

थ्रिल्स

खुलभर दुधाची
कहाणी

हिटलर
आणि भारत

जंगली कुलगुरूची
जंगी कथा

गोपीची डायरी

गोपीची डायरी
एक उनाड दिवस

डॅम इट आणि
बरंच काही

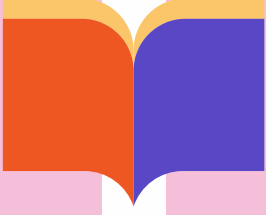
शाहू महाराजांच्या
आठवणी

चुटकीचं जग

जेप्री आर्चर यांच्या
बालकथा

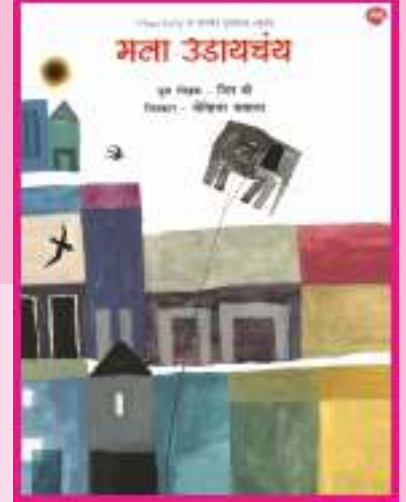

आगळ्यावेगळ्या चिनी प्रथांची
ओळख करून देणाऱ्या रंगतदार कथा.

चंद्राला खाद घालताना

वू झिआ । किंमत : ₹ ११०

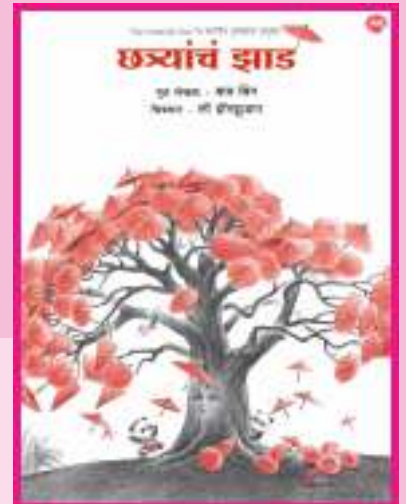
मला उडायचंय

वू झिआ । किंमत : ₹ ११०

सूर्य कुठं गेला ?

बाय बिंग । किंमत : ₹ ११०

छत्र्यांचं झाड

बाय बिंग । किंमत : ₹ ११०

वेळ्याने होत आहे...

एकनाथ आव्हाड

मराठी भाषेच्या कार्यासाठीचा 'विमलबाई देशमुख स्मृती पुरस्कार' मिळतोय 'नववी ब' या वर्गातील विद्यार्थी सदानंद भानत याला. सदानंदने व्यासपीठावर येऊन पाहुण्यांच्या हस्ते आपला पुरस्कार स्वीकारावा आणि आपलं मनोगतही व्यक्त करावं. ...निवेदन करणारी दहावीच्या वर्गातील विद्यार्थिनी दीपिका सरनोबतने सदानंदचं नाव पुकारताच सभागृहात टाळ्यांचा प्रचंड कडकडाट झाला. सदानंदचं कौतुक पाहुण्यासाठी आलेल्या त्याच्या आई-बाबांना खूप आनंद झाला. आणि याच विवेकानंद ज्ञानमंदिरात इयत्ता सातवीत सदानंदची धाकटी बहीण राधिकाही शिकत होती. आपल्या दादाला पुरस्कार मिळणार म्हणून तीही केवढी खूश होती.

आज 'मराठी भाषा गौरव दिना'चा कार्यक्रम सभागृहात होत होता. याच समारंभात सदानंदचं पुरस्कार देऊन कौतुक करण्याचं शाळेने ठरवलं होतं; कारण त्याने मराठी भाषेच्या प्रसाराची कामगिरीच तशी केली होती. बरं, या कामाचा अजिबात गाजावाजा न करता वर्षभर तो हाती घेतलेलं काम निष्ठेने करित राहिला आणि अजूनही करतोच आहे. चांगल्या कामाची कोणी ना कोणी दखल घेतंच. आपण जे-जे पेरणार ते-ते आज ना उद्या उगवणारच. सदानंदने अशी कोणती कामगिरी केलीय, अनेकांच्या मनात हा प्रश्न होताच.

सदानंदने व्यासपीठावर येऊन पाहुण्यांच्या हस्ते पुरस्कार स्वीकारला. आणि तो बोलायला माइकजवळ आला. सगळं सभागृह शांत झालं. सदानंद म्हणाला, "सर्वप्रथम मी कविश्रेष्ठ कुसुमाग्रजांच्या प्रतिमेला वंदन करतो. आजचे मान्यवर पाहुणे प्रा.रामदास केदार सर, माझे सर्व गुरुजन आणि माझ्या मित्रांनो, आज २७ फेब्रुवारी. जागतिक मराठी भाषा दिन. आपण हा दिवस मोठ्या दिमाखात साजरा करतो; पण माझे आई-बाबा नेहमी सांगतात की, 'मराठी भाषा दिवस' हा एकच दिवस साजरा न करता, आपल्या मराठी भाषेची समृद्ध परंपरा जपण्यासाठी आणि ज्या मराठी भाषेमुळे आपण घडत जातो; त्या मराठी भाषेचं ऋण फेडण्यासाठी आपण आपल्या दैनंदिन जीवनात मराठीचा अधिकाधिक वापर केला पाहिजे. मित्रांनो, माझ्या आई-बाबांनी मला जाणीवपूर्वक मराठी माध्यमाच्याच शाळेत घातलं; कारण मातृभाषेतून मिळणारं शिक्षण हे केव्हाही श्रेष्ठच असतं. आमच्या घरात रोज मराठी वर्तमानपत्र, दर महिन्याला मुलांचे मासिक आणि एखाददुसरं मराठी नवीन पुस्तक आई-बाबा हमखास आणतात. आमच्या घरातले आम्ही सर्वच सार्वजनिक ग्रंथालयाचे सभासदसुद्धा आहोत. हे मी तुम्हाला आवर्जून एवढ्याचसाठी सांगतोय की यातूनच मला मराठी वाचनाची गोडी लागली. पुढे माझं हेच वाचन वाढत गेलं; पुस्तकं माझे सखेसोबती झाले."

‘अवघड असेल जे जे
पुस्तकांनी सोपे करून दिले
ज्ञान-विज्ञान-रंजनाचे दार
आपसूक खुले केले’

“मित्रांनो, मला आपल्या मराठी भाषेसाठी काहीतरी चांगलं करावं असं मनापासून वाटत होतं. आणि तशी संधी मला चालून आली. त्याचं काय झालं, साधारण गेल्या वर्षी जानेवारी महिन्यात केरळमधून एक कुटुंब नव्यानेच आमच्या शेजारी राहायला आलं. त्या घरातील स्वामी रंगनाथन् या व्यक्तीची मुंबईतील एका बँकेत वरिष्ठ प्रबंधक म्हणून नियुक्ती झाली होती. त्यामुळे त्यांचं संपूर्ण कुटुंबच केरळमधून मुंबईत स्थायिक होण्यासाठी आलं. बँकेतील कामकाजाच्या ठिकाणी येणाऱ्या लोकांशी मराठीतून बोलणं रंगनाथन् सरांना खूपच कठीण जात होतं. त्यांची ही अडचण जेव्हा मला समजली तेव्हा मी त्यांना म्हणालो, ‘सर, मी तुम्हाला मराठी बोलायला, लिहायला शिकवू शकतो. जर आपली शिकायची तयारी असेल तर!’ तेव्हा ते इंग्रजीतून म्हणाले, ‘नक्कीच! मला खूप आवडेल. मराठी भाषा शिकायची माझी इच्छा होतीच.’

“आमच्या सोसायटीच्या कार्यालयातच दर रविवारी सकाळी १० ते १२ या वेळेत वर्ग घ्यायची परवानगी मी सोसायटीकडून मिळवली. आणि आमचा मराठीचा वर्ग सुरू झाला. तो अजूनही सुरू आहे. एका विद्यार्थ्यापासून सुरू झालेल्या या वर्गात आज दहा अ-मराठी भाषिक व्यक्ती मराठी भाषा आवडीने शिकत आहेत. मलाही त्यांना मराठी शिकवणं खूप आवडतं. सुरुवातीला केवळ मराठीतून गप्पा, मग हळूहळू अक्षरओळख, त्यानंतर मग शब्दवाचन, शब्दवाचनातही आधी अकारी शब्दांचे वाचन, मग काना, वेलांटी, उकार, मात्रा असलेल्या शब्दांचे वाचन, त्यानंतर जोडाक्षरयुक्त शब्दांचे वाचन...असा आमचा प्रवास धिम्या गतीने सुरू झाला; पण त्यात आम्ही खंड पडू देत नव्हतो. लेखनाचाही सराव घेत गेलो. मराठीतून संवाद साधण्याचा अधिकाधिक प्रयत्न करित गेलो. त्यांना मराठी भाषा शिकवता-शिकवता मीही अनेक गोष्टी नव्याने शिकत गेलो. आणि विशेष म्हणजे, ते त्यांच्या अडचणी कधी मल्याळम् भाषेतून, कधी हिंदीतून तर कधी इंग्रजीतून विचारायचे. सुरुवातीला शिकण्यात अडचणी येत गेल्या; पण हळूहळू अवघड गोष्टीही सोप्या झाल्या. यातून एक झालं, त्यांची मल्याळम् भाषा मलाही आता थोडी-थोडी समजायला मदत झाली. भाषेचं हे आदान-प्रदान माझ्यासाठी खूपच आनंददायी गोष्ट झाली. मराठी शिकवण्याच्या कामात माझ्या आई-वडिलांचं प्रोत्साहन आणि मार्गदर्शन मला मोलाचं वाटतं. माझे वयाने मोठे असणारे मल्याळम् विद्यार्थी आता जेव्हा आत्मविश्वासाने मराठीत संवाद साधतात, ते पाहून मनाला अपार आनंद मिळतो. आज हा आनंद तुम्हा सर्वांना सांगण्याची संधी मला शाळेने दिल्यामुळे मी शाळेचे मनःपूर्वक आभार मानतो आणि थांबतो. धन्यवाद.” पुन्हा टाळ्या वाजल्या. सदानंद जागेवर येऊन बसला.

आता पाहुणे प्रा. रामदास केदार सर भाषणासाठी उभे राहिले. म्हणाले, “सदानंदने मराठी भाषेला नुसतं जपलंच नाही, तर तिला फुलवलं, वाढवलं आणि आपल्या मराठी भाषेचं वैभव इतरांपर्यंत पोहोचवलंही. अनेक कवी, लेखकांनी आपल्या मराठीची थोरवी त्यांच्या साहित्यातून मांडली आहे. आपल्या मराठी भाषेला थोर परंपरा लाभली आहे.

‘ज्ञानोबांची, तुक्यांची, मुक्तेशाची, जनाईची.
माझी मराठी चोखडी, रामदास, शिवाजीची.’

आपल्याला आपल्या मराठीचा सार्थ अभिमान असलाच पाहिजे.

‘माझा मराठीचा बोलू कौतुके,
परि अमृतातेही पैजा जिंके’
अशी ही आपली वैभवशाली मराठी भाषा.

म्हणूनच मुलांनो, मराठी भाषा दिन हा एक दिवसाचा उत्सव न राहता जेव्हा तो आपल्या आयुष्याचा भाग बनेल तेव्हाच खऱ्या अर्थाने मराठी भाषा दिन साजरा होईल. जय महाराष्ट्र, जय मराठी.” केदार सर भाषण संपवून खुर्चीत बसले. आभार मानले गेले. कार्यक्रम संपला.

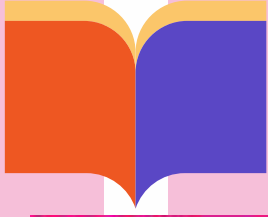
सदानंद, त्याचे आई-बाबा आणि त्याची धाकटी बहीण राधिका कार्यक्रमाहून थेट घरीच आले. थोड्याच वेळात त्यांच्या दाराची बेल वाजली. सदानंदनेच दार उघडलं. तर दारात सदानंदचे अ-मराठी भाषिक विद्यार्थी उभे. रंगनाथन् सर दारातूनच मराठीत म्हणाले, “सदानंद सर, आम्ही आत येऊ शकतो का?”

सदानंद हसूनच म्हणाला, “जरूर. स्वागत आहे आपलं.”

सदानंदचे आई-वडील या आगळ्यावेगळ्या गुरू-शिष्यांचा मराठीतला संवाद ऐकून अवाक झाले. रंगनाथन् सरांसोबत एक पत्रकारही आले होते. मराठी भाषादिनानिमित्त उद्याच्या वर्तमानपत्रासाठी सदानंदची मुलाखत त्यांना घ्यायची होती. पत्रकाराने सदानंदला सहज विचारलं, “हे कसं काय शक्य झालं?”

यावर सदानंद म्हणाला,

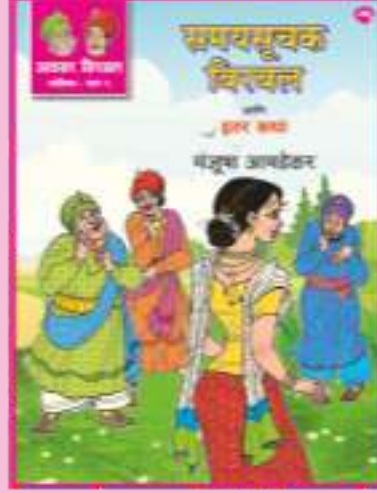
“केल्याने होत आहे, आधी केलेचि पाहिजे.” यावर सर्वांनीच टाळ्या वाजवल्या. त्यात राधिकाच्या टाळ्या फार जोरदार होत्या. तिचा सदानंददादा त्याने राबवलेल्या उपक्रमाची माहिती पत्रकारांना देत होता आणि ती माहिती ऐकताना राधिकाला तिच्या दादाचा केवढा अभिमान वाटत होता.

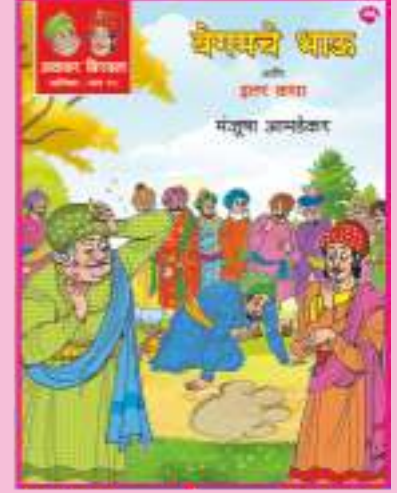
सच्चेपणा, बुद्धिचातुर्य व
हजरजबाबीपणाचा दिलखुलास नजराणा.

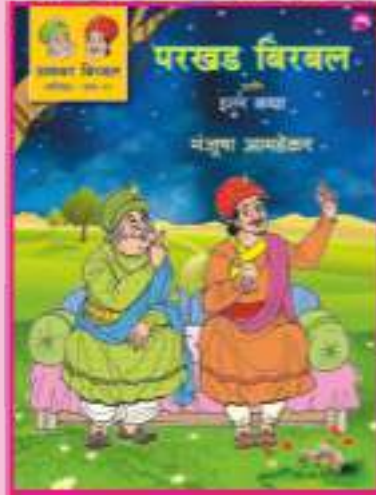
परोपकारी बिरबल
आणि इतर कथा
किंमत : ₹ २५०

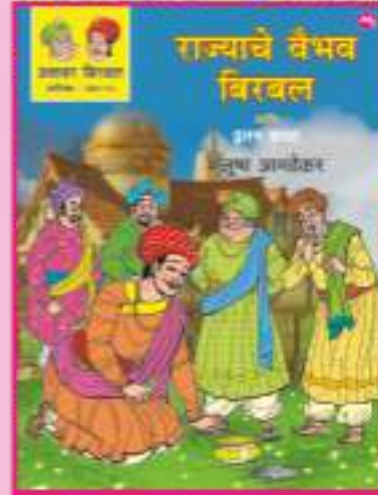
समयसूचक बिरबल
आणि इतर कथा
किंमत : ₹ २५०

बेगमचे भाऊ
आणि इतर कथा
किंमत : ₹ २५०

परखड बिरबल
आणि इतर कथा
किंमत : ₹ २५०

राज्याचे वैभव
आणि इतर कथा
किंमत : ₹ २५०

मंजूषा आमडेकर

कविता

शुभ्र ती

तिच्या डोळ्यांच्या लकाकीत उभे असते
श्रावणातील उन्हाला गवसणारे भावगीत
दवबिंदूंची ओळ गवतपानात लपून राहते
बरसते तिच्या पापणीत पावसाचे संगीत

सोनफुलांची सांगताना साधी सरळ गोष्ट
ती थबकते, विसरते त्यातले तिचेच नाव
जन्मस्मृतीच्या अस्पष्ट रेषा शोधत राहते
कुठे असेल कोण जाणे तिचा देश, तिचे गाव

कित्येक कळ्या खुलतात केसांवरी तिच्या
उमलतात चाफे त्यात आडोशाला बसून
एखादी सर येते हलकीशी काळ्या घनात
केसांची तिच्या फुले होतात पावसात भिजून

तांबडे फुटून सूर्य पूर्वेस उगवताना कधीतरी
वाटते असे कसे होते निळे आसमंत निरभ्र
पण त्या परमोच्च क्षणी मी तिला लिहिताना,
धन्य होतो कुंचला आणि शाईसुद्धा होते शुभ्र...!!

- समाधान मलवडकर

ती आणि चाफा

तिला चाफ्याचं फूल फार आवडतं.
तिचं नि चाफ्याचं नातंच हृदयस्पर्शी आहे.

मुक्तहस्ताने तिच्यावर आपलं वैभव उधळणारा तो आणि
त्याच्या निर्मळ सुगंधावर जीव ओवाळून टाकणारी ती.

सुंदरतेचा नि सुगंधाचा साधलेला संगम म्हणजे
ती आणि चाफा.

पानांतून तिला डोकावून पाहतात फुलं,
वेचताना हात गंधाळून टाकतात फुलं.
फुलांचे फूलपण एवढे धुंद आहे की
तिचे अंतःकरण फुलवून टाकतात ती फुलं.

ज्या क्षणी ती पडलेलं एखादं गोड फूल उचलून
वेणीच्या अग्रभागी खोचते
त्या सुवर्णक्षणी माझ्या मनाला एकच कळतं,

चाफ्याची पूर्णता तिच्याशिवाय सिद्धच होत नाही!!

- समाधान मलवडकर

तुझ्या डोळ्यातलं पारदर्शक आभाळ
जाता जात नाही डोळ्यांसमोरून.
सगळे सगळे ऋतू होतात एकत्र
आणि दाटून येतात
आठवणींसारखे पापण्यांवर
विसरून मर्यादा
अस्तित्वाच्या.

गंभीर देवराई डोळ्यांत
मला दिसतात
तू वाळीत टाकलेल्या
तुझ्या वर्तमान आठवणी आणि जाणिवा,
ज्यांचं होत जाणारं समाधीपण
सहन करत
तू जगत आलीएस तुझं
सृजन आयुष्य.

वर्षानुवर्षे डोळ्यांत झिरपणारं
तुझं हिरवेपण
सोयीनुसार होत गेलं
अंकुर अंकुर भास
आणि
पेट घेत वणवा
संपत गेल्या
आपण वाटून घेतलेल्या
पाश शक्यता.
गांगरल्यागत.

तुझ्या खिडकी डोळ्यांच्या खाचांतून
मी बघत आलेलो हे आपलं भकास जग
प्राक्तनाच्या ओझ्याने वाकलंय षट्कोनात
भूतकाळचं उन्ह पीत.
ह्याची प्रत्यक्ष साक्ष होताना ते
जगापासून लांब जातानाचा
प्रवास अनुभवतोय आपण
क्षणक्षण.

शेवटी,
तू आणि तुझे डोळे
आहात प्राचीन वड
ज्याची मुळं रुतलीएत खोलवर
अंतापर्यंत ह्या लख्ख अस्मितेच्या.
पण एक सांगू! ?
कार्पेडियम.
बाकी
तुला हवं तसं जगू आपण.

- पुष्कर पाटील

पहिली भेट

संध्याकाळ, पहिली भेट आणि कळलेली ती.

कपाळी खेळणाऱ्या
पिंगट रंगाच्या केसांच्या बटा सांभाळत
ती समोर उभी, आणि एखाद्या हरवलेल्या गोष्टीकडे
अनेक वर्षांनी एकटक बघावं
असं पहात तो शून्य उभा.
ओठांपेक्षा डोळेच जास्त बोलतात,
हे निर्विवाद सत्य आहे.

ती जितकं मधुर हसते तितकंच मधुर बोलते.
तिच्या शब्दांना चंद्राच्या फिकट चांदण्यांचं कारुण्य
बिलगलं असावं बहुतेक.
तितचं पाहणं, बोलणं, हसणं, दचकणं, शांत राहणं
सगळंच कसं न उमगणारं!!

अंतरंग उलगडत अंततः भेटीचा शेवट होतो.
जणू एखादी वाऱ्याची झुळूक यावी, आणि गोंजारून
निघून जावी तशी ती जाते.
पाठमोरी तिला न्याहाळत तोही वळतो.

अशी एक संध्याकाळ
कळत-नकळत पौर्णिमेची रात्र होते,
आठवणींचा ओलसरपणा पांघरून,
एवढेच काय ते त्या भेटीला स्मरून!!

- समाधान मलवडकर

तू येशील तेव्हा

तू येशील तेव्हा नकळत ये,
पैजणाचाही आवाज न करता अगदी अलगद ये
येत असता वाटेवरचा मोगरा न्याहाळून ये,
गंधाळलेली शुभ्र फुले केसात तुझ्या माळून ये
वाहील पहाटे गार वारा पण तू उबारा घेऊन ये,
पसरलेल्या या आकाशी पुरेशी लाली उधळून ये

तू आलीस की चाहूल लागेलच.
गंध तुझ्या स्पर्शाचा भोवताली दरवळेलच.
दीर्घ शांततेतही शब्दाविना शब्द कळतीलच.
डोळ्यात तुझिया या भेटीचे रहस्य ते उलगडेलच.

फक्त तू येशील तेव्हा तुझ्यातला मी घेऊन ये!!!

- समाधान मलवडकर

पाण्यावर अलगद हात टेकावा
तसा तुझा मला झालेला स्पर्श
आणि दिवसा पडलेलं
तुझ्या देखण्या रूपाचं चांदणं
ह्याचा मोह सुटणं
भयंकर अवघड आहे.

रोज पडणाऱ्या तुझ्या
'समुद्र' स्वप्नांना
असतो किनारा
'क्षितिज' आठवणींचा.

लांब कुठेतरी सूर सापडावा,
तशी गवसतेस तू
एका व्याकूळ संध्याकाळी.
आणि वितळतो मारवा
क्षणात.

हसतेस तेव्हा,
वाटतं, गालभर पसरणारी
तुझी 'मोती' खळी
ठेवावी साठवून
एका छानशा
शिंपल्याच्या डोहात.
आणि पसरावं
तुझ्या डोळ्यांत
'प्रेम' आभाळ.

तू बहर आहेस,
माझ्या धमण्यांमध्ये
तुझ्या 'फूल' अस्तित्वाच्या पाकळ्या
सुगंधी सडा शिंपडतात
आणि माझं प्राक्तन
उमलतं मग बहरतं
अगदी तुझ्यासारखं.

तू वावरतेस,
आणि भास होतो
थंड हवेच्या झुळकेचा.
आणि उभं अस्तित्व
गलबलतं,
शहारतं अंगभर.

तू अशीच दरवळत रहा
मी कायम मोहरत राहीन.
उणे न ठेवता
जाऊ या वाहत
शून्यातून प्रवाहात,
दावे करत
आपल्यातल्या अभंग कराराचे.!

- पुष्कर पाटील

झोका

बघ एकदा झोका बांधून आकाशी
ढगसुद्धा बोलू लागतील तुझ्याशी
सांगतील त्यांच्या कथा नि व्यथा,
फार फार उंचावरच्या.

वारा येईल झुळझुळणारा
अंगातून आरपार धावणारा
सांगेल अनुभव वादळाचा,
माथ्यावरील शिखरावरचा.

येतील विहरत पक्षीपाखरे
मंजूळस्वर ते वाटतील खरे
सांगतील त्यांच्या ओझ्याचं दुःख,
पसरलेल्या पंखावरच्या.

पाऊस येईल उठवीत तरंग
धारांनी त्या चिंब होईल अंतरंग
सांगेल त्या सुवासाचं रहस्य,
भिजून गेलेल्या मातीवरचं.

तू उठताच काही वेळा थोडे
होत राहतो झोका मागे-पुढे
जणू तृणाचे हेलकावे ते,
पक्षी उडून गेल्यानंतरचे.

- समाधान मलवडकर

घे एक कॅनव्हास बोर्ड
ओत त्यावर तुला आवडेल तो रंग.
मग आरसा ठेवून समोर,
रेखाट,
फेसाळलेल्या लाटांसारखे तुझे ते काळेभोर केस,
समुद्रासारखे गहन डोळे,
घारे..
आणि रेखाट,
तुझं असणं,
तुझं हसणं,
तुझं लाजणं,
तुझं नसणं,
आपल्यातला तो अबोलाही.
आणि हो..
तुझा 'मी' ही रेखाट तुझ्या बाजूला.

बरबटलेला तुझा डावा हात,
टेकव त्या चित्रावर अलगद..
आणि मी माझा उजवा टेकवेन.
मगच पूर्ण होईल तुझं चित्र
आणि माझं स्वप्न.

बाकी तू चित्र उत्तमच काढतेस...

- पुष्कर पाटील

पुस्तकांत रमलेलं कधीही बरं...

तसं पाहिलं, तर माणसं अन् पुस्तकं
दोन्हीमध्ये सरस कोण असेल,
तर ती पुस्तकंच.

पुस्तकांच्या जगातलं कोणतंही
काल वाचलेलं पान आज उघडून पाहिलं,
तरी ते आहे तसंच असतं...
तेच शब्द, तीच वाक्यं, तीच घटना...
सारं काही जसं होतं तसंच.
वाचणाऱ्याला त्याच्या गावी घेऊन जातं...

त्याउलट माणसांच्या जगात
कोणताही काल पाहिलेला माणूस
आज होता तसा असलेच असं नाही.
तो पूर्णपणे बदललेला असतो...
रंग-रूप तेच असलं,
तरी त्याची चाल-ढाल, आचार-विचार
सारं काही वेगळं, नवीन, फसवं,
अन् आभासी असतं.
कधी कोणत्या गावी घेऊन जातील, सांगता येत नाही.
पुस्तकाला नसलं, तरी माणसाला मन असतं,
जे सतत बदलत असतं.

एका एका माणसाला रोज नव्याने वाचण्यापेक्षा
रोज नवीन नवीन पुस्तकं वाचलेली
कधीही बरं,
नाही का?

- उत्कर्षा मिसाळ - गायकवाड

आधार

एकाच जागी बसून जगाची सफर घडवतं,
ते पुस्तक.

अंधाऱ्या वाटेला प्रकाश दाखवतं,
ते पुस्तक.

एकट्याची साथ अन् पाठीवरचा हात,
म्हणजे पुस्तक.

कोणाचा ध्यास तर कोणाचा अभ्यास,
म्हणजे पुस्तक.

असंख्य घटना, पात्रं, प्रेम, युद्ध, देश-विदेश
अगदी शतकंसुद्धा आपल्या पानांमध्ये सामावून घेतं,
ते पुस्तक.

हे पुस्तक म्हणजे
कोरीव कागदावर लिहिलेला सार नसतो.

कोणत्याही अपेक्षेशिवाय मिळणारा
आधार असतो.

- उत्कर्षा मिसाळ - गायकवाड

शेवटचं पान

माहीत नाही मी फाडलं,
की स्वतःच निखळलं;
तेव्हापासून वही बंदच असायची...
पण आज खूप दिवसांनंतर हातात घेतली होती.

वाटलं होतं त्याच्या नसण्याने
फरक नाही पडणार,
कारण वही होती तशीच दिसत होती.

पानं उलटून पाहिल्यावर समजलं
की चांगली वाटत असली,
तरीही वही पूर्वीसारखी नव्हती...

सुरुवातीची काही पानं अलगद निखळली होती
आणि उर्वरित वही
पानांसकट सैल पडली होती.
शेवटचं असल्याने फारसं महत्त्व नसलं,
तरी सगळ्यांना जोडून ठेवण्याचं महत्त्वाचं काम
त्या पानाकडे होतं
हे लक्षातच आलं नाही...

आता तिच्यात मी मजकूर लिहीत नाही...
कारण पुन्हा त्याची उणीव भासते.
फार विशेष नसलं,
तरी खूप जवळचं होतं
ते 'शेवटचं पान'...

- उत्कर्षा मिसाळ - गायकवाड

अज्ञान-अंधश्रद्धेचं फोफावलंय वादळ
विज्ञानकथांतून करू या प्रबोधन.

पडद्या

भाग्यश्री नूलकर
किंमत : ₹ २२०

भविष्यवेधी विज्ञानाची आस,
हाच समाजाचा, राष्ट्राचा
व देशाचा प्रगतीचा इतिहास!

थर्ड मॅन

डॉ. संजय ढोले
किंमत : ₹ २४०

साधे, सोपे प्रयोग हवा, पाणी,
ध्वनी, विद्युत आणि चुंबकाचे...
वाढवतील ज्ञान विद्यार्थ्यांचे

छोट्यांसाठी हवा, पाणी, प्रकाशाचे प्रयोग

डी. एस. इटोकर
किंमत : ₹ १८०

पुस्तकाच्या पानांतून

दोन पुस्तके

नातवाचे आजोबास पत्र म्हणजे एका बाजूने प्रेमपत्र आणि दुसऱ्या बाजूने आज्ञापत्र. हिंदी प्रदेशात राहणाऱ्या माझ्या नातवानं मला लिहिलं होतं, 'छान छान गोष्टीची पुस्तकं पाठवून द्या मला.'

माझा नातू आठ नऊ वर्षांचा. अलिकडच्या बालवाङ्मयाशी माझा तसा परिचय नाही. असणार तरी कसा? गीतारहस्य वाचण्याच्या काळात कुणी रहस्यकथा वाचत बसत नाही!

मी सरळ उठून गावात गेलो. ओळखीच्या पुस्तक विक्रेत्याच्या दुकानात शिरलो आणि अलिकडची चांगल्या चांगल्या गोष्टींची सात-आठ पुस्तके घायला त्यांना सांगितले. ते पुस्तक काढू लागले न लागले तोच माझ्या तोंडून शब्द गेले, 'अरबी भाषेतील सुरस आणि चमत्कारिक गोष्टींचे भागही द्या!'

दुकानदारानी माझ्याकडे आश्चर्यानं पाहिले. म्हातारपण म्हणजे दुसरं बालपण ही उक्ती खरी असल्याची खात्री पटली असावी त्यांना!

मी पुढे म्हणालो, 'रामायणातल्या गोष्टींचं चांगलंसं पुस्तकही घाला त्यात. ही दोन्ही नावे माझ्या तोंडून नकळत निघून गेली. मग माझ्या लक्षात आलं, बालपणापासून वृद्धपण फार दूर असले तरी लहानपणी जिच्यावर प्रीती जडलेली असते ती गोष्ट माणसाच्या

अजून येतो वास फुलांना

वि. स. खांडेकर

अंतर्मनात सदैव लपून बसलेली असते. समुद्राच्या अंतरंगात स्वच्छंदपणे वावरणारा मासा उसळी घेऊन वर यावा, त्याप्रमाणं अशा आवडीच्या गोष्टी एकदम मनाच्या पृष्ठभागावर येतात. मग त्या गोष्टी पेढे-बर्फीसारखे खाद्य पदार्थ असोत किंवा मी मागितलेल्या दोन पुस्तकांसारखी गोष्टींची पुस्तके असोत!’

त्या पुस्तकात मी ‘अल्लादिनचा दिवा’ शोधू लागलो, पण त्याचा शोध मला लागण्यापूर्वीच हंटले पामर्सची खुसखुशीत बिस्कटे माझ्या डोळ्यापुढे नाचू लागली. जिभेला पाणी सुटतेय की काय असे वाटले. ‘अल्लादिनचा दिवा’ ही गोष्ट मी पहिल्यांदा वाचली तो दिवस आठवला. तो दिवस होता आषाढी एकादशी. शाळेला सुट्टी म्हणजे अभ्यासाला बुट्टी! माझा दोस्त बन्या आमच्या शेजारी राहात होता. त्याच्या घरी नेहमी काही तरी नवे वाचायलात मिळायचे मला. मी बन्याच्या घराकडे मोर्चा वळवला. अरबी भाषेतल्या सुरस गोष्टीचे भलेमोठे पुस्तक जाजमावर पडले होते. मी ते उचलले आणि अधाशीपणाने वाचू लागलो. त्या पुस्तकात मी इतका रंगून गेलो की अवतीभवती काय चाललंय याची शुद्ध मला राहिली नाही.

बन्या मोठा मिस्किल, गमतीदार, खोड्या करण्यात पटाईत. माझी वाचन समाधी लागलेली पाहून त्याने एक बशी माझ्याजवळ आणून ठेवली. माझा हात सहज त्या बशीला लागला. तिच्यात काही तरी खाद्य वस्तू आहे हे त्या हाताला जाणवले. त्याने एकेक छोटे बिस्कट उचलून तोंडात टाकायला सुरुवात केली. मी वाचीत असलेल्या गोष्टीइतकी ती बिस्कटेही चविष्ट होती. नकळत सारी बशी मी फस्त केली. मग बन्या माझ्याजवळ आला आणि मला हलवून म्हणाला, ‘अहो राजश्री, केवढं मोठं पाप घडलं आज तुमच्या हातून! आज आषाढी एकादशी, नि तू बिस्कटावर चांगला ताव मारलास! ती बिस्कटं तरी कसली शुद्ध परदेशी!’

बन्याचे शब्द कानी पडताच माझे विमान पृथ्वीवर कोसळले. त्या काळात भुतेखेते, देवदेवता, उपासतापास, व्रतवैकल्ये यांच्याविषयी अनेक भोळ्याखुळ्या कल्पना माझ्या मनात होत्या. आपण उपास मोडला, चित्रगुप्त पापाची नोंद आपल्या वहीत करणार. या पापाबद्दल मरणानंतर आपल्याला जबर शिक्षा भोगावी लागणार या कल्पनेनं माझे मन दिवसभर बेचैन झाले.

त्यावेळचा धर्मभोळेपणा पुढे उघड्यावर ठेवलेल्या कापरासारखा आपोआप उडून गेला. पण ही आठवण मात्र अल्लादिनच्या दिव्याला चिकटून राहिली.

पुस्तकातली गोष्ट मला सापडली होती. मी ती वाचू लागलो पण बाळपणीसारखे माझे मन आता तिच्यात रमेना. बाळ मैत्री पुष्कळ वर्षांनी आपल्याला भेटावी आणि तिचा तोंडवळाही आपल्याला ओळखता येऊ नये तशी माझी स्थिती झाली. त्या आषाढी एकादशीनंतर ती गोष्ट मी अनेकदा वाचली होती. इंग्रजी शाळेतही तिची माझी गाठभेट झाली होती. पण हे सारं घडल्यानंतर साठहून अधिक पावसाळे उलटून गेले होते. त्यानी त्या गोष्टीचा गुलाबी रंग साफ धुवून काढला होता.

मी पुस्तक बाजूला ठेवले. ही गोष्ट त्या काळात मला अतिशय आवडत होती. त्या बालवयात माझ्या मनाचं पाखरू भुरकन उडून गेलं. त्यावेळी कितीदा तरी माझ्या मनात आलं होतं, अल्लादिनच्या दिव्यासारखा एखादा जादूचा दिवा आपल्याला सापडावा! हातातला दिवा थोडासा घासला की, समोर हरकाम्या राक्षस हात जोडून उभा! त्याला कुठलीही कामगिरी सांगा. मारुतीप्रमाणं डोंगर उचलून आणायची आज्ञा करा अथवा एका रात्रीत ताजमहाल उभारण्याचा हुकूम सोडा- ‘जी हुजूर’ म्हणून ते काम पार पाडायला स्वारी एका पायावर तयार!

भुताखेतांना भिण्याचं वय होतं ते माझं. तरीही हा राक्षस मला हवा हवासा वाटला. तो आपल्यापुढं दत्त म्हणून उभा राहिला तर त्याला कोणकोणती कामे सांगायची, याची एक यादी मी मनातल्या मनात करून ठेवली होती. पहिले काम होते- एका मास्तरांची उचलबांगडी. फार मारकुटे होते ते. पण तसेच कमालीचे भिन्ने. इन्स्पेक्टर किंवा कुणी अधिकारी वर्गात आले की, त्यांच्या कपाळावर घामाचे टपोरे थेंबे उभे राहात. अशा वेळेला पुस्तक उचलताना त्यांचा हात थरथर कापू लागे. मी त्या राक्षसाला हुकूम फर्मावणार होतो- मध्यरात्री मास्तरांच्या घरी जा, त्यांचा बिछाना अलगद उचल, तो स्मशानात नेऊन ठेव. माझ्या या कल्पनेवर मी बेहद खूष होतो- सकाळी जाग आल्यावर आपण कुठे आहोत याची कल्पना येताच मास्तरांची बोबडी वळे! ही गंमत पाहायला आपण तिथे अवश्य हजर असायला पाहिजे, पण स्मशान कुणीकडच्या बाजूला आहे हे ठाऊक असेल तरी तिथे जायचे मलाही भय वाटत होते. म्हणून राक्षसाला घायच्या हुकूमात मी थोडी दुरुस्ती केली- ‘झोपलेल्या मास्तरांना बिछान्यासकट उचलून कृष्णेच्या घाटावर नेऊन ठेव.’

पण हे सारे मनोराज्य मनातल्या मनातच राहिले. अल्लादिनचा दिवा मला कधी मिळालाच नाही.

मी रामायणातल्या गोष्टीचे पुस्तक उचलले. माझ्या मनात आले. बालपणी जिवाचा कान करून ऐकलेल्या गोष्टीही आता अल्लादिनच्या दिव्यासारख्या खोट्या वाटू लागणार की काय? रामायणात काय कमी अद्भुतपणा आहे? राम आणि सीता ही दोघेही काही तुमच्या-आमच्यासारखी साध्या, सरळ रीतीने जन्माला आलेली नाहीत. यज्ञदेवतेने प्रसाद म्हणून दिलेल्या पायसातून राम जन्माला आला. सीता तर शेत नांगरताना सापडलेली धरित्रीची कन्या. रामायणात राक्षस तरी काय थोडे आहेत? जिथे पहावे तिथे चित्रविचित्र राक्षसांचा सुकाळ-यज्ञयागात, दंडकारण्यात आणि खुद्द लंकेतही कुणाला धड आहे तर डोके नाही, कुणी चुटकीसरशी कांचनमृगाचे रूप धारण करतो तर कुणी खुशाल आपल्या रथाचे घोडे आकाशमार्गाने दौडत नेतो- एक ना दोन, अद्भुतांची भाऊगर्दी रामायणातही आहे.

असे असूनही कोणत्याही निमित्ताने रामायणाची ही कथा मनात घोळू लागली की आजही विलक्षण आनंदाचे काही क्षण मला लाभतात. असे का व्हावे, याचा मी विचार करू लागलो.

रामकथेचे बाह्यरूप अद्भुताने नटले असेल तरी तिचा आत्मा वास्तव आहे, हेच खरे. रामायणात सुंदर, तरुण पत्नीवर लुब्ध असणारा वृद्ध पती आहे, सवतीच्या मुलाकडे जाणारा सिंहासनाचा अधिकार आपल्या मुलाला मिळावा म्हणून हट्ट धरणारी आई, प्रिय पतीबरोबर हसतमुखाने चौदा वर्षांचा वनवास स्वीकारणारी पत्नी आहे. राग, लोभ, प्रेम, द्वेष, सेवा, सूड इत्यादि मानवी स्वभावातल्या भावभावनांची व विकार विचारांची कविप्रतिभेनं रंगविलेली अमर चित्रे येथे आहेत. सारे कुरूप-सुरूप मानवी जीवन अद्भुताची भरजरी वस्त्रे लेवून या कथेत प्रगट झाले आहे. आबालवृद्धांना ती मोह घालू शकते याचे कारण हे असावे.

अद्भुताच्या अगदी भिन्न अशा दोन जाती असतात. पहिली जात असते केवळ कल्पिताची 'अलिबाबाची गोष्ट' हा तिचा उत्तम नमुना. त्याची दुसरी जात असते कल्पनारम्यतेच्या कौंदणातून प्रगट होणाऱ्या दाहक वास्तवाची.

रामकथा हे या दुसऱ्या प्रकारच्या अद्भुताचे उत्कृष्ट उदाहरण, व्यक्तीच्या किंवा समाजाच्या बाल्यावस्थेत पहिल्या प्रकारची अद्भुताची मोहिनी जबरदस्त असते. चेटूक, जादूटोणा, मंत्रतंत्र, भुतेखेते वगैरे गोष्टी जशा लहान मुलाला खऱ्या वाटतात, तशाच त्या मानवी जातीच्या बाल्यावस्थेत प्रौढांच्याही श्रद्धेचा विषय बनतात. जसजशी ज्ञानविज्ञानाची प्रगती होऊ लागते, तसतसे पहिल्या प्रकारचे अद्भुत प्रौढांना खोटे वाटू लागते. दुसऱ्या प्रकाराच्या अद्भुताची गोष्ट मात्र निराळी आहे. ते वास्तव जीवनाला सर्व बाजूंनी वेढून उभे असते. जन्म, प्रेम आणि मृत्यू या मानवी जीवनातल्या जितक्या अद्भुत तितक्याच वास्तव अशा तीन प्रमुख घटना. पहिलीतली रम्यता, दुसरीतले माधुर्य आणि तिसरीतले कारुण्य ज्याच्या परिचयाचे नाही असा मनुष्य उभी पृथ्वी धुंडाळूनही सापडणार नाही. अद्भुताचे हे वलयच कुरूप वास्तवाशी माणसाला सदैव बांधून ठेवीत असते.

'रामायण' व 'अरबी भाषेतल्या गोष्टी' ही दोन्ही पुस्तके मी बालवयात जवळजवळ एकाच वेळी वाचली. त्यावेळी ती दोन्ही मला फार फार आवडली. त्यांची मी पारायणे केली. पण आता मागे वळून पाहिले की, ती दोन्ही मला सारखीच आवडत होती याचे आश्चर्य वाटते. आजही मला समग्र रामायण वाचण्याची लहर येते. मात्र अरबी भाषेतल्या गोष्टीत माझे मन पूर्ववत् रमू शकत नाही. याचे कारण एकच असावे. त्याकाळी मी आयुष्य जगलो नव्हतो. जगाची आणि जीवनाची मला काही कल्पना नव्हती. वास्तवांचे चटकते त्यावेळी बसत नव्हते असं नाही, पण त्याच्यापासून दूर

पळून जाण्याखेरीज मला दुसरे काही करता येत नव्हते. अल्लादिनला जादूचा दिवा मिळावा, त्याने तो घासताच त्याचा बंदा गुलाम असलेला राक्षस त्याच्यापुढं हात जोडून उभा राहावा आणि त्याने अल्लादिनची प्रत्येक इच्छा क्षणार्धात पूर्ण करावी, हे सारे जणू माझ्या बालमनाचेच प्रतिबिंब होते. अक्षर ओळख नसलेल्या बालकाने तत्त्वज्ञानाच्या ग्रंथावरून नजर फिरविली तरी त्याला त्याचा काही अर्थबोध होत नाही. माझीही तशी स्थिती होती. स्वप्नंजन हा दाहक वास्तवापासून दूर पळून जाण्याचा एकमेव मार्ग! तो तेवढा त्यावेळी मला मोकळा होता. चमत्कारानी भरलेल्या अरबी भाषेतल्या गोष्टीत माझे मन त्या काळी रमलं ते यामुळे.

पण जन्मभर कुणीही स्वप्नंजनात मशगुल होऊन राहू शकत नाही. जीवनाचा ग्रंथ कितीही दुर्बोध आणि अवघड असला तरी प्रत्येकाला आपापल्या परीने त्याचा अर्थ लावण्याचा प्रयत्न करावाच लागतो. हा अर्थ लावता लावता उग्र, कठोर आणि दाहक वास्तवाकडे निरखून पाहण्याचे व त्याला सामोरे जाण्याचे सामर्थ्य त्याच्या अंगी येते. रामकथा जन्मभर माझी सोबत करित आली याचे कारण तिच्या अंतरंगात असलेली दाहक वास्तवाची जाणीव करून देण्याची शक्ती हेच होय. बालपणी तिच्यातील अद्भुताने माझ्या मनावर पगडा बसवला हे खरे. पण ठेचाळत ठेचाळत आयुष्याची वाट चालताना तिने मला अनेकदा धीरही दिला आहे. रामायणातील अनेक पात्रे वेष बदलून निरनिराळ्या रूपाने आपल्या भोवतीच वावरत आहेत असा भास प्रौढ वयात जेव्हा सामान्य माणसाला होतो, तेव्हाच तिचे मोठेपण त्याच्या प्रत्ययाला येते. अल्लादिनचा दिवा हा शेवटी जादूचा दिवा राहतो, पण रामकथा मात्र आयुष्याच्या उत्तरार्धात दीपस्तंभ बनते. आभाळ काजळून गेलेलं असो, समुद्रावर तुफानाने थैमान मांडलेले असो, अक्राळ-विक्राळ भासणाऱ्या खडकांनी नौकेची वाट अडविलेली असो, दीपस्तंभ कशाचीही कदर न करता या नौकेला प्रकाश दाखविण्याचे कार्य शांतवृत्तीने करित राहतो. रामकथा मला आजही अतिशय आवडते. तिचे चिंतन करताना जीवनाचा खोलखोल अर्थ नव्याने उमगू लागतो. आयुष्य हे मंगल-अमंगलाच्या अखंड संघर्षांचे एक क्रीडांगण आहे याची जाणीव होऊ लागते. मग सर्व प्रकारची दुःखे आणि संकटे सोसण्याचे बळ अंगी येते.

रविवार सकाळ (दिवाळी अंक), ५ नोव्हेंबर, १९७२

व्यवस्थापन... तुमचे, तुमच्या टीमचे
आणि तुमच्या उद्योगाचे

द आर्ट ऑफ मॅनेजमेंट

शिव शिवकुमार । अनु. सुप्रिया वकील
किंमत : ₹ ३९९

वेळेचं करा नियोजन...
तणावाचं होईल उच्चाटन

वेळेचं नियोजन करा तणावमुक्त व्हा

रिटा एमेट । अनु. जयंत गुणे
किंमत : ₹ २४०

वेळेची छोटीशी गुंतवणूक
मोठ्या प्रमाणावर लाभ मिळवून देते.
कशी? वाचू या...

द माइंड जिम मला वेळ हवाय...

अनु. श्याम भुके
किंमत : ₹ ४३०

पुस्तकाच्या पानांतून

पाऊलवाटा

मला वाचनाची आवड फार लहानपणी लागली. त्यांत भोवतालची परिस्थिती, योगायोग आणि माझी नैसर्गिक प्रवृत्ती यांपैकी कशाचा वाटा जास्त होता, हे आज सांगणे अवघड आहे. पण मला वाटते, या काळातल्या माझ्या वाचनाच्या नादाचे श्रेय परिस्थितीलाच अधिक द्यायला हवे. माझे वडील रेंज फॉरेस्ट ऑफिसर होते. त्यामुळे त्यांच्या बदलीच्या ठिकाणी आम्हाला राहायला बंगले मिळत ते गावाबाहेर, माणसांच्या गजबजाटापासून दूर असेच असत. शेजारीपाजारी बहुधा कुणी नसायचे. घरात वर्दळ असे ती गडीमाणसे, ऑर्डर्ली किंवा आसपासचे भिल्ल, कातकरी यांचीच. घरामध्ये भावंडे म्हणावीत तर माझ्याहून चार वर्षांची धाकटी बहीण तिच्या बाळपणापासून आमच्या आजोळी वाढली. तिच्याखालचे दोन भाऊ फारच लहान. तेव्हा तशी मी घरात एकटीच. त्या काळात माझी एकमेव मैत्रीण म्हणजे माझी आई. तिला मी वहिनी म्हणे. मराठी चार यत्ता शिक्षण झालेल्या वहिनीला वाचनाची खूप आवड. गावाबाहेरच्या एकाकी वस्तीत पुस्तके, मासिके हीच तिची एकमेव करमणूक असे. मला तेव्हा शाळाही मिळाल्या नाहीत. लिहावाचायला वहिनीनेच शिकवले आणि तिच्या नादाने, संगतीने मीही वाचू लागले.

संस्मरणे

शान्ता ज. शेळके

आणखी एक गोष्ट. माझ्या वडिलांनाही वाचनाची फार आवड होती. कधी मुंबई-पुण्याकडे फेरी झाली तर खाऊ, खेळ, कपडे यांबरोबर ते भरपूर पुस्तकेही खरेदी करून आणायचे. आईसाठी त्यांनी 'गृहलक्ष्मी' मासिक सुरू केले होते. 'चित्रमयजगत' आमच्याकडे येई. हिंद एजन्सी मालेचेही ते वर्गणीदार होते. या सर्व गोष्टींमुळे ज्याला 'वाङ्मयीन वातावरण' म्हणावे असे आमच्या घरी तेव्हा तरी काही प्रमाणात होते. त्या वातावरणात मी वाचनाकडे केव्हा वळले ते माझे मलाही कळले नाही.

माझ्या वडिलांना वाचनाची आवड असली तरी त्या आवडीला काही दिशा असावी असे वाटत नाही. पुस्तकांवर त्यांचे प्रेम होते हे मात्र निर्विवाद. त्यांच्या मानाने वहिनी जास्त रसिक व चोखंदळ होती. गडकरी हे तिचे अत्यंत आवडते लेखक. त्यांची 'वाग्वैजयंती' ही तिने मन लावून वाचली होती आणि तिच्यामधल्या अनेक कविता तिला आजही आठवतात. गडकऱ्यांच्या साहित्याची पहिलीवहिली ओळख वहिनीनेच मला करून दिली. इतकेच नव्हे तर भारत गौरव ग्रंथमाला, हिंद एजन्सी माला या मालांच्या पुस्तकांकडेही तिनेच माझे लक्ष प्रथम वेधले. वयाच्या सहाव्या-सातव्या वर्षापासून मी वाचत असे. कुणी म्हणेल की इतक्या निर्बोध वयात मला त्यांतले काय कळले असेल? बरेचसे मला कळत नसे हे खरे; पण बरेचसे, त्याचा खोल अर्थ न कळताही आत कुठे तरी जाऊन भिडायचे हेही खरे. तेव्हा वाचलेल्या पुस्तकांतले असे काही मनात इतके खोल रुजले की आजही ते सारे मला आठवते. त्यातूनच मनात वाचनाचे प्रेम निर्माण झाले. साहित्याचा लळा लागला. त्या गूढ, सुंदर, निर्भर पाऊलवाटा माझ्या व्यक्तित्वात उमटत गेल्या. त्याच वाटांवरून आज पुन्हा चार पावले टाकताना मन हुरहुरते. सुखावतेही!

आमच्या घरातला पुस्तकसंग्रह खूपच चित्रविचित्र होता. उत्तम वाङ्मयमूल्य असलेली पुस्तके जशी त्यात होती, तशी काही अगदी सामान्य दर्जाची पुस्तकेही त्यामध्ये असत आणि हे सगळे मी वाचत असे. माझ्या बाबतीत वाचनाची आवड ही जशी मानसिक, तशीच शारीरिकही गरज होती. घरात खेळायला बरोबरीची भावंडे नाहीत, शेजारीपाजारी कुणी समवयस्क मित्रमैत्रिणी नाहीत, आणि त्या काळात तर वडिलांच्या बदल्यांमुळे शाळाही सलग झाली नाही; तेव्हा वाचनाशिवाय मला दुसरे करमणुकीचे काही साधनच नव्हते. हाती पडले ते पुस्तक मी वाचत असे. शेळी जशी दिसेल तो पाला ओरबाडत जाते, जवळपास तशीच माझ्या वाचनाची पद्धत होती. आणखी एक गमतीची गोष्ट अशी की, माझ्या कुठल्याही पुस्तकाच्या वाचनाला वडिलांना किंवा आईने कधी विरोध केला नाही, की कसली पुस्तके मी वाचू नयेत म्हणून कपाटात ठेवली नाहीत.

मला आठवते, आमच्या घरी त्या काळी बरेच गाजलेले स्वामी शिवानंद यांचे 'ब्रह्मचर्य हेच जीवन आणि वीर्यनाश हाच मृत्यू' हे पुस्तक कुठून तरी आले होते. मी ते पुस्तक वाचत बसले असताना माझ्या वडिलांचे एक मित्र आमच्या घरी आले. मी काय वाचते आहे

हे त्यांनी सहज कुतूहलाने पाहिले. हातातल्या पुस्तकाचे नाव बघून ते हादरूनच गेले आणि माझ्या वडिलांना म्हणाले, 'अहो, ही पोरगी कसलं पुस्तक वाचते आहे, पाहिलंत का? असली पुस्तकं तुम्ही खुशाल तिला वाचायला देता? जरा तिच्या वाचनावर लक्ष ठेवा!'

त्यावर माझे वडील फक्त हसले आणि म्हणाले, 'जाऊ द्या हो! तिला काय त्यात कळायचंय?'

असाच आणखी एक प्रसंग मला आठवतो. आम्ही नाशिक जिल्ह्यात नांदगावला होतो तेव्हा आमच्या घराजवळ एक चणेफुटाणेवाला आपले छोटे दुकान घालून बसलेला असे. चंदू त्याचे नाव. हा चंदू माझा मोठा दोस्त होता. त्याच्या दुकानात मी वारंवार जाऊन बसत असे. चुरमुरे, फुटाणे, खारे दाणे तो मला मूठ भरभरून घायचा. हे एक त्याच्या दुकानाचे आकर्षण होतेच, पण पुस्तके हे आणखी एक प्रलोभन होते. चंदू आपला अशिक्षितांतच जमा होता. पण वाचनाची त्याला अतोनात आवड होती. त्याच्या दुकानात पांडवप्रताप, हरीविजय, शिवलीलामृत अशी धार्मिक पुस्तके होती. श्रीधर कवीच्या काव्यांचे ते गद्य अनुवाद होते. यांखेरीज वेताळपंचविशी, सिंहासनबत्तीशी, हातिमताई, गुलबकावली ही पुस्तके तिथे असत आणि सर्वांत आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे, वि. वा. हडप यांची-तेव्हा अश्लील मानली गेलेली-पुस्तकेही चंदूकडे भरपूर होती. 'बहकलेली तरुणी', 'निवळलेली तरुणी', 'मास्त्रीणकाकू', 'निरभ्र चंद्र' अशी त्यातली काही पुस्तके मला आजही आठवतात.

चंदूच्या छोट्या दुकानात तासन्तास बसून चुरमुरे, खारे दाणे तोंडात टाकत ही पुस्तके वाचण्यात मी अगदी तल्लीन होऊन जायची. त्या वेळीही कुणीतरी आमच्या घरी येऊन सांगितले की, तुमची मुलगी हडपांच्या कादंबऱ्या वाचते. पण तेव्हादेखील आईने किंवा वडिलांनी चंदूकडे जाण्याची मला बंदी केली नाही. पुढे फार वर्षांनी पुण्याला मी कॉलेजात शिकत असताना हडपांचा आणि माझा परिचय झाला. तेव्हा मी त्यांना म्हटले, 'अहो, तुमची अमकी तमकी पुस्तके मी लहानपणी वाचली आहेत.' त्यावर हडप हसले आणि मला म्हणाले, 'तुझ्या घरच्या लोकांनी ती पुस्तकं तेव्हा तुला बरी वाचू दिली!'

स्वामी शिवानंदांचे पुस्तक किंवा हडपांच्या विशिष्ट कादंबऱ्या किंवा शुकबहत्तरीसारखी पुस्तके वाचायला त्या वयात मला घरी कुणी प्रतिबंध केला नाही, याचा एक फायदा मला नंतर जाणवला. किशोरवयात अश्लील पुस्तकांबद्दल एकाच वेळी जबरदस्त कुतूहल आणि एक ओशाळगतीची जाणीव किंवा चक्क भीती वाटते. माझ्या बाबतीत हे नंतर कधी झाले नाही. 'अमके पुस्तक वाचू नकोस' असे कधी कुणी म्हटलेच नाही, त्यामुळे तसल्या पुस्तकांच्या बाबतीत पुढे एक छान निरोगी वृत्ती माझ्या ठायी आपोआपच जोपासली गेली. दुसरे असे की, ही सगळ्या तऱ्हेची पुस्तके वाचतानाही आज त्यांतले जे काही मला आठवते, ते वाङ्मयदृष्ट्या काही सौंदर्य व सामर्थ्य ज्यात होते असेच आहे.

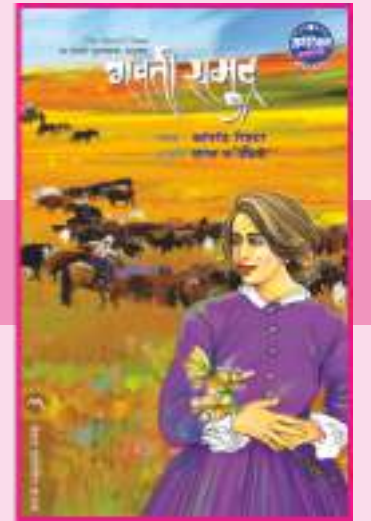
तेव्हा ज्याला बऱ्यापैकी रसिकता म्हणता येईल, ती त्या वयातही अगदी अल्प प्रमाणात का होईना, माझ्यामध्ये असावी. कदाचित् चिरकालीन संस्कार मनावर करण्याची शक्ती ज्या पुस्तकांत होती, अशीही पुस्तके त्या वेळी मी वाचली. त्यांना सामान्य दर्जाची किंवा हीन अभिरुचीची पुस्तके आपोआपच पराभूत करून आपला ठसा माझ्या मनावर उमटवला असावा. मला तर ही दुसरी गोष्टच अधिक संभवनीय वाटते.

आणि अशी पुस्तके, त्यांतले किती प्रसंग, किती वाक्ये मला अजून आठवतात; अस्वस्थ करतात. 'सीतावनवास' हे ना. के. बेहेरे यांचे पुस्तक त्याच वयात मी वाचले. ते मला विलक्षण आवडले. खरे तर तो 'सीतार बनबास' हा भवभूतीच्या 'उत्तररामचरिता'चा स्वैर भावानुवाद होता. म्हणजे पर्यायाने माझी एका श्रेष्ठ आणि सुंदर अशा संस्कृत नाटकाशी ती पहिली ओळख होती. हे काहीच अर्थात तेव्हा मला कळायला मार्ग नव्हता. पण भवभूतीची थोरवी दूरान्वयाने का होईना, 'सीतावनवास' पुस्तकाने मला जाणवून दिली. ते पुस्तक मी वारंवार वाचत असे आणि वाचताना मला अगदी भरून येई.

असाच मला फार आवडलेला त्या वेळचा आणखी एक बंगाली पुस्तकाचा अनुवाद आठवतो. त्या पुस्तकाचे नाव 'कांचनमाला'. सम्राट अशोकाच्या जीवनावरची ती कादंबरी होती. अशोकाची तरुण पट्टराणी तिष्यरक्षिता ही आपल्या सावत्र मुलावर-कुणालावर लुब्ध होते. पण कुणाल तिच्या वासनेला बळी पडत नाही. त्यामुळे निराश झालेली तिष्यरक्षिता कुणाल व त्याची पत्नी कांचनमाला यांचा खूप छळ करते. कादंबरीत एक प्रसंग असा आहे की, तिष्यरक्षिता कुणालाचे सुंदर डोळे बाणाच्या टोकाने उखडून

काढते आणि 'माझा अधिक्षेप करणारे हेच ते डोळे ना?' असे म्हणून ते डोळे पायांनी दूर ठोकरते. हा प्रसंग वाचताना मला रडू कोसळे, आणि तरीही मी 'कांचनमाला' पुन्हा पुन्हा वाचत असे. भारत गौरव ग्रंथमालेचे 'समाजकंटक अथवा वेणू' हे वहिनीचे फार आवडते पुस्तक. ते मीही आवडीने वाचून काढले. गावातला एक दुष्ट सावकार वेणूला फसवून सायंकाळच्या वेळी एका भयाण, ओसाड वाड्यात आणवतो आणि तिथे तो तिला कोंडून ठेवतो, तो प्रसंग मनावर विलक्षण शहारा उमटवून गेला. कादंबरी तशी सामान्य. पण अतिशय निर्मळ, ओघवती, स्वच्छ मराठी भाषा आणि चित्रदर्शी वर्णने यामुळे 'वेणू' मला फार आवडली. ती संध्याकाळची अंधारी वेळ, तो पडका भयाण वाडा, त्या लोणा आलेल्या भिंती आणि आपली मैत्रीण इथे राहत आहे अशा गैरसमजुतीने त्या वेळी तिथे आलेली आणि वाड्यात कोंडली गेलेली असहाय निष्पाप वेणू-हे सगळे आजही माझ्या मनाला चटका लावते. 'अहो, कुणी तरी या. मला सोडवा हो!' ही तिची किंकाळी मनात घुमत राहते.

आमच्याकडे हिंद एजन्सी मालेची पुस्तके होती. ही पुस्तके अच्युत बळवंत कोल्हटकर लिहित. काही तरी महिना दोन महिन्यांच्या अवधीने ही पुस्तके प्रकाशित व्हायची. कोल्हटकरांचा एक विशेष असा, की त्यांच्या पुस्तकांची शीर्षके कधी कधी चमत्कारिक वाटावीत अशी असत. तो त्यांच्या स्वभावातल्या मिष्किल खट्याळपणाचा भाग असे. 'कोल्हापूरच्या अक्कासाहेब', 'भोळा सांब ग बाई', 'गुलाबी विधवा', 'रंगीला रसूल', ही त्यांची पुस्तके तेव्हा वाचलेली आठवतात. 'गुलाबी विधवा'सारखे सकृद्दर्शनी उत्तान वाटणारे शीर्षक असलेली कादंबरी प्रत्यक्षात एक

करुण प्रेमकथा होती आणि मजुरांना व गिरणीमालकांना एकाच वेळी बनवून दोघांकडूनही पैसे उकळणाऱ्या एका लबाड कामगार पुढाऱ्याचे सुंदर चित्र तिच्यात रेखाटलेले होते. 'रंगीला रसूल' ही तर चक्क श्रीकृष्णाच्या जीवनावर लिहिलेली कादंबरी होती. 'रंगीला रसूल' म्हणजे रसिक प्रेषित. हे शीर्षक फसवे, दिशाभूल करणारे होते व त्यामुळे त्याकाळी मुसलमान समाजातले काही लोक खवळलेही होते. 'रंगीला रसूल' मला इतकी आवडली की काही विचारू नये. अत्यंत प्रसन्न, गोड भाषेत लिहिलेले पुस्तक होते. कृष्णचरित्राशी त्यानेच माझा प्रथम परिचय करून दिला. 'भोळा सांब ग बाई' या पुस्तकात तर इजिप्तची की कुठली तरी राणी सेमिरामिस हिचे व्यक्तिचित्र रेखाटले होते. कोल्हटकरांची ती सगळी पुस्तके माझ्या मनावर खूपच छाप पाडून गेली. त्यांची 'ताई तेलीण' आणि 'नारिंगी निशाण' ही नाटके आमच्या घरी होती, ती मात्र त्या मानाने मला तितकीशी आवडली नाहीत.

नाटकांवरून आठवण झाली. 'राजसंन्यास' नाटक मी त्या वयात वाचले. ते इतक्या वेळा वाचले की त्यातले अनेक संवाद मला पाठ होऊन गेले. 'राजसंन्यास'ची ऐश्वर्यसंपन्न भरजरी भाषा मनावर अद्भुत इंद्रजाल करी. ते सारे मला कळत होते अशातला मुळीच भाग नाही. पण वाचताना फार आनंद वाटायचा एवढे मात्र खरे. 'ही देवमाणसे आता देवाघरीसुद्धा दिसायची नाहीत,' 'अमृताच्या चुळा टाकीत का रे तुमची रसवंती अवतरत असते?', 'उमर फत्तराची पहायची असते, फुलाची नसते', 'फुलाफुलाला तुझा गाव विचारला, दगडादगडाला तुझा गाव विचारला,' अशी त्या नाटकातली कितीतरी वाक्ये नुसती स्वतःशी पुन्हा पुन्हा म्हणतानाही अद्भुत आनंद होई. त्या आनंदाचे स्वरूप कळत नसे.

जात उमगत नसे. तरी त्याने आतून अगदी हेलावून जायला होई.

याच काळातली आणखी एक आठवण आहे. तेव्हा आम्ही कोणत्या गावी होतो कुणास ठाऊक. महाराष्ट्र नाटक मंडळीचा तिथे मुक्काम पडला होता. वडिलांनी आम्हाला 'बेबंदशाही', 'तारामंडळ' हे कंपनीचे हातखंडा खेळ दाखवले. 'तारामंडळ' मला विशेष आवडले नाही. 'बेबंदशाही' नाटकाने मात्र मला विलक्षण चटका लावला आणि मग ते नाटकही अनेकदा वाचले. 'राजसंन्यास' आणि 'बेबंदशाही' ही दोन्ही संभाजी महाराजांच्या जीवनावरची नाटके. दोहोंच्या वाङ्मयमूल्यांत कदाचित तुलनाही होऊ शकणार नाही. पण 'बेबंदशाही' नाटकही मला अतिशय आवडले. मनातील गोष्ट सांगायची तर ते आजही मला आवडते आणि त्यातलेही खूप संवाद मला पाठ आहेत. 'साजरे मुली, तुम्ही गरीबांच्या झोपड्या बेस असतात, पण आम्हा राजांचे राजवाडेही काही वाईट नसतात हो!', 'राजांच्या ताटाला ताट लावून जेवित आलात त्या दूधभाताची तुम्हाला शपथ आहे, पण कबजी, राजांना तुम्ही कुठे नेत आहात तेवढे आम्हाला सांगा!' यांसारखी त्या नाटकातली येसूबाईंच्या तोंडची वाक्ये आजही आठवतात. मनाला चटका लावतात.

आमच्या घरी 'गृहलक्ष्मी' मासिक येत असे. नीटसे आठवत नाही पण वसंतराव मराठे हे बहुधा त्या मासिकाचे संपादक असावेत. 'गृहलक्ष्मी'चे दोन विशेषांक मला आठवतात. एक 'शिशु विशेषांक' आणि दुसरा 'पतिता विशेषांक'. 'शिशु विशेषांका'-मध्ये गोंडस, गुटगुटीत मुलांची अनेक छयाचित्रे होती. ती अर्थातच मला आवडली. पण 'पतिता विशेषांक'ने जीवनाची दुसरी एक वेगळीच बाजू मला दाखवून दिली. तो

वेश्याव्यवसायावरचा आणि वेश्यांच्या जीवनावरचा अंक होता. त्या अंकात एक चित्र होते ते असे. एक तरुण स्त्री एका खोलीत कपाळाला हात लावून अश्रू ढाळीत बसलेली आहे. त्या चित्राखाली संपादकांनी गडकऱ्यांच्या या ओळी छापल्या होत्या-

चाले खेळ असा जगात बहुधा सौख्यात सारे जरी
एखादा पडतो तसाच चुकुनी दुःखार्णवी यापरी
पाही कोण अशा हताश हृदया जो तो असे आपला
देवा! तू तरि टाकि अश्रू वरुनी त्यासाठि तो तापला!

ते चित्र आणि त्या ओळी मी एकत्रित पाहिल्यावाचल्या आणि त्यांचा एक संकलित परिणाम माझ्या मनावर झाला. कवितेमुळे चित्र अधिक उमगले आणि चित्रामुळे कवितेचा अर्थ जरा जास्त कळला.

‘गृहलक्ष्मी’ मासिकाच्या आणखी एक दोन आठवणी आहेत. नक्की स्मरत नाही पण एका अंकावर इराणी राजकन्येचे चित्र छापलेले होते आणि ती बालिका हिंदुस्तानात जन्मल्यामुळे तिच्या आईवडिलांनी मोठ्या कौतुकाने तिचे ‘हिंदिया’ असे नाव ठेवले होते. ते नाव तर मला आवडलेच, पण एका परदेशी राजकन्येला आपल्या देशाचे नाव ठेवले याचा मला आनंदही झाला. किती वेळा ते चित्र मी कुणाकुणाला दाखवले असेल.

‘गृहलक्ष्मी’ मासिकाची दुसरी आठवण म्हणजे त्या वेळी त्यात मामा वरेरकर यांची ‘कुलदैवत’ ही कादंबरी क्रमशः प्रसिद्ध होत होती. कादंबरीत सारस्वतांच्या कुटुंबाचे चित्र रेखाटलेले होते. नायिकेचे नाव माणक होते. शिवाय पुतळीबाई, बाबलीबाई अशी मी कधीच न ऐकलेली स्त्रियांची नावेही त्यात होती. पुढे ही तीन कुटुंबे गोव्याला जातात. तेव्हा मला सारस्वत, मुंबई, गोवा हे काहीच माहित नव्हते. तरीही मामांची कादंबरी मी कुतूहलाने वाचत गेले. कादंबरीत एक प्रसंग असा होता, ही मंडळी गोव्यात मंगेशीच्या की शान्तादुर्गेच्या दर्शनाला जातात. तिथे नायिका माणक हिला तळ्याच्या पाळीवर एक प्रौढ, काळीसावळी, पण अत्यंत देखणी आणि प्रेमळ चेहेऱ्याची स्त्री भेटते. माणक तिला विचारते, ‘बाई आपण कोण?’ त्यावर ती प्रौढ स्त्री हसून तिला म्हणते, ‘मुली, कोण म्हणून काय सांगू? आम्ही देवाघरच्या लेकीसुना आहोत.’ ती स्त्री देवदासी असणार हे पुढे फार वर्षांनी मला उमगले. पण त्या वेळी कादंबरी वाचताना ‘देवाघरच्या लेकीसुना’ हा शब्दप्रयोग माझ्या मनावर फार तीव्रतेने उमटला. इतकेच नव्हे, तर त्यात काही तरी फार करुण, केविलवाणे आहे असेही मला वाटले. एरव्ही मी न कळलेले सारे वहिनीला विचारीत असे. पण हा प्रसंग, हे वाक्य मात्र मी तिला विचारले नाही. कुणालाच विचारले नाही. माझ्या मनातच ठेवून दिले.

आम्ही गुजरातेत चिखलदा गावी होतो, तिथे गुजराती शेजारी होते. त्यांच्याकडून आई थोडे गुजराती शिकली. मग वडिलांनी तिला गुजराती-मराठी-शिक्षक हे पुस्तक आणून दिले. ते मीही गमतीने वाचत असे. त्यात मराठी उतारे असत आणि त्यांची गुजराती भाषांतरे असत. पुढे अनेक वर्षांनी हरी नारायण आपटे

यांची ‘रूपनगरची राजकन्या’ ही कादंबरी मी वाचली आणि अचानक मला जुनी आठवण झाली. गुजराती-मराठी-शिक्षक पुस्तकातले सर्व मराठी उतारे हरिभाऊंच्या कादंबरीतले होते! हे कसे काय त्याचा मला अजूनही उलगाडा झालेला नाही. याच सुमारास वहिनीने शेजाऱ्यांकडून एक छोटे पुस्तक आणवले. त्याचे नाव ‘अनासक्तियोग’. तो गांधीजींनी केलेला भगवद्गीतेचा गुजराती अनुवाद होता. तोही मी वाचून काढला.

या सर्व पुस्तकांच्या जोडीला आमच्या घरी दोन आणे माला, चार आणे माला यांची पुस्तके येत. त्या सर्व रहस्यकथा असत. ‘खरा खुनी’, ‘खुनी कोण?’, ‘खुनाचे रहस्य’, ‘सोन्याची गुलाबदाणी’ अशा या रहस्यकथाही मी वाचत असे. रामराव डिटेक्टिव्ह, यांचा सहकारी भालेराव आणि वाघ्या कुत्रा हे माझे अगदी आवडते दोस्त होते. या कादंबऱ्यांची कथानके बहुधा मुंबईच्या पार्श्वभूमीवर घडायची. मुंबई हे प्रकरण काय आहे हे तेव्हा मला मुळीच माहित नव्हते. मदनपुरा, कामाठीपुरा, गोलपिठा, गावदेवी असली नावे मनात विलक्षण कुतूहल जागे करीत. पण त्यांचीही मला तेव्हा माहिती नव्हती. एक मात्र आठवते, या सर्व पुस्तकांची भाषा फार सुरेख असे. बऱ्याच वर्षांनी मला कुणीतरी सांगितले की त्यांतल्या बऱ्याच कादंबऱ्या स. आ. जोगळेकर हे स्वतःच लिहीत असत. तेव्हा त्या रेखीव, प्रसन्न भाषेचा मला उलगाडा झाला. रहस्यकथा असल्या तरी एका रसिक, शैलीदार लेखकाच्या लेखणीतून त्या उतरलेल्या होत्या. तो गुण त्या भाषेला लागला होता.

वयाच्या नवव्या वर्षापर्यंत हे असे वाचन मी करीत होते. नंतर माझे वडील अचानक वारले आणि आमचे सगळे घर पुण्याला काकांकडे आले. पुढे व्यवस्थित शाळा सुरू झाली आणि वाचनाची आवड होती तिलाही थोडी शिस्त, थोडे वळण लागले. पण लहानपणी, संस्कारक्षम वयात मी जे स्वैर आणि मुक्त वाचन केले, त्याने माझे काही नुकसान झाले असे मला मुळीच वाटत नाही. उलट, त्यामुळे मला एक बरी सवय लागली. आजही माझ्या वाचनाला काही दिशा नाही. मला संस्कृत काव्यनाटकप्रमाणे लावण्या, पोवाडे वाचायला आवडतात. आजच्या आधुनिक साहित्याइतकी अंगाथा ख्रिस्ती आवडते हे सांगताना मला ओशाळगत वाटत नाही. जुन्या पुस्तकांच्या रंगारूपापासून तो त्यांच्या वासापर्यंत मला ओढ वाटते. अद्भुताचे मला अजूनही फार आकर्षण आहे. या साऱ्यांचे मूळ कदाचित् बाळपणी केलेल्या या स्वैर वाचनात असावे. माझ्या कोवळ्या वाचनप्रेमाची बाळपावले या अशा चित्रविचित्र, मुक्त पाऊलवाटांवरून पडत गेली आणि त्यांना साहित्याच्या राजरस्त्यावर मला अलगाव आणून सोडले. आता तो रस्ता सरावाचा झाला आहे. तरी पाऊलवाटांचे सौंदर्य आणि आकर्षण काही वेगळेच नसते का?

जीवनातले प्रसंग हलकेफुलके...
चेहऱ्यावर आणतात 'स्माइल' हलकेसे

स्माइल स्लीज

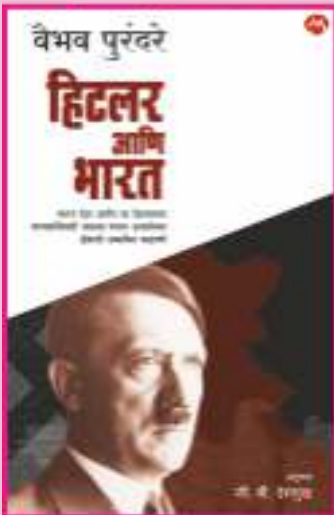
सुप्रिया वकील
किंमत : ₹ २२०

कबीरांच्या दोह्यांतील
आध्यात्मिक अन्वय उलगडणारी
ओशोंची चिंतनशील प्रवचने

धर्म... कबीरांच्या मनातला

ओशो । अनु. प्रज्ञा ओक
किंमत : ₹ २५०

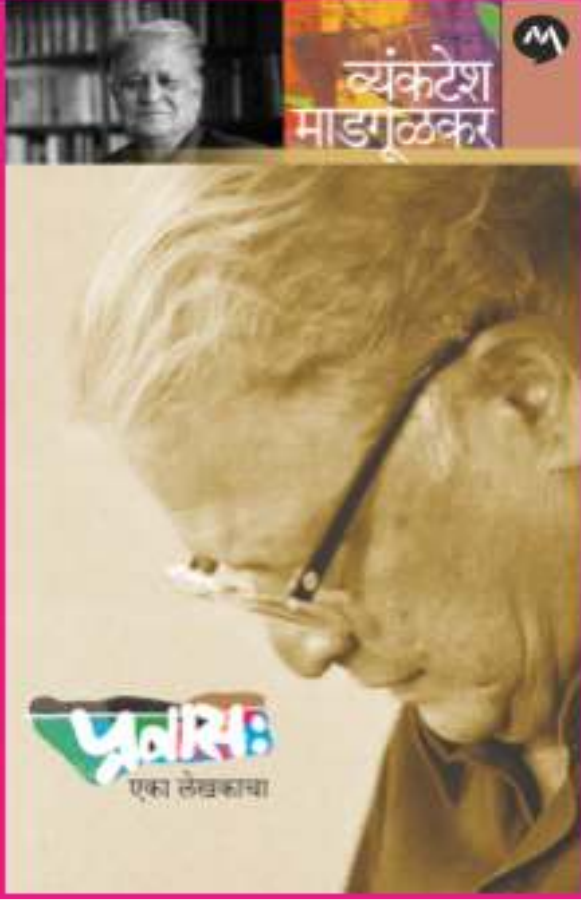
भारत देश आणि या देशातल्या माणसांविषयी
हिटलरच्या मनात असलेल्या द्वेषाची
अकथित कहाणी

हिटलर आणि भारत

वैभव पुरंदरे । अनु. जी. बी. देशमुख
किंमत : ₹ २७५

पुस्तकाच्या पानांतून

प्रवास : एका लेखकाचा

व्यंकटेश माडगूळकर

खोली : लिहिण्या-वाचण्याची

वयाच्या सतराव्या वर्षी मी लिहायला लागलो. सुरुवातीच्या कथा 'देवा सटवा महार' वगैरे माडगूळच्या घरी कागद भुईवर ठेवून लिहिल्या. माणदेशी माणसांपैकी काही दादरला माधववाडीतल्या खोलीच्या लादीवर. बायकोला रेशनिंग ऑफिसमध्ये नोकरी लागली, तेव्हा तिनं पंधरा रुपयांची एक लाकडी खुर्ची आणि दीड बाय अडीचचं एक टेबल पहिल्या पगारातनं माझ्यासाठी आणून दहा बाय दहाच्या खोलीत मांडलं. लिहायला टेबल लागतं, हे मला तोपर्यंत माहीत नव्हतं.

बावन्न साली पुण्याला आलो. प्रभात रस्त्यावरच्या 'मोहनतारा'त मला अडीच खोल्या मिळाल्या. पुढच्या खोलीत खिडकीशी बसून 'वावटळ', 'बनगरवाडी'चं लेखन झालं. टेबलासमोरच्या खिडकीतून समोरच्या शेतातली विहीर, आंब्याची झाडं, हिरवळ आणि पार पलीकडं निळी-जांभळी हनुमान टेकडी दिसे.

ही जागा सोडून छपन्न साली पुणे-मुंबई रोडला गेलो, तेव्हाही अडीच खोल्याच मिळाल्या. रेल्वेलाईनच्या बाजूची, मागची झोपायची खोली अधिक मोठी होती. माझं लिहायचं टेबल मी इथल्याच खिडकीशी टाकलं. समोर काही फूट पलीकडे, रेल्वे-

रूळ होता. त्यापलीकडं शेतकी कॉलेजचं मोकळं रान होतं. रेल्वेगाड्यांचा आणि समोरच्या मुंबई रोडवरच्या ट्रकगाड्यांचा आवाज टाळण्यासाठी मी बहुतेक लेखन रात्री दहानंतर करी. 'तू वेडा कुंभार' हे नाटक, 'सकाळची पाहुणी', 'जांभळाचे दिवस', 'कोऱ्या कागदांची कहाणी' सारख्या कथा तिथं लिहून झाल्या.

'अक्षर' हे माझं आताचं घर बांधून सत्तावीस वर्षे झाली. माधवराव आचवलांनी याचं डिझाइन केलं आहे. घरासंबंधीच्या तुमच्या कल्पना कळवा, असं त्यांचं बडोद्याहून पत्र आल्यावर, घरात एका बाजूला माझी अशी एक प्रशस्त खोली, लिहावाचायला आणि चित्र काढायला पाहिजेच, असं मी कळवलं. पूर्वं दिशेकडे तोंड करून बांधलेल्या ह्या घरात उत्तरेकडील कोपऱ्यात ही प्रशस्त खोली आहे. दार बंद केलं की, मी घरापासून एकटा होतो.

पूर्वेला, उत्तरेला, दक्षिणेला प्रशस्त खिडक्या असल्यामुळं खोलीचा कोणताही कोपरा अंधारा नाही. ह्या खिडक्यांतून उजेड, वारा आत येतो; तसा प्राजक्ताचा, मोहरल्या आंब्यांचा, चाफ्याचा सुरेख सुगंधही येतो.

माझ्या टेबलासमोरील खिडकीतून गुलमोहराच्या डहाळ्या, बोगनवेल, वाहता रस्ता, मोकळ्या प्लॉटपलीकडच्या इमारतीच्या खिडक्या आणि थोडासा आभाळाचा तुकडा दिसतो. पूर्वी समोर बैठा बंगला होता. अलीकडं अपार्टमेंट झालं आहे. पण अजूनही माझ्या खोलीत उन्हं रांगतात.

पूर्वी माझ्या घराच्या उजव्या बाजूला पेरूच्या गर्द बागा होत्या. काळी शेत होती. आंबा, सावर, जांभूळ ही झाडं होती. आजही उत्तरेकडच्या मोठ्या खिडकीतून चाफा, प्राजक्त, आंबा, पेरू, रामफळ अशा झाडांचा गच्च हिरवा विस्तार दिसतो. त्यांच्या खोडांवरची ऊन-सावल्यांची कलमकारी दिसते. डहाळ्यांची कुजबुज कानांवर पडते.

बुलबुल, मैना, दयाळ, पोपट, कोकिळ, शिंपी, भारद्वाज अशी अठरापगड जातींची पाखरं घराभोवतीच्या झाडाझुडपांतून सतत हिंडतात. त्यांचे मंजूळ आवाज टेबलाशी बसल्यावर मला ऐकू येतात. आंब्यावरची खार झाडाखाली आलेल्या मांजरावर तोंड टाकत असते, तेही मला ऐकू येतं.

ह्या खोलीच्या दारातून आत आलं की, डाव्या बाजूला पुस्तकांसाठी भितभर लाकडी मांड आहे. उभट चौकोनी असे कोनाडे काढून, कुठं कोनाड्याची पाठ पुढं घेऊन, तर कुठं तळ वीतभर पुढं काढून सागवानी फळ्यांच्या या मांडाला एरवी आली असती, ती एकसुरी चाल वारंवार बदलली आहे. रंगीबेरंगी पाठीच्या ह्या कोनाड्यांतून मला फुलदाण्या, क्युरिओ, अँटिक्स मांडता येतात.

फुलात नेक्टर भरला असताना सावरीचं किंवा वडफळं पिकून लालबुंद झाल्यावर वडाचं झाड पक्ष्यांना आवडावं, तसा हा मांड मला आवडतो. यात माझ्या आवडत्या लेखकांची पुस्तकं आहेत.

चित्रकारांची चित्रं-चरित्रं आहेत. वेगवेगळे ज्ञानकोश, शब्दकोश आहेत. गॅझेटिअर्स आहेत. पुस्तकं ठेवताना मी काहीही शिस्त पाळलेली नाही. बर्टनच्या शेजारी लोकमान्य टिळक, आगरकर, राजवाडे, कौटिल्याच्या शेजारी तुकाराम, म्हाईभट, दामोदर कोसांबी, कुंचला आणि लेखणी सारख्याच कौशल्यानं चालवणारा पीटर स्कॉट, प्रेटर, सलीम अली. उपनिषद्संग्रहाशेजारी रायटर्स अँट वर्कचे सात व्हॉल्यूम्स, काणे यांच्या धर्मशास्त्राच्या इतिहासाला लागून हेन्नी डेव्हिड थोरो आणि पांगारकर. त्यांच्याशेजारी भालचंद्र नेमाडे, शेल्लर, मॅक्सवेल, थर्बर, बर्टन, दोस्तोव्हस्की, आर्यवर्धन स्टोन, बाशम, हरमन हेस, ब्रेख्त, गोविंदराव तळवळकर, ऑवेल, मर्ढेकर, जी.ए., गंगाधर गाडगीळ, किपलिंग, विल ड्युरांट, हिरोडोटस, सिसेरो, होमर.

महाराष्ट्रातले, भारतातले आणि देशोदेशीचे लेखक, कवी, नाटककार, विचारवंत, प्रवासी, चित्रकार, शिल्पकार, निसर्गअभ्यासक, तत्त्वज्ञ, समीक्षक, प्राणिशास्त्रज्ञ, पक्षिशास्त्रज्ञ, संशोधक यांचा केवढा तरी स्तब्ध मेळावा ह्या माझ्या खोलीत आहे. शिवाय, ओरिसामधल्या चिल्का सरोवरात स्थलांतरित पक्षी यावेत, तसे पुण्यातील ब्रिटिश लायब्ररी, मॅक्समुल्लर भवनामधून ग्रंथ येत-जात असतातच. कधी व्हर्जिनिया वुल्फ, तर कधी बी. ट्रव्हेन. कधी थेंसिगर, तर कधी गुस्ताव्ह क्लीम.

आता समोरच्या रस्त्यावरची रहदारी वाढल्यामुळं धुरोळा खिडकीतून येतो आणि पुस्तकांवर बसतो. मला धूळ रोज झटकावी लागते. हा मांड कुंभारमाश्यांना घरं घालायला आणि पालींना वस्ती करायलाही सोडस्कर आहे. जिंकलेल्या देशातल्या वास्तूंचा जेत्यांनी करावा, तसा कुंभारमाश्यांच्या मातीच्या घरांचा नाश मी निर्घृणपणे करीत आलो आहे. प्राणिशास्त्रावरील पुस्तकांच्या रांगांमागे मला एकवार पालीची चवळीएवढी दोन अंडीही दिसली होती आणि इतिहासपूर्व काळाचे अवशेष मिळावेत, तसा पालीचा एक सांगाडाही सापडला होता. ह्या सरपटणाऱ्या जीवाचा अंत बहुधा ज्ञानाच्या भाराखाली झाला असावा.

मी वेळोवेळी केलेल्या प्रवासाच्या काही दृश्य आठवणीही मांडातल्या कोनाड्यांतून आहेत. बुद्धाचा चकचकीत पितळी मुखवटा - हा मी अबूला भुतानी विक्रेत्याने रस्त्याकडेला मांडलेल्या दुकानातून घेतला. याचा चेहरा मंगोलियन वाटतोच. उभ्या कोनाड्यात ब्रॉन्झचा लक्ष्मी-विष्णूचा अतिशय ललित अशा पोझमधला पुतळा आहे. हा मी मद्रासला मिळवला. दोन किलो वजनाचा ब्रॉन्झचा एक दशभुजा गणपती आहे. ह्याच्या वामांगी शक्तिरूप स्त्री बसलेली आहे, आणि यांची सोंड उजवीकडे वळलेली आहे. हा एकोणीसशे त्रेसष्ट साली मी एका फिरत्या सिंधी अँटिक विक्रेत्याकडून घेतला होता. गणपतीसारखं संपन्न आणि आगळं रूप असलेला आपला दुसरा देव नाहीच.

पेन्सिली, पेनं ठेवायला म्हणून मी एका जाडजूड तांब्याच्या पंचपात्राचा उपयोग करतो. हेही बहुधा दक्षिणेकडच्या कोणा

धर्मपरायण माणसाच्या संध्येच्या पळीपंचपात्रांपैकी असावं. याच्यावर सुरेख नक्षीकाम आहे. चार इंच रुंद तोंडाचं आणि चार इंच उंचीचं हे पूजेच्या भांड्यापैकी भांडं माझ्या लेखनाची, रेखाटनाची साधनं – कात्री, डिकाची ट्यूब, लहान वस्तू मोठी करून दाखवणारं भिंग – असल्या वस्तू सामावून घेण्याइतकं उदार आहे.

माझे मित्र, शिल्पकार भाऊ साठे यांनी खास मला म्हणून भेट दिलेलं एक बोकडाचं शिल्प आहे. ह्याची उभं राहण्याची ऐट जगज्जेत्याची आहे. ही त्याच्या फनगढ्या शिंगांतून, हातभर दाढीतून, ताठ पायांतून, उडवलेल्या शेषटातून दिसते. हा अजापुत्र कधीही कोणा देवापुढं बळी जाणार नाही, असं वाटतं. बोकडाचं दोंद उडून दिसावं, म्हणून पाठीच्या कण्याला भाऊनं जे वळण दिलं आहे, ते अभिजात आहे. शिल्पकाराची शैली स्वच्छ सांगणारं, असं!

खोलीतल्या उंचावरच्या आडव्या खिडकीच्या फरशीवर मी काही अश्मयुगातील अवजारं, हत्यारं ठेवली आहेत. पुण्याजवळची वेताळ टेकडी आणि पैठणच्या गोदावरी नदीचा काठ हिंडताना मला ही सापडली आहेत. माझ्या लिहायच्या खोलीला या अश्मयुगीन हत्यारांमुळं काही वेगळं परिमाण लाभावं, असा माझा अंतःस्थ हेतू आहे. शिवाय 'खोली' या शब्दाला आणखी एक अर्थ आहे; तोही विसरला जाऊ नये, हे सदैव ध्यानी राहावं.

खोलीत एकच एक जलरंगांतील मोठं निसर्गचित्र आहे. मला हे चित्र फारच मराठी वाटलं, म्हणून श्री. दिवाकर डेंगळे यांच्या चित्रप्रदर्शनात ते विकत घेतलं आहे.

निळ्या-काळ्या पाण्यानं भरलेलं तळं. त्यात गुरं धुण्यासाठी आलेला तांबड्या मुंडाशाचा शेतकरी. पाण्यात शिरलेली गुरं. काठावर शंकराचं देऊळ. उन्हं खात उभा राहिलेला त्याचा कळस. नंदीपाशी झळकफळक लुगड्यांतील बायांची गर्दी. देवळापासून अंतर राखून उभी मुसलमानी तुर्बत. पडकं बांधकाम. दगडी संध्यामठ. इथं-तिथं बाभळी, निंबाची हिरवीगार झाडं. त्यांच्या सावलीत बसलेली दोघं. मागे निळे डोंगर आणि वर ढग भरलं विस्तीर्ण आभाळ. हा महाराष्ट्र!

माझं लिहायचं टेबल चकचकीत, शिसवी रंगाचं आहे. त्यावर बाभळीच्या लाकडातून कोरून केलेला ट्रे. हा कशाला? तर, दुसऱ्या खोलीतून पुस्तकं हाताशी आणायला आणि वाचनात असलेली पुस्तकं हाताशी ठेवायला. हा लायब्ररी-ट्रे, पाचगणीला राहून सुतारकामाची शाळा चालवणाऱ्या एका अमेरिकन माणसानं मला करून दिला आहे. एक बाजू काढून टाकलेल्या लघुरूप पाळण्यासारखा त्याचा कातीव आकार आहे. घरभर पळणारी पुस्तकं पुन्हा जाग्यावर आणायला हा कामाला येतो.

सुरुवातीपासूनच मी शेफरचं वजनदार, सोनेरी टोपणाचं पेन लिहायला वापरतो. आपली शब्दांची ओळ नांगराचा तास जमिनीतून जावा, तशी असावी म्हणून. अद्यापही एक ठोस शेफर

माझ्यापाशी आहे.

कागद ठरावीक आकाराचे. सनलिट बॉर्ड. ह्यात दोनशे शब्द मावतात, म्हणून ते वापरतो. कधी कोरे, कधी आखीव.

लिहिताना अडलो की, काळ्या शाईच्या पेननं पांढऱ्या बॉर्ड पेपरवर रेखाटनं करतो. बैठक टिकते.

रात्री निजानीज झाली, म्हणजे माझं लिहिणं सुरू होतं, ते जमेल तिथपर्यंत. पुष्कळदा तीन वाजतात. गृहस्थाला लेखनासाठी हीच एक वेळ उपलब्ध असते, अशी माझी खात्री झाली आहे. ह्या काळात दरवाज्यावरची बेल वाजत नाही. फोन येत नाही.

मी रोज लिहीत नाही. सुचेल, तेव्हा मात्र लागोपाठ बसतो. सगळेच लेखक आळशी असतात. लेखन टाळण्याकडेच त्यांचा कल असतो. माझंही तसंच आहे. कुणाचा जबरदस्त दबाव आला, म्हणजेही मी लिहितो.

अलीकडे मला वाटतं की, लेखन ही फार मेहनतीची गोष्ट आहे. अंदाजाना 'कोलू' पिसण्याइतकी.

लिहिताना धूम्रपान, तंबाखू मला पूर्वी लागत असे. आता लिहिणं हा एकच कैफ पुरा असतो.

लहानपणापासूनच आहे, ती लोळता-लोळता वाचण्याची सवय अजून टिकून आहे. ह्या खोलीत एक दिवाण आहे. लोड, उश्या आहेत. बसून, लोळून, या अंगावरून त्या अंगावर होत

वाचावं. कंटाळा आला की, छातीवर उघडं पुस्तक ठेवून घोरावं.

लिहायच्या खोलीचा कधीमधी मी स्टुडिओही करतो. फ्रेंच बनावटीचं घडीचं इझेल मी अभ्यासिकेत उभं करतो. हे मी लॉस एंजलिसला घेतलं. त्यावर कॅनव्हास बोर्ड लावतो. लिहा-वाचायची खोली टर्पेटाईन, लेन्सेड ऑइल्सच्या वासानं भरून जाते. महिना, दोन महिने, तीन महिने... इझेल इथंच खडं असतं. पक्षी, पोर्ट्रेट्स रंगविली जातात.

नवी वाचायची पुस्तकं आली, काही लिहावं – असं डोक्यात आलं की, त्याची घडी होते आणि दुसऱ्या खोलीत रवानगी होते.

कधीमधी गावातले, परगावचे जिवलग मित्र फार दिवसांनी जमतात, तेव्हा हीच खोली मैफलीची होते. हसण्या-खिदळण्यानं, चर्चेंनं गाजत राहते.

महदाईसा लखुबाईसांसी महावाक्याचिया गोष्टी करीत असताना श्री चक्रधरस्वामींनी सांगितलं आहे की, –

‘महावाक्य गोष्टी रानीवनी कीजेति की गा....’

यावर महदाईसा बोलली, “हो का, जी : चुकलिएं.”

पण रानोवनीच कराव्यात, अशा महावाक्य गोष्टीसुद्धा आम्ही मित्र ह्या खोलीतच करतो.

पुस्तकाच्या पानांतून

माझ्या विनोदाची उलटतपासणी

कथालेखनाच्या क्षेत्रात प्रवेश करून दहा-बारा वर्षे झाली. या एका तपात शंभर गोष्टींची बेगमी केली. शतकाला एखादीदुसरी कमी असेल, इतकेच; पण हे शतक लवकरच होईल. क्रिकेटपटूसारखा लेखक काही केव्हाही बाद होऊ शकत नाही, ही एक मोठीच (गैर)सोय आहे. कथा आणि कविता पाचुंधाने बांधण्याच्या या काळात शंभर गोष्टी म्हणजे फार मोठा पराक्रम नव्हे, हे खरे आहे; पण तरीही शंभर गोष्टी लिहिणे, त्या संपादकांकडून परत न येता प्रसिद्ध होणे आणि यातील काही वाचकांच्या पसंतीला उतरणे, ही गोष्टही काही तितकीशी सोपी नाही. नव्या उमेदीच्या लेखकाला अंतर्दामी समाधान वाटावे, असे हे चित्र आहे. अशा वेळी आपण किती पल्ला गाठला, कसा कसा प्रवास केला, हे पाहणे अनेक दृष्टींनी मनोरंजक आणि उपयुक्त होईल, असे वाटते.

परिचयाच्या शब्दांत सांगायचे म्हणजे, माझे लेखन – बरेचसे लेखन – 'ग्रामीण आणि विनोदी' आहे! 'विनोदी लेखक' ही पदवी हलकीसलकी नाही. ती मिळविण्यासाठी तपश्चर्या करावी लागते. निसर्गाचे मूळचेही काही देणे लाभावे लागते. या परीक्षेत कॉपी करून पास होता येत नाही. स्वतःचे वेगळेपण सिद्ध करावे लागते,

गप्पागोष्टी

द. मा. मिरासदार

स्वतःचे स्वतंत्र नाणे पाडावे लागते; तरच ही पदवी मिळते. ही पदवी मी कमावली आहे, अशी माझी समजूत आहे. पण मी विनोदी लेखक कसा झालो? माझ्या लेखनात खरोखरीच विनोद आहे की आपला 'इनोद' आहे? माझ्या लेखनाचे आणि विनोदाचे काही वेगळेपण आहे काय? असल्यास ते कोणते? –अशा अनेक प्रश्नांची उत्तरे मला शोधली पाहिजेत. आजपर्यंत हे प्रश्न मी स्वतःला कधीही विचारले नव्हते. विचारण्याची कधी गरजच पडली नव्हती. मी सरळ कथा लिहित होतो, विनोद लिहित होतो आणि हात झाडून मोकळा होत होतो. स्वतःचीच उलटतपासणी करण्याचा प्रसंग मी अजूनपर्यंत कधी स्वतःवर ओढवून घेतला नव्हता; पण ही उलटतपासणी आज केली पाहिजे. खरी उत्तरे दिली पाहिजेत. आणि त्यासाठी 'जन्म, बालपण आणि शिक्षण' या प्रकरणात समाविष्ट होणारे माझे आयुष्य नीट न्याहाळून पाहिले पाहिजे.

मी विनोदी लेखक कसा झालो, हे पाहताना मी लेखक कसा झालो, हे आधी पाहिले पाहिजे. निसर्गाने काही गोष्टी दिलेल्या असल्या तरी शिक्षण, संस्कार, वातावरण यांनीच मुख्यतः माणूस घडत असतो, असे म्हणतात. लेखकाचे वेगळेपणही याच गोष्टींनी पुष्कळदा ठरते. तो ज्या वातावरणात वाढतो, ज्या सवयी त्याला लागतात आणि जे अनुभव त्याला येतात; त्यांनी त्याच्या बुद्धीची मशागत होते. त्याची शक्ती विशिष्ट प्रकाराने वाढते आणि मर्यादितही होते. त्या दृष्टीने पाहिले तर असे दिसते की, लहानपणी माझ्या आवडीच्या दोन गोष्टी होत्या— पुस्तके आणि गप्पा. जसे वाचायला येऊ लागले तसा मी पुस्तके वाचू लागलो आणि दिवसरात्र वाचत राहिलो. एखाद्या वाळवीने दिसेल त्या पदार्थाचा फडशा पाडावा, तसा मी दिसेल त्या पुस्तकाचा निकाल लावीत असे. मग ती कादंबरी असो, नाटक असो किंवा न समजणाऱ्या विषयावरील एखादा गलेलट्टु ग्रंथ असो. कळो न कळो; जे समोर दिसेल, ते पुस्तक नाकाला लावून त्याची पानांवर पाने उलटायची, ही मला सवयच लागून गेली होती. हे माझे वाचन तडाखेबंदपणे घरी तर चालत असेच, पण शाळेतही चाले. दिवसा चाले तसे रात्रीही चाले. कंदिलापाशी किंवा चिमणीशी बसून रात्री एकेक दोन-दोन वाजेपर्यंत वाचत बसण्याच्या नादापायी मला खूप बोलणी खावी लागत. घरच्या दृष्टीने मी एक नादिष्ट व भ्रांतिष्ट मुलगा होतो आणि या उपद्व्यापातून डोळे बिघडवून घेण्यापलीकडे काही निष्पन्न होणार नव्हते; पण त्यांच्या या निषेधाला दाद देण्याइतके माझे वाचनवेड लेचेपेचे नव्हते. त्यांनी विरोध केला की, 'की तोडिला तर फुटे आणखी भराने' या तत्वानुसार मला अधिकाधिक चव येत असे.

सुदैवाने पुस्तकांचा एक मोठा खजिनाच मला एके ठिकाणी सापडला. आमच्या शेजारी 'सुरस ग्रंथमाला' या जुन्या प्रकाशन संस्थेचे चालक श्री. व्होरा वकील हे राहत असत. 'माले'च्या पुस्तकांनी भरलेली एक मोठी खोली त्यांच्या घरात होती. मला ते एक मोठे घबाड सापडले. पहिल्यांदा या खोलीत मी गेलो आणि तिथली शेकडो पुस्तके पाहिली, तेव्हा चोरांच्या गुहेतले चमकणारे

जडजवाहीर पाहिल्यावर अलिबाबाला जे काही वाटले असेल, ते मला वाटले. माझा वाचनाचा 'गंड' त्याही लोकांना ठाऊक होता. त्यामुळे मला त्या खोलीत जाण्याची बंदी करण्यात आली; पण एखाद्या सत्याग्रही वीराच्या निष्ठेने मी सगळ्यांचा डोळा चुकवून त्या खोलीत जाई आणि घरी पुस्तके नेण्याची सोय नसल्यामुळे तिथे बसून तिथल्या अपुऱ्या प्रकाशातच ती वाचून काढी. या भांडारात अनेक ऐतिहासिक कादंबऱ्या होत्या. उत्तम इंग्रजी, हिंदी व गुजराती कादंबऱ्यांची भाषांतरे होती आणि इतरही अनेक अद्भुतरम्य पुस्तके होती. रेनॉल्ड्स, प्रेमचंद, मुन्शी यांच्या कादंबऱ्या मी याच ठिकाणी वाचल्या. आमचे घर आणि श्री. व्होरा यांचे घर यांच्यामध्ये गोडबोले यांचे धार्मिक पुस्तकांचे दुकान होते. त्याही जंगलात जाऊन मी रोज शिकार करीत असे. अर्थात, या जंगलातले प्राणी अगदीच वेगळ्या प्रकारचे होते. व्होरांच्या भांडारात 'पावागडचा प्रलय', 'कृष्णकारस्थान', 'निशाचराचा प्रेमविलास', 'लंडन येथील बड्या लोकांची गुप्त कृत्ये' असली पुस्तके होती; तर या दुकानात 'नामदेवाचे लग्न', 'नवनाथ कथासार', 'गुलबकावली', 'हातीमताई', 'जैमिनी अश्वमेध', 'पांडवप्रताप', 'वेताळपंचविशी', 'शुकबहातरी' असला मालमसाला होता; पण पुस्तकांच्या बाबतीत स्पृश्यास्पृश्य भेद मी कधीच बाळगला नव्हता. त्यामुळे ही सगळी पुस्तके मी भराभर वाचून काढली. या सगळ्या पुस्तकांत एक प्रकारची अद्भुतरम्यता होती, चटकदारपणा होता. कसली तरी गोष्ट होती आणि तिचे निवेदन अतिशय रसाळ होते. माझ्या कथांत नेहमीच कसली तरी गोष्ट असते आणि ती गोष्टीवेल्हाळपणाने सांगितलेली असते, हे जर खरे असेल; तर माझे हे लहानपणचे वाचनच त्याला कारणीभूत झाले असावे. कारण ह्या गोष्टींचा आणि ह्यांतील सुरस व मनोरंजक निवेदनशैलीचा माझ्या मनावर खोल संस्कार उमटलेला आहे. त्या गोष्टी आणि ती पुस्तके मला अजूनही आवडतात आणि कुठेही सापडली तर अजूनही मी ती वाचीत बसतो. पुढे हरिभाऊ, नाथमाधव, ह. ना. आपटे, फडके, खाडिलकर यांच्या कादंबऱ्या मी वाचल्या. त्यातीलही गोष्टी आणि तिचे निवेदन हेच माझे लक्ष वेधून घेत असत. माझ्या बऱ्याचशा कथा या कथा न होता गोष्टी झाल्या, याचे प्रामुख्याने हेच कारण असले पाहिजे.

रंगल्या गप्पा अशा

वाचनाइतकेच मला दुसरे जबरदस्त वेड गप्पागोष्टींचे होते (आणि अजूनही आहेच). हे व्यसन कसे लागले, हे सांगणे कठीण आहे. कदाचित माझ्या ऐसपैस, स्वास्थ्यप्रिय स्वभावाचा तो एक भाग असेल; कदाचित ज्या विशिष्ट वातावरणात लहानपण गेले, त्याचा तो परिपाक असेल. असेल नव्हे, आहेच म्हटले तरी चालेल. अगदी लहानपणी मी अकलूजसारख्या एका खेड्यात होतो; पण पुढे पंढरपूरला आलो आणि माझे मॅट्रिकपर्यंतचे शिक्षण पंढरपूरलाच झाले. पंढरपूर हे क्षेत्राचे ठिकाण. वर्षातून चार वाऱ्या भरतात. त्यावर वर्षाचा पोटोपाण्याचा धंदा करायचा. हे वाऱ्यांचे दिवस सोडले, तर एरवी गावचा कारभार अगदी ऐसपैस आणि

सुस्त. सर्वत्र निवांत कारभार. दुकानाच्या फळी-फळीवर मंडळी ऊन खात बसलेली असायची. नाना प्रकारच्या गप्पा चालायच्या. गावात कोण नवीन अधिकारी आला-गेल्या, अमक्याने कोणत्या भानगडी केल्या, तमका कशामुळे मेला, आज देवाची महापूजा कोणी केली, इथपासून तो गल्लीत कुणाकुणाच्या बायका गर्भारशी आहेत इथपर्यंत सारे विषय या गप्पांत चविष्टपणाने रंगत आणि असे गप्पांचे अड्डे गावात ठिकठिकाणी पडलेले असायचे. रात्रीच्या वेळी म्हातारे-कोतारे मजेदार गोष्टी सांगत. भुताखेतांच्या, हडळीच्या, चोराचिलटांच्या आणि वाघसिंहांच्या गोष्टी ऐकताना अशी मजा येत असे म्हणता! जेवणीखाणी झाली की, रात्र जशी वाढत जाई तसतशा गप्पाही अक्षरशः 'चढत' असत. या गप्पागोष्टी ऐकण्याचा नाद मला अगदी लहानपणापासून होता. घरात आम्ही आठ-दहा भावंडे असल्यामुळे सगळ्यांवर नजर ठेवणे घरातल्या वडीलमंडळींना अशक्य होते. त्याचा फायदा घेऊन मी सदैव भटकत असे. थोडासा मोठा झाल्यावर मित्राच्या खोलीवर अभ्यास करण्याच्या निमित्ताने रात्रीही भटकण्याची सोय झाली. गल्लीतल्या बरोबरीच्या दोस्तलोकांत, ओळखीच्या मोठ्या मंडळींत जिथे-जिथे म्हणून गप्पाष्टके चाललेली असतील, तेथे-तेथे 'तत्र तिष्ठामि नारद' या भूमिकेत मी अगदी बिनचूक उपस्थित असे. आमची ही गल्ली मराठे, धनगर, गवळी आणि सोनार अशा बहुजन समाजाची होती. त्यामुळे आपले उद्योगधंदे सोडून ही कार्टी मोठ्या माणसांच्या फाजील गप्पा का ऐकत बसली असतील, असा शिष्ट ब्राह्मणी प्रश्न कुणीही विचारित नसे. उलट, कृपाळू होऊन त्या फाजील, वात्रट पण मनोरंजक गप्पांत आम्हा पोरानाही सामील करून घेण्याचा उदारपणा त्यांच्याकडून दाखवला जात असे. या उद्योगामुळे आम्ही पोरेही लवकरच गप्पाबहादुर बनलो. आमच्या मेळाव्यात आम्हीही गोष्टी सांगू लागलो. इतरांच्या मानाने माझे वाचन पुष्कळच होते. ऐकलेले सगळेच्या सगळेच लक्षात ठेवण्याची किमया मी करू शकत होतो. त्यामुळे अशा अनेक छोट्या बैठकांत तासन्तास गोष्टी सांगण्याचा नाद मला लागला. माझ्या या सवयीचे फायदे-तोटे माझ्या लेखनाला झाले आहेत. माझ्या कथांत अनेक रंग, गोष्टीवेल्हाळपणा, गप्पा, चुटके, संभाषणवजा निवेदन असते. त्याचा उगम याच गंगोत्रीतून झाला असावा, असा समज आहे.

माझ्या बऱ्याचशा गोष्टींत ग्रामीण जीवन आलेले आहे. किंबहुना, ग्रामीण लेखक याच कोटीत माझी गणना होत असते. तसे पाहिले तर प्रत्यक्ष ग्रामीण जीवन मी फार थोडे अनुभवले आहे. वयाच्या सातव्या-आठव्या वर्षापर्यंतच मी अकलूजसारख्या खेड्यात राहिलो. पुढे पंढरपूरला आलो. पंढरपूर हे काही खेडे नव्हे. तालुक्याचे गाव आणि क्षेत्र. रेल्वे आणि लाईट या आधुनिक गोष्टींचा स्पर्श झालेले गाव. मग ग्रामीण जीवनावरचे माझे लेखन निर्माण झाले कुठून? मी हे लिहिले तरी कसे? की हे सगळे मी काल्पनिक लिहिले आहे?

याची उत्तरे अनेक आहेत. खेड्यात मी फार दिवस नव्हतो, हे खरे; पण जो होतो, तो काळ माझ्या चांगला स्मरणात राहिला.

दुसरे असे की, पंढरपूर हे खेडेगाव नव्हते, तसे ते शहरही नव्हते. किंचित शहरी डाग लागलेले ते एक मोठे खेडेगावच म्हटले पाहिजे. त्यातून माझे लहानपणचे बरेचसे दोस्त बहुजन समाजातले होते. आसपास वस्तीही तीच होती. खेडेगाव सोडले तरी आमचे घर, जमीन, नातेवाईक खेड्यांतच होते. वर्षातून अधूनमधून मी या गावी जात असे. दोस्तमंडळी बरोबर घेऊन मी सदैव भटकत असे. त्या काळात भटकण्याच्या, पोहण्याच्या नादाने आसपासची अनेक खेडेगावे मी पालथी घातली होती. त्यामुळे खेडेगावात प्रत्यक्ष न राहताही त्या वातावरणाशी बरीचशी तद्रूपता मला आली होती.

माझ्या कथेतील पात्रे

पण या सगळ्यापेक्षाही महत्त्वाची आणखी एक गोष्ट आहे आणि ती मोठी गमतीची आहे. खेडेगावची नमुनेदार माणसे मला शोधावी लागली नाहीत. तीच मंडळी मला शोधत-शोधत घरी आली. माझे वडील वकील आहेत. आमचे वास्तव्य जरी पंढरपूरला असले, तरी त्यांचे सगळे पक्षकार खेडेगावांतच आहेत. या पक्षकारांची वर्दळ नेहमी घरी चालायची. सकाळ-संध्याकाळ ही माणसे वडिलांच्या बैठकीच्या खोलीत बसलेली असत. याच बैठकीच्या खोलीत मी अभ्यास करित, खेळत किंवा काही तरी वाचीत बसलेला असे. ही माणसे येत, बसत आणि नाना प्रकारच्या गोष्टी सांगत. वकिलाकडेच आलेला हा सगळा ताफा. त्यामुळे गावातल्या नाना भानगडींचा काथ्याकूट तिथे चाले. त्यातला एखादा गावातला म्होरक्या असे. बाकीचे आपले येडेबागडे असत. काही वेळेला सगळेच बनेल, सराईत गुंड असत; तर काही वेळेला सगळेच अडाणी गोळे असत. अधूनमधून एखादी रंडकीमुंडकी झालेली बाईही त्यांच्याबरोबर असे. मग वडिलांना आपले प्रकरण समजावून सांगण्याचा त्यांचा प्रयत्न सुरू होई. बसल्या-बसल्या जो तो आपल्या मर्जीप्रमाणे त्यात भर घालीत असे. हे सगळं संभाषण मोठं ऐकण्याजोगं असायचं. अत्यंत मूर्खपणाने बोलूनही आपण काही तरी फार महत्त्वाचा 'पाईट' सांगत आहोत आणि याच 'पाईट'वर विरुद्ध बाजूला बरोबर दणका देता येईल, याविषयी प्रत्येक जण निःशंक असे. वडील बैठकीत नसले तर हे लोक कारकुनाशी बोलत बसत. फार काय सांगावे, काही वेळेला त्यांनी मलाही आपली 'प्रकरणे' सांगायला कमी केलेले नाही. गवयाच्या पोरामागे वकिलाच्या पोरालाही उपजत थोडाफार कायदा समजत असेलच, अशी त्यांची समजूत असावी. काही वेळेला त्यांचे आपसात जे संभाषण चाले, तेही मोठे नमुनेदार असे. यांतला एखादादुसरा गडी रात्री मुक्कामालाही घरी असे. त्यांच्या शिळोप्याच्या गप्पा चालत. हे सगळे बोलणे ऐकायला मी बहुधा तिथे असेच. खेड्यातला इत्थंभूत वृत्तान्त मला घरातल्या घरात कळावा, अशी ही सोय होती. या काळात त्यांचे बोलणे, चालणे, हावभाव यांचे अगदी जवळून निरीक्षण करित होतो. हे सगळे नकळत होत होते. मला त्याची जाणीवही नव्हती; पण ग्रामीण कथालेखकाचा कच्चा माल आपोआप 'स्टोअर'मध्ये येऊन पडत होता. अनेक प्रसंग, अनेक नमुने मनात गोळा होत होते.

लिहिण्याची माझी हौस माझ्या वाचनवेडातून निर्माण झाली आणि या माझ्या लेखनाला या विशिष्ट वातावरणामुळे विशिष्ट वळण मिळाले. आपण लेखक झालो, हा केवळ योगायोग किंवा अपघात, असे काही लेखकांना वाटते. ते खरेही असेल; पण काय असेल ते असो, मला मात्र अगदी लहानपणापासून आपण लेखक व्हावे, हीच एकमेव इच्छा होती. डॉक्टर, वकील, चित्रकार, गवई, क्रिकेटपटू यांपैकी काही व्हावे, असे कधी माझ्या मनात चुकूनही आले नाही, एवढे खरे. त्याच छंदाने हस्तलिखित मासिकांत लिहिले. गोष्टी लिहिल्या, रूपककथा लिहिल्या (आणि रहस्यमय कादंबरीची काही प्रकरणेही लिहिली.). कॉलेजमध्ये असतानाही नियतकालिकांकडे वरचेवर कथा पाठविल्या. त्यांपैकी काही परत आल्या, पण बऱ्याचशा प्रसिद्धीही झाल्या. हे सगळे लिखाण स्वाभाविकपणेच अर्धेकच्चे होते. फडके, खांडेकर यांचा खूपसा ठसा त्यावर होता. आणि जे जीवन मी पाहिले होते, अनुभवले होते, त्याचा या लेखनाशी काहीही संबंध नव्हता. पुढे माडगूळकरबंधूंचे चित्रपट आणि श्री. व्यंकटेश माडगूळकर यांच्या कथा यांनी माझे लक्ष विशेष वेधून घेतले. विशेषतः माडगूळकरांचे 'माणदेशी माणसे' हे पुस्तक वाचल्यावर मला ते सगळे जग ओळखीचे वाटू लागले. ती भाषा माझ्या नित्यपरिचयाची होती. एवढेच नव्हे तर, ती माणसे आणि ते प्रसंगही मी कुठे तरी पाहिल्याचे, ऐकल्याचे आठवत होते. माडगूळकरांचे लेखन ही मला एक प्रकारे माझ्या लेखनकलेची स्फूर्ती ठरली आणि मीही मग हळूहळू खऱ्या कथालेखनाला प्रारंभ केला.

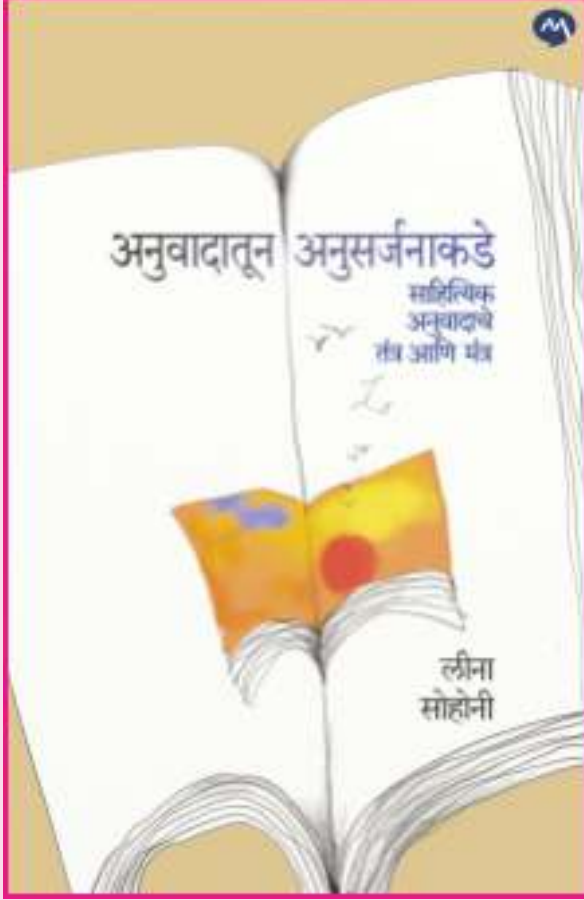
मी लेखक झालो, याचा इतिहास हा असा आहे.

'ग्रामीण लेखक'

'ग्रामीण लेखक' ही माझी पदवी माझ्या पाठीमागे आपोआपच चिकटली. मला त्याची प्रारंभी जाणीवही नव्हती. मला एवढेच ठाऊक होते की, आपण जे जीवन पाहिले, ते रंगविले पाहिजे; आपण पाहिलेली माणसे, पाहिलेले, ऐकलेले प्रसंग आणि वातावरण हेच आपल्या लेखनाचे क्षेत्र होय. माडगूळकरांचा आदर्श माझ्या डोळ्यांसमोर होता. त्यांची व्यक्तिचित्रे मी वाचीत होती आणि ही सगळी आपल्या जवळपास वावरणारी माणसे आहेत, याचा मला प्रत्यय येत होता. त्यातूनच माझ्या लेखनाचा जन्म झाला. म्हणून माझे प्रारंभीचे लेखन व्यक्तिचित्रात्मक आहे, गंभीर आहे. माझ्याही पोतडीत अशा चिजा भरपूर होत्या, म्हणून व्यक्तिचित्रे रेखाटणे मला फारसे कठीण गेले नाही. 'रानमाणूस', 'भोग', 'सोव्या' इत्यादी गोष्टी म्हणजे व्यक्तिचित्रणे तर आहेतच, पण ते पूर्णपणे गंभीरही आहे. माडगूळकरांच्या लेखनाचा ठसा त्यात पूर्णपणे उमटलेला दिसतो.

हे सगळे लेखन चालू होते, त्यात थोडी स्वतंत्र बुद्धी होती आणि थोडे अनुकरणही होते. तथापि, हे लेखन वाचकांच्या पसंतीला उतरत होते आणि माझा आत्मविश्वास वाढला होता. याच वेळी माझ्यातला विनोदी लेखक हळूहळू जागृत होत होता. माझ्या खऱ्या लेखनाला प्रारंभ 'सत्यकथे'पासून झाला. तथापि, तत्पूर्वी मी अजिबात काही लिहिलेले नव्हते, असे नाही. 'झंकार', 'वाङ्मयशोभा', 'विविधवृत्त' इत्यादी नियतकालिकांत ते प्रसिद्ध झाले होते. बी.ए. झाल्यानंतर मी तीन-चार वर्षे पुण्याच्या 'दैनिक भारत'मध्ये संपादकीय विभागात काम करित होतो. तेथेही मधूनमधून काही लिहीत होतो. यातले बरेचसे लेखन विनोदीच होते. हा विनोद फारसा चांगला नसेल, कदाचित सामान्यही असेल; पण विनोदाकडे माझी प्रवृत्ती पहिल्यापासूनच होती, असे त्यावरून दिसते. कोल्हटकर, गडकरी यांचे विनोदी लेखन लहानपणी मी चविष्टपणे वाचले होते. अत्र्यांच्या नाटकातले विनोदी संवाद तर पानेच्या पाने पाठ होते. चिं. वि. जोशी यांचे चिमणरावांचे कुटुंब आणि गुंड्याभाऊ ही मंडळी माझी अत्यंत लाडकी होती. शामराव ओक आणि पु. ल. देशपांडे यांची विडंबने आणि त्यातील खोचकबोचक विनोद शाळकरी व महाविद्यालयीन वयातही चांगला समजत होता आणि आवडत होता. साहित्यिक जगातील सोंगेढोंगे, व्यक्ती आणि वल्ली यांचे ज्ञान तेव्हापासूनच होते. असे आपल्याला लिहावयाचे आहे, असे वाटत होते. थोडेफार लिहिलेही होते. माडगूळकरांचे लेखन समोर असल्यामुळे प्रथम हा विनोदी सूर झाकला गेला; पण तो तसा फार काळ राहणे शक्य नव्हते. आत्मविश्वास आला तसतसे माझे लेखन पुन्हा विनोदाकडे ओढ घेऊ लागले आणि त्याला लवकरच तोंडही फुटले.

पुस्तकाच्या पानांतून

अनुवादातून अनुसर्जनाकडे

लीना सोहोनी

गोष्टी सांगेन युक्तीच्या चार

अनुवादासाठी पुस्तकाची निवड कशी करावी, निवड करताना ज्या गोष्टी विचारात घ्यायला हव्यात, अशा काही महत्वाच्या गोष्टी या प्रकरणांमध्ये आपण बघणार आहोत.

अनुवादाचं काम करण्याची इच्छा असणारे अनेक जण मला भेटायला येत असतात. त्यांची मेहनतीची तयारी पण असते; पण नक्की सुरुवात कुठून आणि कशी करायची हे त्यांना माहीत नसतं.

आपल्याला एखादं पुस्तक आवडलं आणि लगेच आपण त्याचा अनुवाद केला असं करून चालत नाही. सगळ्यात महत्वाची गोष्ट म्हणजे त्या पुस्तकाचा आधीच दुसऱ्या कोणी अनुवाद प्रसिद्ध तर नाही ना केला, हे आपल्याला पाहावं लागतं; कारण काही वेळेला अनुवादाचे हक्क दुसऱ्याच कोणीतरी विकत घेतलेले असतात. त्याचप्रमाणे आपण केलेला अनुवाद प्रसिद्ध करायला कोणी प्रकाशक तयार होईल का, हेही पाहावं लागतं.

खरं सांगायचं तर कोणतीही प्रकाशनसंस्था आपल्या साहित्यकृतीचे हक्क एखाद्या व्यक्तीला सहसा देत नाही. एखाद्या प्रथितयश प्रकाशनसंस्थेला त्यांच्याकडून हक्क मिळवण्यासाठी रीतसर अर्ज करावा लागतो. त्याचप्रमाणे ते सांगतील ती रॉयल्टी त्यांना या पुस्तकासाठी भरावी लागते. परदेशी पुस्तकांचे हक्क

विकत घेताना तर ही रॉयल्टी परदेशी चलनामध्ये भरावी लागते. म्हणजे थोडक्यात असं की एखाद्या पुस्तकाचा जर तुम्हाला अनुवाद करायचा असला तर ते पुस्तक घेऊन तुम्ही एखाद्या प्रकाशकाला जाऊन भेटायचं. त्यानंतर त्या प्रकाशकाने 'तुम्ही केलेला (किंवा तुम्ही करणार असलेला) अनुवाद आम्ही प्रकाशित करू' अशी तुम्हाला हमी दिली पाहिजे. त्यानंतरची पुढची पायरी म्हणजे ते प्रकाशक त्या अनुवादाचे हक्क मूळ पुस्तकाच्या लेखकाकडून किंवा प्रकाशकांकडून विकत घेण्यासाठी त्यांच्याशी संपर्क साधतात, त्यांना ठरलेली रॉयल्टी देऊन, लेखी करार करून त्या पुस्तकाच्या विशिष्ट भाषेतील अनुवादाचे हक्क (उदाहरणार्थ, इंग्लिशमधून बंगालीमध्ये, किंवा मराठीमध्ये अनुवाद करण्याचे हक्क) विकत घेतात. एकदा या प्रकाशकांकडे ते हक्क आले, की त्यानंतर ते अनुवादकाला पुस्तकाचा अनुवाद सुरू करण्यास सांगतात. तुमच्याशी तसा लेखी करार करतात. अनुवादकाने अनुवाद कधी पूर्ण करून द्यायचा, त्या कामाचं त्याला किती मानधन मिळणार इत्यादी गोष्टी त्या करारात स्पष्ट लिहिलेल्या असतात. प्रकाशकाकडून अनुवाद करून द्यायचा असल्याची लेखी सूचना मिळाल्याशिवाय अनुवादकाने काम कधीही सुरू करू नये. (प्रकाशकाकडून तसं पत्र किंवा औपचारिक ई-मेल आलं पाहिजे.) तसं झालं की मगच अनुवादकाने त्या पुस्तकाच्या अनुवादाचं काम हाती घ्यायचं असतं.

पण, हे सगळं नंतर. मला वाटतं अनुवादाच्या क्षेत्रात करिअर करायचं हे एकदा नक्की झालं की त्यानंतरची पहिली पायरी म्हणजे आपलं भाषासामर्थ्य जाणीवपूर्वक वाढवणं. यासाठी वाचन-श्रवण-मनन यांचा आधार घेणं फार महत्वाचं आहे.

त्यानंतरचा टप्पा म्हणजे अनुवादासाठी योग्य पुस्तकाची निवड. कलाकृती कशी हवी, तर ती आपल्या अंतःकरणाला स्पर्श करेल अशी, एकमेवाद्वितीय अशी असेल अशी असावी. आपल्या भाषेत याआधी कधी अशा तऱ्हेचं लेखन वाचायला मिळालं नसेल, असं ते लेखन हवं.

पण, मुळात कुठल्या पुस्तकाचा अनुवाद करायचा, यासाठी सुद्धा काही निकष आहेत. आपण निवडलेली साहित्यकृती ही आपल्याला पेलणारी किंवा झेपणारी असली पाहिजे. त्या विषयाचं मूलभूत ज्ञान आपल्याला असलं पाहिजे.

एखाद्या लेखकाचा जर शाब्दिक कसरतींवर भर असेल तर अशा साहित्याचा अनुवाद करणं नेहमीच जड जातं. मी स्वतः भाषेच्या लालित्यापेक्षा भावभावना व विचारांना जास्त प्राधान्य देणारी पुस्तकं अनुवादासाठी पसंत करते. कथा, कादंबरी, नाटक, चरित्र, आत्मचरित्र, ललित, वैचारिक, सैद्धांतिक, काव्य अशा अनंत साहित्य प्रकारांमधून आपल्या स्वभावधर्माला आणि लेखणीला नक्की कोणता प्रकार रुचेल आणि मुख्य म्हणजे पेलेल हे सुद्धा तितकंच महत्वाचं आहे.

दोन प्रकारच्या साहित्यकृती मनाला भावतात. पहिला प्रकार म्हणजे भावनांच्या वैश्विकतेचा प्रत्यय देणाऱ्या साहित्यरचना. हे

आपण खालील उदाहरणाच्या साहाय्याने पाहू.

मराठीतील नामवंत कवी गोविंदाग्रज ऊर्फ राम गणेश गडकरी यांनी आपल्या गिरगाव येथील घराशेजारीच एक काळजाला पीळ पाडणारी घटना प्रत्यक्ष पाहिली. पतिनिधनानंतर अल्पावधीतच एका तरुण स्त्रीच्या तान्ह्या बाळाचा जन्मतः मृत्यू झाला होता; पण त्या बाळाची आई हे सत्य मानायला तयारच होत नव्हती आणि ती त्या मृत बाळाला स्मशानात घेऊन जाण्यासाठी आलेल्या कुणालाही त्या बाळाला हात लावू देत नव्हती. "माझ्या बाळाला नुकती झोप लागली आहे, तुमच्या गलबल्याने तो उठेल," असं ती विनवून सांगत होती. या घटनेवरून त्यांनी 'राजहंस माझा निजला' ही कविता लिहिली.

ते तिच्या जिवाचें फूल,
मांडीवर होत मलूल,
तरि शोके पडुनी भूल,
वाटतची होतें तिजला,
'राजहंस माझा निजला'

असं आपल्या मृत बालकाला मांडीवर घेऊन म्हणणाऱ्या मातेचं दुःख हे नक्कीच वैश्विक पातळीवरचं आहे असं आपण म्हणू शकतो. म्हणजेच हे दुःख जगात कुठल्याही देशात, कुठल्याही प्रांतात, कुठल्याही जाती आणि धर्माच्या, कुठलीही भाषा बोलणाऱ्या मातेला अगदी त्याच प्रकारे होऊ शकतं.

दुसऱ्या प्रकारच्या साहित्यकृती मात्र आपल्या संस्कृतीपेक्षा सर्वार्थाने भिन्न असलेल्या संस्कृतीतून निर्माण झालेल्या असतात. अशा साहित्यकृतींचा अनुवाद करताना अनुवादकाने आपला तोल सांभाळणं फार महत्वाचं असतं. पाश्चात्य संस्कृतीमधील मोडकळीला येत चाललेली विवाहसंस्था, स्वैराचार, कुटुंबव्यवस्था, नीतिमतेच्या कल्पना, तेथील काही विशिष्ट रूढी-परंपरा किंवा तिथल्या समाजाच्या व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या कल्पना, ह्या गोष्टी जर तशाच्या तशा मराठीत आणून म्हटलं तर वाचकांना त्यांच्याविषयी आपलेपणा वाटेल का, याचाही विचार अनुवादकाला करावा लागतो.

मध्यंतरी मला एका अनुवाद पुरस्काराच्या निवडसमितीवर परीक्षक म्हणून बोलावणं आलं होतं. परीक्षण करताना एक गोष्ट माझ्या ध्यानात आली. बऱ्याच अनुवादकांचं शब्दभांडार समृद्ध असतं; परंतु स्रोत आणि लक्ष्य भाषेतील व्याकरणव्यवस्था, वाक्यरचनाशास्त्र याचं पुरेसं ज्ञान नसल्याकारणाने अनुवादक भाषाकौशल्याच्या बाबतीत कमी पडतात. मला वाटतं प्रशिक्षणाचा अभाव हेच त्याचं मुख्य कारण आहे. अनुवाद करत असताना तो भाषांतरित मजकूर वाचकाला प्रवाही आणि प्रत्ययकारी वाटलाच पाहिजे. किंबहुना, तो मजकूर भाषांतरित आहे याची वाचकाला तो वाचत असताना कधीच जाणीव होता कामा नये, इतका तो सहज असला पाहिजे; पण बरेचदा असं होत नाही, त्यामुळे एखाद्या अत्यंत गाजलेल्या पुस्तकाचा अनुवाद आपल्या मातृभाषेत उपलब्ध झाल्याचं समजल्यावर वाचकसुद्धा तो आवर्जून वाचायला घेतात;

पण तो जर सरस उतरला नसेल, तर वाचकांचाही रसभंग होतो. अनुवादाच्या शास्त्राचं पुरेसं ज्ञान करून न घेताच अनुवादकाने जमेल तसा अनुवाद करून तो वाचकांपुढे प्रस्तुत करणं हा वाचकांवर, तसंच मूळ लेखकावरही अन्याय आहे.

नुसत्या इंग्रजी भाषेतून मराठीत अनुवाद करण्याविषयी बोलायचं झालं, तर इंग्रजी भाषेतील काळ, विभक्तिप्रत्यय, शब्दयोगी अव्यय, उपपदं, एकवचन आणि अनेकवचन, लिंगव्यवस्था, व्याकरणव्यवस्था, वाक्यरचनेची व्यवस्था, कर्तरी, कर्मणी आणि भावे प्रयोग, प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष कथन अशा सगळ्याच बाबतीत इंग्रजी आणि मराठीत इतका फरक आहे, की अनुवादकाला जर याचं शास्त्रशुद्ध ज्ञान नसेल तर मोठेच गोंधळ होऊ शकतात. या पुस्तकाच्या व्याकरण विभागात आपण याविषयी अधिक माहिती घेणारच आहोत, तरी पण इथे या बाबतीतलं अगदी साधं उदाहरण घायचं झालं तर,

I have been working on this manuscript for the last five years, या वाक्याचा शब्दशः भाषांतर असं आहे, 'गेल्या पाच वर्षांपासून मी या हस्तलिखितावर संस्करण करण्याचं काम करत आले आहे/आलो आहे.' पण, ते कानाला ऐकायला किती विचित्र वाटेल? त्यापेक्षा आपण असं म्हणू शकतो, 'या हस्तलिखितावर संस्करण करण्याचं माझं काम गेली पाच वर्षे चाललंय.'

इंग्रजी भाषेत आदरवाचक सर्वनामच नसल्यामुळे एखाद्या देशाचा पंतप्रधान असो, नाहीतर एखादा लहान मुलगा असो,

त्याचा उल्लेख आपण 'he' (ही) असाच करतो. मराठीत अनुवाद करत असताना मग अनुवादकाची मोठीच पंचाईत होते. अनुवादकाला या ठिकाणी तारतम्य बाळगावं लागतं.

तसलिमा नासरिन लिखित 'लज्जा' या गाजलेल्या कादंबरीचा अनुवाद करताना मला ही अडचण आली होती. कादंबरीतील नायकाचं (याला आपण खरंतर anti-hero अँटि-हिरो असंच म्हणणं जास्त उचित ठरेल!) नाव 'सुरंजन' असं होतं आणि त्याच्या वडिलांचं नाव 'सुधामय' असं होतं. मराठी वाचकाला सुरंजन आणि सुधामय ही दोन्ही नावं वाचल्यानंतर त्यापैकी वडील कोण आणि मुलगा कोण हे कळणं जरा कठीणच गेलं असतं. त्यामुळे या कादंबरीचा अनुवाद करत असताना नायक सुरंजन याचा उल्लेख मी सगळीकडे 'तो सुरंजन' असा जरी केला असला तरी त्याच्या वडिलांना मात्र नुसतं सुधामय असं न म्हणता मी त्यांचा उल्लेख सगळीकडे 'सुधामयबाबू' असा करण्याचं छोटंसं स्वातंत्र्य घेतलं.

इंग्रजीतील कॉमन जेंडर असणारे काही शब्द, उदाहरणार्थ : फ्रेंड, एजंट, स्टुडन्ट, एंजल हेसुद्धा असेच खूप त्रासदायक आहेत. मराठीमध्ये कर्त्याच्या लिंग, वचनाचा क्रियापदावर परिणाम होत असल्यामुळे जर मूळ इंग्रजी रहस्यकथेमध्ये लेखकाला कर्त्याची (उदाहरणार्थ खून करणाऱ्या व्यक्तीची) ओळख, किंवा खून करणारी व्यक्ती स्त्री आहे की पुरुष ही गोष्ट वाचकांसमोर लवकर उघड करायची नसेल, तर ते अनुवादासाठी मोठंच आव्हान ठरतं.

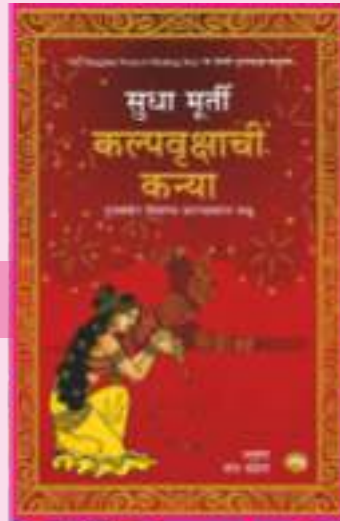
सुधा मूर्ती यांनी लहान मुलांसाठी लिहिलेल्या Grandma's Bag of Stories या पुस्तकाचा मी अनुवाद करत होते. (हा अनुवाद 'थैलीभर गोष्टी' या नावाने प्रसिद्ध करण्यात आला.) यात 'अलकावतीचा सम्राट' नावाची एक कथा आहे. या कथेत एक हलवाई दुपारच्या वेळी आपल्या लहान मुलाकडे आपलं मिठाईचं दुकान सांभाळायला देऊन दुपारची झोप काढायला दुकानाच्या मागील भागात असलेल्या आपल्या घरी जातो. जाण्यापूर्वी तो आपल्या मुलाला बजावून सांगतो, 'उगाच आलतूफालतू कारणासाठी मला उठवू नकोस!' त्यानंतर तिथे सुमंत नावाचा लबाड माणूस येतो आणि आपण त्या हलवायाचा जवळचा मित्र असल्याची बतावणी करत मिठाईने भरलेल्या ताटातून मिठाईचे बकाणे भरून खायला सुरुवात करतो. त्यावर तो लहान मुलगा त्याला त्याचं नाव विचारतो. लबाड सुमंत मुद्दामच त्याला आपलं नाव 'माशी' असल्याचं सांगतो. खरी गंमत तर पुढेच आहे. सुधा मूर्तींच्या मूळ पुस्तकात तो सुमंत त्याचं नाव 'fly' फ्लाय असल्याची बतावणी करतो. त्यानंतर तो मुलगा आत जाऊन वडिलांना उठवून म्हणतो, 'Father, fly is eating the sweets, what should I do?' वडिलांना वाटतं, एक साधी माशी खाऊनखाऊन अशी किती मिठाई खाणार आहे? म्हणून ते तसेच झोपून राहतात व मुलाला परत पाठवतात; पण वडिलांचा कसा गैरसमज होतो, ही गोष्ट सुधा मूर्तींना त्यांच्या कथेतून व्यवस्थित दाखवता आली; कारण इंग्रजी भाषेत कर्त्याच्या लिंगानुसार क्रियापद बदलत नाही. मराठीत मात्र माझ्यापुढे हा प्रश्न उभा

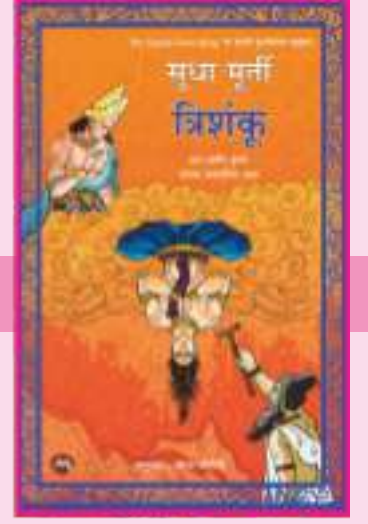
राहिला; कारण सुमंत हा पुरुष असून त्याने आपलं नाव माशी असल्याचं सांगितलं आहे; पण मराठीत माशी हा शब्द आपण स्त्रीलिंगी वापरतो. दुकानात माशी आलाय म्हणायचं की आलीय? माशी मिठाई खातोय म्हणायचं की खातेय? एक लहानसा कीटक मिठाईच्या ताटातली मिठाई खात आहे असा वडिलांचा गैरसमज झाला असल्याचं जे लेखिकेला दाखवायचं आहे, ते आपण कसं काय दाखवणार? मग मी वाक्यरचनेत बदल केला आणि मराठी अनुवाद असा केला-

तो मुलगा वडिलांना म्हणाला, 'बाबा, माशीने येऊन मिठाई खायला सुरुवात केली आहे.' अशा छोट्या-छोट्या आव्हानांना अनुवादकाला वेळोवेळी सामोरं जावं लागतं.

असाच एक फसवा शब्द म्हणजे इंग्रजीमधील 'Million' मिलियन हा शब्द! याचा अर्थ आहे दशलक्ष; पण इग्न Million अशी संख्या वाचताच आमचे अनुवादक त्याचा अनुवाद 'पन्नास लाख' असा करण्याऐवजी 'पाच दशलक्ष' असा करून टाकतात. आणि मग तो अनुवाद हास्यास्पद होऊन जातो. हे करणं योग्य आहे का?

इंग्रजीमध्ये 'that' दॅट या शब्दाने दोन वाक्यं जोडलेली दिसताच ताबडतोब त्या जागी 'की' हा शब्द वापरून बरेच अनुवादक ती वाक्यं जोडून टाकतात; पण अनेकदा मराठी वाक्यरचनाशास्त्रानुसार असं जोडणं योग्य ठरत नाही. त्यावेळी या दोन वाक्यांची उलटापालट करून ही वाक्यं 'म्हणून' या उभयान्वयी अव्ययाने जोडावी लागतात.

कर्मणी प्रयोगाच्या भाषांतरातसुद्धा अशीच गंमत होते. 'नाट्यप्रयोग सादर केला गेला', 'स्पर्धा घेतली गेली' असं भाषांतर आपण अनेकदा वाचतो; पण मराठीमध्ये बोलताना आपण कधीच अशी वाक्यरचना करत नाही. आपण म्हणतो, 'स्पर्धा घेण्यात आली', 'नाट्यप्रयोग सादर करण्यात आला.'

मूळ साहित्यकृती लिहिणाऱ्या लेखकाची शैली जर फार लालित्यपूर्ण असेल, त्याचा शाब्दिक कसरतींवर भर असेल, तर अशा लेखनाचा अनुवाद करणं हे फारच कठीण काम असतं. त्याचं कारण असं की, सर्जनशील लेखक हातात लेखणी धरून मनात उमटलेले विचार हे भराभरा कागदावर उतरवत असतो. तेव्हा पुढे-मागे आपल्या साहित्याचा अनुवाद जर कुणी केला तर त्या बिचाऱ्या अनुवादकाला त्रास पडू नये असा विचार लिहिताना तो काही करत नाही. कुणाची शैली औपचारिक तर कुणाची अगदीच मोकळीढाकळी, कधी नागरी तर कधी ग्रामीण, कधी सरळ, साधी तर कधी आलंकारिक, प्रत्येक लेखकाची शैली वेगळी. या सगळ्याचं भान अनुवादकाला ठेवायला लागतं. आपली स्वतःची अंगभूत अशी भाषाशैली, मानसिक कल, मनोभूमिका, राजकीय विचारसरणी, ईश्वरविषयक कल्पना, नीती-अनीतीच्या कल्पना हे सगळंच बाजूला ठेवून आपण ज्याचा अनुवाद करत आहोत, त्या साहित्यकृतीशी संपूर्णपणे इमान राखूनच त्याला त्याचा अनुवाद करावा लागतो. थोडक्यात, एक तटस्थता, स्थितप्रज्ञ वृत्ती, निर्मोही वृत्ती त्याच्याकडे हवी. माझ्या नशिवाने मला माझ्या अनुवादाच्या कामात कथा, कादंबरी, चरित्र, आत्मचरित्र, सत्यकथा, गद्यकाव्य असे विविध साहित्यप्रकार हाताळण्याची संधी मिळाली. 'द व्हाइट टायगर' ह्या 'मॅन बुकर पुरस्कार' विजेत्या अरविंद आडिगा यांच्या झोपडपट्टीत वाढलेल्या, वाक्यागणिक शिव्यांचा भडिमार करणाऱ्या इरसाल ड्रायव्हरच्या जीवनावरील कादंबरीपासून ते थेट

'टू सर विथ लव्ह'सारख्या दुसऱ्या महायुद्धानंतरच्या लंडनमध्ये घडणाऱ्या पन्नासच्या दशकातील सामाजिक कादंबरीपर्यंत आणि जेफ्री आर्चर या इंग्रजी लेखकाच्या खास ब्रिटिश रेशमी चिमटे काढणाऱ्या खमंग खुसखुशीत शैली- पासून ते थेट रॉबर्ट जेम्स वॉलर यांच्यासारख्या हळव्या कविमनाच्या लेखकाच्या लेखणीतून उतरलेल्या 'द ब्रिजेस ऑफ मॅडिसन काउंटी'सारख्या विलक्षण तरल भावगर्भ प्रेमकहाणीपर्यंत अनेक आव्हानं माझ्यासमोर आली.

निशा मीरचंदानी या अमेरिकास्थित लेखिकेने बाबा आमटे यांचं चरित्र लिहिलं होतं. ते 'Wisdom Song' या नावाने प्रसिद्ध झालं व त्यानंतर ते अनुवादासाठी माझ्याकडे आलं. मला बाबा आमटे आणि त्यांच्या परिवाराविषयी नितांत आदर असल्यामुळे मी त्यांच्या चरित्राचा अनुवाद करण्यास लगेच संमती दिली. लेखिका निशा मीरचंदानी यांनी अमेरिकेतून भारतात येऊन कित्येक महिने आनंदवनमध्ये वास्तव्य केलं होतं, त्यांनी या पुस्तकासाठी अफाट संशोधन केलं होतं. बाबांच्या सहवासात आलेल्या इतर मान्यवर व्यक्तींनी, लेखकांनी त्यांच्याशी मराठीमधून केलेला पत्रव्यवहार, बाबांविषयी विविध नियतकालिकांमधून प्रसिद्ध झालेले लेख आणि खुद्द बाबांच्या कविता या सर्वच गोष्टींचा त्यांनी आपल्या चरित्रलेखनामध्ये उपयोग केला आहे. ज्यांनी बाबा आमटे यांच्या कविता वाचल्या असतील त्यांच्या एक गोष्ट लक्षात आली असेल, ती म्हणजे बाबांची एक कविता सुमारे चार ते पाच पानांची असते. खरंतर ते पद्य नसून अत्यंत जळजळीत, बोचऱ्या भाषेत लिहिलेलं गद्यकाव्य असून, त्यात सामाजिक परिस्थितीवर जळजळीत कोरडे ओढलेले असतात. लेखिका मीरचंदानी यांनी बाबांविषयी मराठीत छापून आलेल्या अशा बऱ्याच सामग्रीचे काही भाग, पु.ल. देशपांडे व इतर मान्यवरांनी बाबांना लिहिलेली पत्रे आणि बाबांच्या कवितेतील काही काव्यपंक्ती आपल्या या चरित्रात उद्धृत केलेल्या

आहेत. मूळ चरित्र इंग्रजीत असल्यामुळे लेखिकेने त्या सर्व गोष्टींचा इंग्रजी अनुवाद पुस्तकात समाविष्ट केला आहे; पण या पुस्तकाचा अनुवाद करताना माझ्यापुढे मुख्य अडचण अशी उभी राहिली, की मी स्वतः पुस्तकातील त्या विशिष्ट अनुवादित मजकुराचा परत मराठीत अनुवाद केला असता, तर निश्चितच तो मजकूर मूळ मराठीत ज्या मान्यवरांनी लिहिला होता, त्यांच्यावर अन्याय झाला असता. मग बाबांसंबंधी प्रसिद्ध झालेला तो मूळ मजकूर मिळवण्यासाठी माझी धावपळ सुरू झाली. मी कित्येक तास कोल्हापूरच्या करवीर वाचनालयात आणि शिवाजी विद्यापीठाच्या ग्रंथालयात घालवले; परंतु बाबांना मान्यवरांनी लिहिलेली जी खासगी पत्रं होती, त्यांचं काय करायचं? मग मी आनंदवनात थेट डॉ. भारतीताई आमटे व डॉ. विकास आमटे यांच्याशी संपर्क साधला. त्यांनी मला हवी असलेली सर्व कागदपत्रे तातडीने ई-मेलवर स्कॅन करून पाठवली. राहता राहिला प्रश्न बाबांच्या कवितांचा. लेखिका मीरचंदानी यांनी जागोजागी बाबांच्या कवितांमधील दहा-बारा काव्यपंक्तींचा अनुवाद उद्धृत केला होता; पण त्या काव्यपंक्ती नेमक्या कोणत्या काव्यसंग्रहातल्या कवितेतून त्यांनी घेतल्या होत्या, ह्याचा मूळ पुस्तकात कुठेही उल्लेख नव्हता. मग मी त्यांच्याशी अमेरिकेत ई-मेलवर संपर्क साधला. त्यांचं लगेच उत्तर आलं; पण त्यांनी स्वतः तशी काहीच नोंद ठेवली नव्हती. त्यांना स्वतःला मराठी येत नसल्यामुळे त्यांनी त्या काव्यपंक्तींचा अनुवाद दुसऱ्या कुणाकडून तरी करून घेतला होता आणि त्या अनुवादकाकडूनही या बाबतीत आता काहीही मदत मिळण्याची शक्यता नसल्याचं त्यांनी मला कळवलं होतं. मग मी लायब्ररीतून बाबांचे सर्व कवितासंग्रह घेऊन घरी आले व त्यांची पारायणं केली. त्या शब्दांच्या महासागरातून मला पाहिजे असलेल्या त्या विशिष्ट काव्यपंक्ती अखेर मी शोधून काढल्या. त्यासाठी मला किमान दोन महिने तरी लागले. माझ्यापुढचा आणखी मोठा प्रश्न होता पुस्तकाच्या शीर्षकाचा. मूळ पुस्तकाचं नाव होतं Wisdom Song. हे नाव ऐकायला जरी छान वाटलं, तरी बाबांच्या चरित्राला शीर्षक देताना या मूळ शीर्षकाचा काय अनुवाद करावा, हेच मला सुचेना. मुळात लेखिकेने पुस्तकाला हे शीर्षक काय उद्देशाने दिलं असावं, हेच मला कळना. परत एकदा त्यांचं उत्तर बाबांच्याच एका कवितेत सापडलं. त्यांच्या एका कवितेमध्ये 'अमरत्वाची गाणी' असा उल्लेख होता आणि नेमक्या त्या काव्यपंक्तींच्या अनुवादाचा वापर लेखिकेने पुस्तकात केला होता. आणि 'अमरत्वाची गाणी' या शब्दांसाठी त्या अनुवादकाने Wisdom Song असे शब्द वापरले होते. आता 'अमरत्वाची गाणी' याचा अनुवाद Wisdom Song हा कसा होऊ शकतो, हे काही माझ्या लक्षात येईना; परंतु मी माझ्या अनुवादात बाबांची ती मूळ मराठी कविताच वापरली, आणि त्याचबरोबर मला माझ्या अनुवादासाठी अर्थपूर्ण शीर्षकही सापडलं. त्यामुळे बाबा आमटे यांचं चरित्र मेहता प्रकाशनातर्फे 'अमरगीत' या नावाने प्रसिद्ध झालं. ते इतकं लोकप्रिय झालं, की एका मोठ्या उद्योगपतींनी मला फोन

करून त्या मराठी पुस्तकावर आधारित मराठी चित्रपट निर्माण करण्याची इच्छा व्यक्त केली. त्या चित्रपटाची पटकथा मी लिहावी, अशी त्यांची इच्छा होती. मला अर्थात त्यांच्या या प्रस्तावाला नम्रपणे नकार द्यावा लागला. मी त्या पुस्तकाची केवळ अनुवादक असल्यामुळे मला तसं काहीही करण्याचा अधिकार नसून त्यांना या बाबतीत मूळ लेखिका निशा मीरचंदानी यांच्याशीच संपर्क साधावा लागेल, असं मी त्यांना सांगितलं.

सुधा मूर्ती यांच्या एका पुस्तकातील कथेचा आधार घेऊन ज्येष्ठ दिग्दर्शिका कै. सुमित्रा भावे यांनी दूरदर्शनच्या राष्ट्रीय वाहिनीसाठी एक लघुपट तयार केला होता. हा लघुपट जरी हिंदीमध्ये असला तरी त्याची पटकथा लिहिण्यासाठी त्यांनी त्या कथेच्या मराठी अनुवादाचा आधार घेतला होता. ती कथा सुधा मूर्ती यांच्या 'गोष्टी माणसांच्या' या संग्रहातली असून, लहानगी सुधा आपल्या आजीला लिहायला-वाचायला शिकवते आणि त्याबद्दल तिची आजी तिला गुरू मानून तिच्या पाया पडते, अशा स्वरूपाची ती कथा होती. सुमित्रा भावे यांनी स्वतः फोन करून मला त्यांच्या लघुपटाविषयी सांगितलं. त्यांनी श्रेयनामावलीत माझा आवर्जून उल्लेखही केला. पुण्याच्या फर्ग्युसन महाविद्यालयाने दहा-बारा वर्षांपूर्वी फिरोदिया करंडक स्पर्धेत याच कथेवर आधारित नाटक सादर करून प्रथम क्रमांक पटकावला होता. हे पारितोषिकविजेतं नाटक त्या विद्यार्थ्यांनी नंतर महाविद्यालयाच्या ॲम्फी थिएटरमध्ये सादर केलं होतं. ॲम्फी थिएटरला शंभर वर्ष पूर्ण झाल्याच्या त्या सोहळ्याला स्वतः सुधा मूर्ती आणि मी उपस्थित होतो.

सुधा मूर्ती यांच्या मराठी अनुवादित साहित्यापैकी काही कथा शाळेच्या पाठ्यपुस्तकात तर काही शिवाजी विद्यापीठाच्या बी. ए.च्या अभ्यासक्रमातही समाविष्ट करण्यात आल्या होत्या.

माझ्याकडून हे असे इतक्या विविध प्रकारच्या नामांकित साहित्यकृतींचे अनुवाद झाले, याचं सगळं श्रेय खरंतर मेहता प्रकाशनाला आहे. एखाद्या अनुवादकाचं नाव झालं की अर्थातच अनेक प्रकाशकांचे कामासाठी फोन येऊ लागतात. 'लज्जा' या कादंबरीच्या अनुवादाला राज्यपुरस्कार मिळाल्याची घोषणा होताच मलाही हा अनुभव आलाच; परंतु मेहता प्रकाशन या संस्थेमध्ये कोणत्याही पुस्तकाचं बाजारात पदार्पण होण्याआधी ते अंतर्बाह्य देखण्या, निर्दोष व अभिरुचीपूर्ण स्वरूपात बाहेर पडावं यासाठी अतोनात कष्ट घेण्यात येतात. पुस्तकाच्या संहितेवर अनेकदा संस्करण होतं. आणि सरतेशेवटी ते पुस्तक बाहेर पडतं. त्या संपूर्ण प्रक्रियेविषयी मी फार समाधानी आहे. आज माझी पुस्तकं सातासमुद्रापलीकडील वाचनालयांमध्ये पोहोचलेली आहेत ती या प्रकाशनसंस्थेच्या उत्कृष्ट वितरण व्यवस्थेमुळेच! म्हणूनच १९८७ सालापासून आजपर्यंतचा मी केलेला प्रत्येक अनुवाद हा मेहता प्रकाशनानेच प्रसिद्ध केलेला आहे.

पुस्तकाच्या पानांतून

वपुर्झा

व. पु. काळे

नुसत्या वाचनाने माणूस मोठा होत नाही.
वाचलेल्या विचारांना स्वतःचे अनुभव
जोडायचे असतात.
म्हणजे ते ते साहित्य स्वतःपुरतं चिरंजीव होतं.
करमणूक करवून घेतानाही स्वतःला खर्ची
घातल्याशिवाय ती करमणूक भिनत नाही.
'साहित्य हे निव्वळ चुन्यासारखं असतं.
त्यात आपल्या विचारांचा कात
टाकल्याशिवाय आपल्या आयुष्याचा ग्रंथ
रंगत नाही.
आणि लेखकाला हवा असतो संवाद.
त्याशिवाय त्याचं पान रंगत नाही.

दिनविशेष

१६ ऑक्टोबर ते १५ डिसेंबर २०२४ दरम्यानचा दिनविशेष
दिनविशेषानिमित्त पुस्तकसंचावर ५० टक्क्यांपर्यंत सूट

खालील संचावर १६ ते ३१ ऑक्टोबर दरम्यान
खास सवलत

१६

ऑस्कर वाईल्ड यांचा जन्मदिन

ऑक्टोबर

‘द पिक्चर ऑफ डोरियन ग्रे’ या पुस्तकावर विशेष सवलत
मूळ किंमत २५०/- । सवलत किंमत १६९/-

२०

चेतन जोशी यांचा जन्मदिन

ऑक्टोबर

‘कॉकटेल कार्निवल’ या पुस्तकावर विशेष सवलत
मूळ किंमत ३९५/- । सवलत किंमत २७९/-

२१

सर आल्फ्रेड नोबेल यांचा जन्मदिन

ऑक्टोबर

‘नोबेल ललना भाग १’, ‘नोबेल ललना भाग २’
या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत
संचाची मूळ किंमत ३१५/- । सवलत किंमत १९९/-

२१

पॉल विल्सन यांचा जन्मदिन

ऑक्टोबर

‘शांततेनें काम करा!’ या पुस्तकावर विशेष सवलत
मूळ किंमत ४४०/- । सवलत किंमत २८६/-

२३

मायकेल क्रायटन यांचा जन्मदिन

ऑक्टोबर

‘नेक्स्ट’, ‘पायरेट लॅटिट्यूड्स’, ‘प्रे (सावज)’,
‘स्टेट ऑफ फिअर’, ‘मायक्रो’, ‘डिस्कलोजर’
या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत
संचाची मूळ किंमत २३३०/- । सवलत किंमत १४१७/-

२३

अरविंद अडिगा यांचा जन्मदिन

ऑक्टोबर

‘द व्हाइट टायगर’, ‘अॅम्नेस्टी’ या पुस्तकांच्या संचावर
विशेष सवलत
संचाची मूळ किंमत ६४५/- । सवलत किंमत ४३२/-

२४

रोशन दलाल यांचा जन्मदिन

ऑक्टोबर

‘सत्तरीतला भारत’ या पुस्तकावर विशेष सवलत
मूळ किंमत ३९५/- । सवलत किंमत २४९/-

२४

आर. के. लक्ष्मण यांचा जन्मदिन

ऑक्टोबर

‘कसं बोललात!’ - भाग १ ते ७
या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत
संचाची मूळ किंमत ६६५/- । सवलत किंमत ३९९/-

२६

हिलरी क्लिंटन यांचा जन्मदिन

ऑक्टोबर

‘लिव्हिंग हिस्ट्री’, ‘हिलरी क्लिंटन’ या पुस्तकांच्या संचावर
विशेष सवलत
संचाची मूळ किंमत ७६५/- । सवलत किंमत ५१९/-

२७

अॅरन राल्स्टन यांचा जन्मदिन

ऑक्टोबर

‘ते १२७ तास!’ या पुस्तकावर विशेष सवलत
मूळ किंमत ३६०/- । सवलत किंमत २४९/-

२९**ली चाइल्ड यांचा जन्मदिन**

ऑक्टोबर

‘नथिंग टू लूज’, ‘वन शॉट’, ‘नेव्हर गो बॅक’
या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत
संचाची मूळ किंमत १२४०/- । सवलत किंमत ७४४/-

२९**सुनीता देवस्थळी यांचा जन्मदिन**

ऑक्टोबर

‘ऋणानुबंध’ या पुस्तकावर विशेष सवलत
मूळ किंमत २३०/- । सवलत किंमत १५४/-

३०**डेव्हिड बेनब्रिज यांचा जन्मदिन**

ऑक्टोबर

‘टीनएजर्स’ या पुस्तकावर विशेष सवलत
मूळ किंमत ३५०/- । सवलत किंमत २२९/-

**खालील संचांवर १ ते १५ नोव्हेंबर
दरम्यान खास सवलत**

२**जयश्री कुलकर्णी यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘मांजराची सावली’, ‘विषवल्ली’ या पुस्तकांच्या संचावर
विशेष सवलत
संचाची मूळ किंमत ३४०/- । सवलत किंमत १९९/-

२**कविता भालेराव यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘तंत्रज्ञानाची मुळाक्षरे भाग - १’,
‘तंत्रज्ञानाची मुळाक्षरे भाग - २’ या पुस्तकांच्या संचावर
विशेष सवलत
संचाची मूळ किंमत ३००/- । सवलत किंमत १९९/-

२**अरुण शौरी यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘गव्हर्नन्स’, ‘द पार्लिमेन्टरी सिस्टिम’, ‘हे सर्व आपल्याला
कोठ नेणार?’, ‘कळेल का ‘त्याला’ आईचं मन?’, ‘मागील
पानावरून... मागेच’!, ‘आत्मवंचना’, ‘वाळवीग्रस्त वृक्षाला
पोलादी कुंपण वाचवेल का?’, ‘ख्यातनाम इतिहासकार’,
‘अनिताला जामीन मिळतो’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष
सवलत
संचाची मूळ किंमत ३७५०/- । सवलत किंमत २६२५/-

२**ल्यूसी हॉकिंग यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘जॉर्ज अँड द बिग बँग’, ‘जॉर्जेस कॉस्मिक ट्रेझर
हंट’, ‘जॉर्जेस सिंकेट की टू द युनिव्हर्स’, ‘जॉर्ज अँड द ब्लू
मून’, ‘जॉर्ज अँड द शिप ऑफ टाइम’, ‘जॉर्ज अँड द
अनब्रेकेबल कोड’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत
संचाची मूळ किंमत २६७०/- । सवलत किंमत १७९०/-

३**लीला गोविलकर यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘मराठीचे व्याकरण’ या पुस्तकावर विशेष सवलत
मूळ किंमत ४००/- । सवलत किंमत २९९/-

३**रिचर्ड होम्स यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘चर्चिलच्या पाऊलखुणा’ या पुस्तकावर विशेष सवलत
मूळ किंमत ५९५/- । सवलत किंमत ३९९/-

५**डॉ. अतुल गवांदे यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘बीइंग मॉर्टल’, ‘बेटर’, ‘जीव जिथे गुंतलेला...’,
‘यशप्राप्तीचा जाहीरनामा!’ या पुस्तकांच्या संचावर
विशेष सवलत
संचाची मूळ किंमत १०९०/- । सवलत किंमत ७४९/-

६

श्याम भुके यांचा जन्मदिन

नोव्हेंबर

‘आनंदाचं पासबुक’, ‘गोष्टींचं एटीएम’, ‘खुमासदार अत्रे’, ‘मंत्र श्रीमंतीचा’, ‘पु.ल. : एक आनंदयात्रा’, ‘पुणं एक साठवण’, ‘सभेत कसे बोलावे’, ‘द माइंड जिम’, ‘द स्टार प्रिन्सिपल’, ‘द माइंड जिम रिलेशनशिप्स’, ‘मार्ग आत्मविश्वासाचा’, ‘द माइंड जिम : मला वेळ हवाय’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत २८४०/- । सवलत किंमत २१२६/-

६

संजय ढोले यांचा जन्मदिन

नोव्हेंबर

‘अंतराळातील मृत्यू’, ‘अश्मजीव’, ‘डिंभक’, ‘प्रेमाचा रेणू’, ‘संकरित’, ‘प्लॅटोन’, ‘खुजाबा’, ‘राफिणू’, ‘थर्ड मॅन’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत २४१०/- । सवलत किंमत १४४६/-

७

रत्नावली दातार यांचा जन्मदिन

नोव्हेंबर

‘सुखद बालसंगोपन’, ‘सुखद मातृत्व’, ‘सुखद वृद्धत्व’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत ४१५/- । सवलत किंमत २४९/-

७

हेलन गार्नर यांचा जन्मदिन

नोव्हेंबर

‘एक विश्रांती स्थळ’ या पुस्तकावर विशेष सवलत मूळ किंमत १५०/- । सवलत किंमत ९९/-

७

जागतिक कर्करोग जागरूकता दिन

नोव्हेंबर

‘कॅन्सर रोखू या एका सजग जीवनशैलीसह’, ‘इट्स नॉट अबाउट द बाइक’, ‘द जॉय ऑफ कॅन्सर’, ‘आयुष्याचा अंतिम संस्कार’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत ८९५/- । सवलत किंमत ४६९/-

११

सुरेखा शहा यांचा जन्मदिन

नोव्हेंबर

‘थेंबभर पाणी अनंत आकाश’ या पुस्तकावर विशेष सवलत मूळ किंमत ६३०/- । सवलत किंमत ४१०/-

१२

ख्रिस्तोफर रिच यांचा जन्मदिन

नोव्हेंबर

‘रुल्स ऑफ डिसेप्शन्स’ या पुस्तकावर विशेष सवलत मूळ किंमत ४८०/- । सवलत किंमत २९९/-

१३

ना. रा. वडनप यांचा जन्मदिन

नोव्हेंबर

‘बुद्धिबळाचा ओनामा’, ‘सुसंघटित मारा’, ‘चतुरंग (बुद्धिबळातील) सापळे’, ‘बुद्धिबळाचा श्रीगणेशा’, ‘बुद्धिबळ शिका’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत ७९५/- । सवलत किंमत ५४९/-

१४

बालदिन

नोव्हेंबर

किमान १५००/- च्या खरेदीवर ३० टक्के सवलत

१४

जागतिक मधुमेह दिन

नोव्हेंबर

‘चला जाणून घेऊ या ! मधुमेह’, ‘मधुमेह एक आव्हान’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत २५०/- । सवलत किंमत १४९/-

१४

जोसेफ तुस्कानो यांचा जन्मदिवस

नोव्हेंबर

‘ग्रेटाची गोष्ट’, ‘सत्तरीतला भारत’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत ५२०/- । सवलत किंमत ३५९/-

१५

नोव्हेंबर

संजय राऊत यांचा जन्मदिन

‘एकवचनी भाग १ आणि २’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत

संचाची मूळ किंमत ८९५/- । सवलत किंमत ५९९/-

खालील संचांवर १६ ते ३० नोव्हेंबर दरम्यान खास सवलत

१७

नोव्हेंबर

रत्नाकर मतकरी यांचा जन्मदिन

रत्नाकर मतकरी लिखित १७ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत

संचाची मूळ किंमत ३१८०/- । सवलत किंमत २३९२/-

१७

नोव्हेंबर

मोहना जोगळेकर यांचा जन्मदिन

‘रिक्त’ या पुस्तकावर विशेष सवलत

मूळ किंमत २५०/- । सवलत किंमत १७५/-

१९

नोव्हेंबर

जॅक शॅफिर यांचा जन्मदिन

‘भल्या दिलाचा माणूस’ या पुस्तकावर विशेष सवलत

मूळ किंमत २००/- । सवलत किंमत १३९/-

२१

नोव्हेंबर

मंजुश्री गोखले यांचा जन्मदिन

मंजुश्री गोखले लिखित ११ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत

संचाची मूळ किंमत ३४९५/- । सवलत किंमत २५९६/-

२४

नोव्हेंबर

डेल कार्नेगी यांचा जन्मदिन

डेल कार्नेगी लिखित ६ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत

संचाची मूळ किंमत १३६०/- । सवलत किंमत ८९९/-

२४

नोव्हेंबर

अरुंधती रॉय यांचा जन्मदिन

‘द गॉड ऑफ स्मॉल थिंग्ज’, ‘द मिनिस्ट्री ऑफ अटमोस्ट हॅपिनेस’, ‘आजादी’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत

संचाची मूळ किंमत १२२५/- । सवलत किंमत ७९६/-

२४

नोव्हेंबर

सुधीर गाडगीळ यांचा जन्मदिन

‘लाइफ-स्टाइल’ पुस्तकावर विशेष सवलत

मूळ किंमत २२०/- । सवलत किंमत १४३/-

२६

नोव्हेंबर

वीणा देव यांचा जन्मदिन

‘स्वान्सीतील दिवस’ पुस्तकावर विशेष सवलत

मूळ किंमत ३९५/- । सवलत किंमत २४९/-

२६

नोव्हेंबर

मुंबई अ‍ॅटॉक डे

‘२६/११ मुंबईवरील हल्ला’ पुस्तकावर विशेष सवलत

मूळ किंमत २९५/- । सवलत किंमत १९९/-

२६

नोव्हेंबर

अनंत भोयर यांचा जन्मदिन

‘आभाळझुंज’, ‘हराळी’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत

संचाची मूळ किंमत ५४०/- । सवलत किंमत ३२९/-

२८**विश्वास पाटील यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘बंदा रुपाया’, ‘क्रांतिसूर्य’, ‘नागकेशर’, ‘नॉट गॉन विथ द विंड’, ‘संभाजी’, ‘गाभुळलेल्या चंद्रबनात’, ‘आंबी’, ‘पानिपतचे रणांगण (नाटक)’, ‘महासम्राट’ (झंझावात, रणखेंदळ) या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत ४४२०/- । सवलत किंमत ३३८१/-

३०**आनंद यादव यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

आनंद यादव लिखित ३३ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत ७१२०/- । सवलत किंमत ५२७४/-

३०**मार्क ट्वेन यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘हकलबेरी फिनची साहसं’, ‘टॉम स्वॉयरची साहसं’, ‘मार्क ट्वेनच्या निवडक कथा’ या पुस्तकांवर विशेष सवलत मूळ किंमत १०१५/- । सवलत किंमत ६६०/-

३०**योजना यादव यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘मरी मरी जाय सरीर’, ‘करुणेचं बीज’ या पुस्तकांवर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत २३५/- । सवलत किंमत १५६/-

३०**संजीव परळीकर यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘चार जबरदस्त फंडे’, ‘चार शब्द द्यावे-ध्यावे’, ‘केल्याने होत आहे रे...’, ‘पाल्य व्यक्तिमत्त्वाचा कानमंत्र’, ‘पुढाकार घ्या’, ‘विक्रीकौशल्य शिका’, ‘याला जीवन ऐसे नाव’, ‘झटपट व्यक्तिमत्त्व विकास’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत ९३०/- । सवलत किंमत ६१८/-

३०**हॅरिएट लर्नर यांचा जन्मदिन**

नोव्हेंबर

‘द डान्स ऑफ अँगर’, ‘द डान्स ऑफ डिसेप्शन’, ‘द डान्स ऑफ इन्टिमसी’, ‘द मदर डान्स’ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत संचाची मूळ किंमत १०२०/- । सवलत किंमत ६९९/-

खालील संचांवर १ ते १५ डिसेंबर**दरम्यान खास सवलत****१****अन्स्ट टोलर यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

‘तुरुंगातील पत्रे’ या पुस्तकावर विशेष सवलत मूळ किंमत १५०/- । सवलत किंमत १०९/-

१**हिमसागर ठाकूर यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

‘महागाई एक चक्रव्यूह’ या पुस्तकावर विशेष सवलत मूळ किंमत २५०/- । सवलत किंमत १७९/-

३**जागतिक अपंग दिन**

डिसेंबर

‘दिव्यगुणी’, ‘लाइफ विदाउट लिमिट्स’, ‘रुक जाना नही’, ‘चाकाची खुर्ची’, ‘आंधळ्याचे डोळे’, ‘तिबेटच्या वाटेवर’ या पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत मूळ किंमत १९६५/- । सवलत किंमत ११७९/-

४**निक व्होयचिच यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

‘लाइफ विदाउट लिमिट्स’ या पुस्तकावर विशेष सवलत मूळ किंमत २८०/- । सवलत किंमत १९९/-

६**मिनेक शिप्पर यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

‘नेव्हर मॅरी अ वुमन विथ बिग फीट’ या पुस्तकावर विशेष सवलत

मूळ किंमत ६५०/- । सवलत किंमत ४२९/-

७**विला कॅथर यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

‘देवाची माणसे’ या पुस्तकावर विशेष सवलत

मूळ किंमत २८०/- । सवलत किंमत १९९/-

९**सोनिया गांधी यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

‘निमित्तानिमित्ताने...’, ‘सोनिया गांधी : एक अनन्यसाधारण जीवनप्रवास’ या पुस्तकावर विशेष सवलत

संचाची मूळ किंमत ५००/- । सवलत किंमत ३३०/-

११**ओशो यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

ओशो लिखित ३४ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत

संचाची मूळ किंमत ६२४०/- । सवलत किंमत ४१६९/-

१३**मेरी अॅन शाफर यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

‘गर्नसी वाचक मंडळ’ या पुस्तकावर विशेष सवलत

संचाची मूळ किंमत २५०/- । सवलत किंमत १२९/-

१५**गीता फोगाट यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

‘आखाडा’ या पुस्तकावर विशेष सवलत

मूळ किंमत २२०/- । सवलत किंमत १४९/-

१५**सुरेश पाटील यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

‘दाह’ या पुस्तकावर विशेष सवलत

मूळ किंमत ७९५/- । सवलत किंमत ५६१/-

१५**ग्रेचेन रुबिन यांचा जन्मदिन**

डिसेंबर

‘आनंदतरंग’ या पुस्तकावर विशेष सवलत

मूळ किंमत ३५०/- । सवलत किंमत २४९/-

आमच्या लेखकांच्या जन्मदिनानिमित्त, तसेच दिनविशेषांवर आधारित विषयांवरील पुस्तकसंचांवर विशेष सवलत
किमतींमध्ये बदलाची शक्यता

अधिक माहितीसाठी संपर्क

फोन : ०२०-२४४७६९२४, २४४७५४६२

Whatsapp No. : ९४२०५९४६६५

Website : www.mehtapublishinghouse.com

FREE SHIPPING

‘गोपीची डायरी’ आहे खास
रंगीत चित्रांचा ल्यायलाय तिने साज
सुधा मूर्तीची रौप्यमहोत्सवी साहित्यकृती
लहानग्यांसाठी आनंदाची अनुभूती

गोपीची डायरी

सुधा मूर्ती
अनु. लीना सोहोनी

RNI No. MAHMAR/2000/02739

Posting at BPC - Vishrambaug Wada, CSO, Pune 411 030

Publication Date: 21/10/2024 Posting Date: 21/10/2024

मेहता पब्लिशिंग हाऊस

१९४१, सदाशिव पेठ,

माडीवाले कॉलनी, पुणे ३०

फोन : ०२०-२४४७६९२४

०२०-२४४६०३१३

मोबा. : ९५४५०००५१३

Email:

production@mehtapublishinghouse.com

Website:

www.mehtapublishinghouse.com

'मेहता मराठी ग्रंथजगत' हे मासिक मालक, मुद्रक व प्रकाशक अखिल सुनील मेहता यांनी जय गणेश ऑफसेट, २०/१डी/१अ, सोमवार पेठ, महाराजा लांजमागे, पुणे ४११०११ येथे छापून, १९४१, सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३० येथे प्रसिद्ध केले.

१४४ । मेहता मराठी ग्रंथजगत । ऑक्टोबर-नोव्हेंबर २०२४ जोडअंक